

с-1891

061

4-49

МІНІСТЕРСТВО ВИЩОЇ ОСВІТИ
ЧЕРНІВЕЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

НАУКОВІ ЗАПИСКИ

ТОМ V

СЕРІЯ
ФІЛОЛОГІЧНИХ НАУК

ВИПУСК ПЕРШИЙ

ВИДАВНИЦТВО
КИЇВСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ім. Т. Г. ШЕВЧЕНКА
м. Київ — 1954 р.

МІНІСТЕРСТВО ВИЩОЇ ОСВІТИ
ЧЕРНІВЕЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

НАУКОВІ ЗАПИСКИ

ТОМ V

СЕРІЯ
ФІЛОЛОГІЧНИХ НАУК

ВИПУСК ПЕРШИЙ

ВИДАВНИЦТВО
КИЇВСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ІМ. Т. Г. ШЕВЧЕНКА
м. Київ — 1954 р.

А. КОРЖУПОВА,
кандидат філологічних наук.

ПОВІСТЬ ОЛЬГИ КОБИЛЯНСЬКОЇ „ЗЕМЛЯ“

Радянські люди є гідними спадкоємцями всього кращого, що виробило людство на протязі тисячоліть. Класики марксизму-ленінізму вчать нас бережно і любовно ставитися до культурної спадщини, використовувати з неї все краще, прогресивніше, критично переробляти і засвоювати його.

На XVII з'їзді Комуністичної партії України вказувалось на необхідність широкого використання в масово-політичній роботі творів видатних письменників, які словами гніву і презирства викривали антинародну суть українського буржуазного націоналізму.

Ольга Кобилянська належить до передових діячів на Буковині другої половини XIX — початку XX ст. Полум'яна патріотка, вірна дочка українського народу, вона в кращих своїх творах викривала і заперечувала капіталістичну дійсність, стверджувала ідею служіння народові. Її життя і діяльність нерозривно зв'язані з життям трудящих Буковини, які тяжіли до єднання з єдинокровними братами зі Східної України та Росії. На протязі всього життя вона вірила в краще майбутнє свого народу. І на схилі років, коли Радянська Армія визволила трудящих Буковини від гніту загарбників, вона побачила, як її прагнення втілюються в життя. Ставши радянським громадянином, своїм запальним словом в листах, зверненнях, телеграмах Кобилянська закликала земляків активно працювати на щастя радянської Вітчизни.

Світогляд Ольги Кобилянської формувався в складних умовах кінця XIX століття. В цей час Буковина перебувала під тяжким гнітом австро-цісарської влади, яка, спираючись на австрійських панів, румунських бояр, українське панство, по-хижацькому визискувала трудящих.

У післяреформені десятиріччя в буковинському селі відбувалася посилена класова диференціація. Розорене селянство, рятуючись від голодної смерті, йшло на заробітки і потрапляло в ще більшу залежність від експлуататорів. Сільські напівпролетарі множили лави безробітних.

Шукаючи заробітків, селяни йшли в Бессарабію, на Херсонщину, доходили аж до Каспійського моря.

Австрійський уряд, побоюючись зміцнення зв'язків українців, які населяли Буковину, з росіянами та українцями тих земель, що входили до складу Російської імперії, почав спрямовувати еміграційний рух в Америку. Австрійський уряд прекрасно розумів, що єднання трудящих Західної України з трудящими Східної України та Росії є небезпечним для цісарської влади, бо з Росії від великого російського народу на Буковину ішли революційні ідеї.

На початку ХХ ст., коли центр визвольного руху перенісся в Росію, єднання трудящих Західної України з російським народом стало особливо небезпечним для австрійської влади. Щоб перешкодити цьому єднанню, правлячі кола пускають в хід всі засоби, в тому числі й збройну силу. В. І. Ленін у статті „Змови реакції і погрози погромників“ писав: „В Австрії, в Галичині, на російському кордоні, де бояться також можливості поширення аграрного руху за типом російського, зосереджено три армійські корпуси“¹. Та навіть збройна сила не могла припинити тяжіння єдинокровних братів до єднання в боротьбі проти загарбників.

Ольга Кобилянська, як виразник прагнень трудящих Буковини, в своєму ідейно-творчому зростанні живилася ідеями передової російської та української літератури. Російська література допомогла Кобилянській перебороти впливи німецької сентиментальної літератури, вийти на шлях письменника-демократа. В умовах Буковини, де буржуазна влада з метою посилення експлуатації трудящих наближала до себе панівну верхівку окремих національностей, де насильно насаджувалася реакційна буржуазна культура, провадилася політика онімечення і румунізації, передова російська думка була тим цілющим джерелом, яке давало наснагу і силу всьому прогресивному, передовому в боротьбі проти реакції і визискування.

Тов. М. С. Хрущов у доповіді на VI Ювілейній сесії Верховної Ради УРСР говорив: „Всі передові українські прогресивні діячі глибоко розуміли спільність шляхів розвитку обох народів і були міцно зв'язані з прогресивними діячами російського народу“².

Почавши писати в кінці 70-х років, Кобилянська спочатку всі творчі сили спрямовувала на боротьбу за рівноправність жінки. Ширше ознайомлення з передовою російською літературою, зближення з письменниками-демократами та глибше пізнання життя стало причиною того, що починаючи з 1895 р. О. Кобилянська основну увагу зосередила на відтворенні життя трудового селянства. На зламі двох віків відбувається даліше ідейно-творче зростання письменниці. В цей час вона не тільки листується

¹ В. І. Ленін. Твори, т. 11, стор. 84.

² Зб. „Всенародне свято“, К., Держполітвидав, 1950, стор. 73.

з революційно-демократичними письменниками, а й особисто знайомиться, налагоджує близькі стосунки з ними.

Великою подією в житті письменниці була її поїздка на Східну Україну в 1899 р. Там вона зустрілася з прогресивними українськими діячами Старицьким, Лисенком, з видатним революціонером-демократом Коцюбинським. О. Кобилянська відвідала історичні місця, ознайомилася з кращими культурними надбаннями російського та українського народів, з історичними пам'ятниками Київської Русі, які свідчать про нерозривну єдність двох братніх народів. В листі зі Східної України вона пише: „Я бачила чудовий портрет Шевченка, написаний Репіним, тим славним малярем. Він написав цей портрет, кажуть, для русинів безплатно“¹.

Кобилянська відвідала могилу Шевченка в Каневі. Близько місяця вона жила на хуторі Зелений Гай у родині Косачів. Разом з Лесею Українкою читала твори видатних російських письменників. Ще до приїзду Кобилянської в Східну Україну в листі на Буковину Леся Українка обіцяла при зустрічі познайомити її з російською літературою „з першої руки, а не в перекладах“.

Увагу Кобилянської привертає становище трудового селянства. В листі до батьків вона пише: „Хліба тут дуже гарні, але бо і землі вони мають такі простори, такі степи, хто їх не бачив, той представити собі не може. Майже все зоране, засіяне пшеницею, житом, гречкою. Але це все панська земля. Селяни мають дуже мало, а їх малі села нужденні. Воно дивно, що при такій кількості землі народ мусить емігрувати...“².

В цей час О. Кобилянська остаточно утверджується на позиція письменника-демократа. Зростає її популярність не лише на Буковині, а і в інших країнах. Її твори видаються в перекладах болгарською, польською, чеською, німецькою мовами. І. Франко, М. Коцюбинський, В. Стефаник дають високу оцінку її творчості. Леся Українка в журналі „Жизнь“ вміщує статтю „Малоруські письменники на Буковині“, в якій дає характеристику творчості О. Кобилянської. В тому ж журналі друкуються твори письменниці в російському перекладі.

В ці роки О. Кобилянська з неослабною енергією працює над створенням своєї кращої повісті „Земля“, в якій розповідає про тяжке становище селян Буковини.

До появи повісті Кобилянської „Земля“ селянська тематика була широко розроблена в художній літературі.

Від Радіщева до Горького, від Котляревського і Шевченка до Франка і Коцюбинського селянська тема розроблялася представниками різних класів у боротьбі думок і поглядів. В той час, як буржуазні націоналісти ідеалізували життя селян, письменники—представники прогресивного напрямку—реалістично відтворювали нестерпне становище трудового селянства за умов феодально-

¹ Лист Ольги Кобилянської до батьків 21.VIII-1899 р.

² Там же.

кріпосного та буржуазно-поміщицького гніту, правдиво показували класову диференціацію на селі, особливо в пореформений час, викривали і засуджували реформу, показували наростання класових суперечностей та розгортання революційної боротьби. Своїми творами вони заперечували антинародні теорії буржуазних націоналістів про безкласовість, безбуржуазність української нації і кликали до боротьби проти існуючого ладу.

В українській літературі пореформене життя селян знайшло своє широке реалістичне відтворення в повістях і оповіданнях Панаса Мирного, Івана Франка, Михайла Коцюбинського та інших.

Панас Мирний в своїй творчості розповів про крайнє зубожіння і розорення селян, про голодну „волю“, що лишила трудівника без землі, про боротьбу селян за землю. Трагічна жертва суспільних умов, бунтар проти кривди і зла Чіпка („Хіба ревуть воли...“), позбувшись землі, переживає тяжку трагедію. „Земля що? Земля. Хліб родить, як коло неї ходити, хозіяном робить. Сказано, земля. А без землі все пропало, все!..“

У повісті М. Коцюбинського „Ціпов'яз“ показано боротьбу селян за землю в умовах малоземелля. В цій боротьбі Роман не гербує ніякими засобами, щоб привласнити землю молодшого брата. Земля потрібна селянинові, як повітря. „Та що варт селянин без землі? Все одно, що пташка без повітря, риба без води“,— каже Семен Ворон.

Герої оповідань В. Стефаніка, Л. Мартовича, М. Черемшини, Г. Успенського задихаються від безземелля, різними засобами борються за землю.

Працюючи над повістю „Земля“, Кобилянська була добре обізнана з життям трудового селянства Буковини, а також з творами своїх попередників у розробці цієї теми. Слідом за Г. Успенським, П. Мирним, М. Коцюбинським Кобилянська показала не тільки „ідіотизм селянського життя“, а також і світле начало в житті селян, високі моральні якості простої людини, її благородство, її віру у світле майбутнє.

У показі наростання класового антагонізму та збагачення куркуля О. Кобилянська не досягла того високого рівня реалізму, яким позначені твори Г. Успенського, П. Мирного, І. Франка, М. Коцюбинського; та незважаючи на це, її твори мають велике значення в справі викриття і заперечення капіталістичного світу.

І. Франко в статті „Сила землі в сучасному романі“, говорячи про твори Золя та Успенського, відмічав, що „крім значення, яке земля має для селянина тим, що вона його годує і є для нього товчком для розбудження цілого ряду найзвичайніших почуттів, вона має для нього ще й інше значення— політичне і суспільне... більша або менша кількість землі, що нею володіє селянин, вирішує його більше або менше суспільне значення. Селянин без землі не має ніякої вартості... Жадоба збільшення

своєї земельної власності доходить у нього до найсильнішої пристрасті, бо від кількості тієї землі залежить його доля і майбутнє його родини, а також його вдоволення, гордість, радість, пошана в людей і його становище у громаді, у сусідів і в цілої громадськості. Селянин, що має багато землі, користується загальною пошаною в громаді і то майже без уваги на його особисті прикмети¹.

Думки, висловлені Г. Успенським, П. Мирним, І. Франком, М. Коцюбинським, підтверджені життєвими спостереженнями, викликають у Кобилянської бажання написати твір про життя трудового селянства на Буковині, боротьбу його за землю.

Задум написати повість „Земля“ у Кобилянської з'явився ще в 90-х роках. В „Царівні“ (1895 р.) є згадка про селянку Домну, молодший син якої убив старшого за землю. В нарисі „На полях“ (1898 р.) письменниця розповіла про тяжку, виснажливу працю селян, про потяг їх до землі. Окремі образи нарису спільні з образами повісті „Земля“.

Роботу над повістю Кобилянська почала в 1898 р., закінчила 7 квітня 1901 р. Письменниця глибоко вивчала життя селян, зокрема села Димка, де вона проживала 1889—1891 рр.; пізніше, переїхавши в Чернівці, О. Кобилянська неодноразово виїздила в Димку.

Письменниця не тільки споглядала життя, а глибоко вивчала його, відчуваючи страждання народу, розуміючи його прагнення, думки і поривання, уболюючи його болями. В автобіографії вона писала: „Факти, що спонукали мене писати „Землю“, правдиві. Особи майже всі до одної також із життя взяті. Я просто фізично терпіла від тих фактів, коли писала... Ах, як я хвилями ридала“.

В основу розвитку сюжету покладено факт братовбивства, що стався в с. Димка, Глибоцького району, в родині селянина Костянтина Жижиця, в ніч з 6 на 7 листопада 1894 р. Взнявши окремий факт з життя селян, письменниця творчо осмислила його, типувала, узагальнила і створила оригінальну високохудожню повість про життя селян Буковини.

Тов. Г. М. Маленков на XIX з'їзді КПРС говорив:

„В марксистсько-ленінському розумінні типове аж ніяк не означає якоесь статистичне середнє. Типовість відповідає суті даного соціально-історичного явища, а не просто є найбільш поширеним, часто повторюваним, буденним... Проблема типовості є завжди проблема політична“².

Факт братовбивства не є масовим, але за умов капіталізму виявляє суть соціально-історичного явища, коли боротьба за

¹ І. Франко. Літературно-критичні статті. К., ДВХЛ, 1950, стор. 148—149.

² Г. М. Маленков. Звітна доповідь XIX з'їздові партії про роботу Центрального Комітету ВКП(б). Держполітвидав України, 1952, стор. 73.

землю — приватну власність — набуває нелюдських форм, штовхає людину на злочин.

Твір Кобилянської „Земля“ — соціально-психологічна повість, в якій реалістично відтворено життя селян Буковини, їх боротьбу за землю за часів австро-царського гніту. Селянин — дрібний власник в умовах капіталістичної приватної власності на землю, при примітивних способах обробітку ґрунту потрапляє в залежність від свого клаптя землі. З господаря землі він перетворюється на раба. Це познач еться на його побуті, психіці, на його культурному розвитку.

Й. В. Сталін в праці „До питань аграрної політики в СРСР“ розкрив суть впливу земельної власності на селянина: „Що прив'язувало, прив'язує і буде ще прив'язувати дрібного селянина в Західній Європі до його дрібного товарного господарства? Насамперед і головним чином наявність свого власного клаптика землі, наявність приватної власності на землю. Він збирав гроші роками для того, щоб купити клаптик землі, він його купив і, зрозуміло, він не хоче з ним розстатися, воліючи переносити всі і всякі бідування, воліючи здичавіти, зубожіти, аби тільки відстояти свій клаптик землі — основу його індивідуального господарства“¹.

В центрі повісті — родина селянина Івоніки Федорчука. Івоніка і його дружина Марійка тривалий час складали гріш до гроша, щоб купити землю. Після довгих років поневірянь і виснажуючої праці вони нарешті здобувають кілька моргів омріяної ними землі.

Працювали вони на залізниці, що будувалася на багнистому ґрунті. Праця на будівництві була нестерпно тяжкою. Щоб зібрати гроші на купівлю землі, Федорчуки відмовляли собі у всьому, не рахуючись із здоров'ям. „Марійка погребла там здоров'я, — розповідає Івоніка. — Тоді жалували ми собі кусника м'яса. Ніколи вона курки не зарізала. Ніколи яйця одного не зварила, краплі молока не напилася. Все обертали ми в гріш, аж врешті добилися цього, що маємо“.

Земля, як каже Івоніка, „підпливала нашою кров'ю і нашим потом. Кожна грудка, кожен ступінь може посвідчити.., як часто голодом і холодом ми годувалися, аби зароблене не йшло на кусник хліба, але на неї, на грудочки її“.

Виплекана в мріях, окроплена потом і кров'ю, куплена ціною здоров'я, земля стала власністю селянина. Він покладає на землю всі надії, дивлячись на неї як на джерело свого існування, він боїться її втратити і часом дичавіє, тримаючись її.

Неозброєний знаннями і технікою, селянин не може пояснити явищ природи, тому і до природи, і до землі звертається, як до живої істоти. Земля в його уяві — це якась жива, думаюча істота, яка може радіти, гніватись і плакати, бути злою і доброю до селянина.

¹ Й. В. Сталін. Питання лєнінізму. Вид. II, стор. 271.

„Гарна була земля.

У своїх барвах жива й свіжа, шкода лиш, що не говорила. Івоніка любив її. Він знав її в кожній порі року і в різних її настроях, мов себе самого. Вона пригадувала чоловіка й жадала жертви.

Як була люта, боявся її більше, як почорнілого неба, що віщує тучу. А бувала люта, коли надарма ожидала дощу, що мав її скріпити, коли тижнями надарма тужила за холодними ситими краплями води, і замість води жевріюче проміння сонця випивало її соки. Тоді стягалися її тут і там випуклі суглиби і тріскали з гніву, вона ставала тверда і недоступна, і не видавала ніяких плодів...“

Дрібний власник, якщо він живе тільки своєю працею, не може бути щасливим. В. І. Ленін у статті „Дрібне виробництво в землеробстві“ писав: „Будучи залежним від великого капіталу, будучи відсталим в порівнянні з великим виробництвом у землеробстві, дрібне виробництво тримається тільки страшним зниженням потреб і каторжною, двожильною працею“¹.

Івоніка здобув землю, в селі його вважають одним з кращих господарів; але він не здобув щастя, бо змушений каторжно працювати на своїй ниві, щоб вона не вирвалася з його рук. „Ми наче чорні воли тягнемо з ранку до ночі“, — каже він. Віддавши землі все: і молодість, і здоров'я, і силу, ставши „газдою“, Івоніка і тепер у всьому собі відмовляє. На зауваження Докі, що тепер він може пожити ліпше, Івоніка відповідає:

„Ліпше? Ніби починати тепер те все з'їдати? Ні, Докійко! Цього ми не можемо! Богу дякувати, ми не потребуємо того, мужик багато не потребує! Маємо тепер булками годувати себе, коли ми в найтяжчій часі мали сили досить від чорного хліба, мамалиги і квасолі. Маю собі каву варити? На те доста нині панів“.

Земля тягне з Івоніки останні сили і не забезпечує нормального життя, та все ж він радіє: адже земля викликає пошану до нього з боку інших селян, бо вона є „мірилом вартості людини між селянами“, з нею зв'язані сподівання на краще життя.

Земля — приватна власність — зумовлює стосунки між людьми, створює специфічну психологію селянина — дрібного власника. Ставлення Івоніки і Марійки до синів залежить від ставлення їх до землі. Івоніка любить старшого сина Михайла, який є його правою рукою, за те, що Михайло уперто працює в полі, розуміє землю, як батько.

Молодший же син Сава ставиться до землі по-іншому. „Він не любить землі. Дарма, що ходить по ній, що толочить її, дарма, що живе з неї, що носить вона його. Він і не буде шанувати її, як вона перейде до його рук. Але вона не перейде до його рук, як він не зміниться“, — говорить Івоніка.

¹ В. І. Ленін. Твори, т. 19, стор. 243.

Докія, що із служанки вибилася в люди і стала „доброю газдинею“, також залежна від землі. Любов її до єдиної дочки Парасинки зумовлена землею. Її більше мучить питання „що сталося би з землею Василя, якби вона померла?“, ніж доля і почуття власної дочки.

Вихід із „хмарного положення“, в якому вона опинилася, Докія знаходить в тому, щоб видати дочку заміж за доброго господаря, який має багато землі. „В селі було доволі хлопців, але ні один не мав стільки землі, скільки вона бажала“.

Нарешті Докія знайшла „пару“ своїй 16-річній дочці — це був Тодорика Жемчук, заможний хлопець і одинак у своїх родичів. „Він був низького росту і обертався все цілим тілом, де вистачало не раз лише голову повернути. Штивна була у нього шия. І в цілості він робив погане враження. Та що це мало до речі“.

Парасинка каже про нього:

„В нього такий широкий рот, що може сам собі щось до вух сказати, а очі у нього лежать так близько, що далі зчіпляться докупі“.

Незважаючи на благання дочки не видавати її за нелюба, Докія примушує її вийти заміж за Тодорику, бо „Тодорикові родичі мають багато землі і він стане колись багатим господарем“. Любов до землі, прагнення володіти нею забрали у матері почуття любові до своєї доньки.

Марійка, чесна, працьовита, чула жінка, не приймає дітей Анни і Михайла лише тому, що мати їх наймичка без землі і багатства.

Через землю батьки не дають згоди на шлюб Сави з Рахірою. Прагнучи землі, Сава вбиває свого брата Михайла.

Образ Сави досить складний. Він — трагічна жертва суспільних умов. Сава — це людина сповнена сили і енергії, смілива і рішуча. Але низький рівень свідомості заважає йому побачити свого справжнього ворога, що стоїть на перешкоді до повного щастя, — австро-цісарський лад, капіталістичну приватну власність на землю. Сава — типове породження капіталістичного світу. В цьому образі прекрасно відтворена двояка природа селянина-середняка, якого В. І. Ленін називає „хитким класом“.

Й. В. Сталін у промові на Пленумі ЦК ВКП(б) у квітні 1929 р. говорив: „...Середняк, з одного боку, трудівник, що зближає його з робітничим класом, а з другого боку — власник, що зближає його з куркулем“¹.

Сава не обожнює землю як Михайло, не любить праці на ній, але без землі бути не може, адже від цього залежатиме його місце серед селян, пошана від інших, його особисте щастя. Рахіра переконує його, що вони не будуть щасливі, коли не матимуть землі. В образі Сави значно сильніше виявився другий

¹ Й. В. Сталін. Питання ленінізму. Вид. 11, стор. 218.

бік середняка, що зближує його з куркулем,— власницькі тенденції. Він хоче бути власником, хоче за всяку ціну мати землю. Жадоба до збагачення, егоїзм, характерний для куркуля, страх перед тим, що батько віддасть усю землю Михайлові, бажання володіти не тільки своєю, а й Михайловою частиною землі штовхає Саву на страшний злочин.

Суспільні умови, становище дрібного власника зробили із Сави злочинця, скалічили його характер, притупили в ньому людські почуття, пробудили найнижчі інстинкти.

Характер Михайла протилежний характерові Сави. Це — трудівник, що чесною працею хоче завоювати собі право на життя і щастя. Довгий час у ньому поєднується двояка природа середняка — трудівника і власника. Та ж сама суспільна атмосфера, яка убила в Саві людину, стає на перешкоді до особистого щастя Михайла. Він не може сказати батькам про свою любов до наймички Анни і намір одружитися з нею, бо знає, що батьки не дадуть на це згоди. А одружившись на наймичці без згоди батьків, він втратить землю.

Лише перебування в місті, знайомство з його життям допомагають Михайлові вирватися з-під влади дрібновласницької ідеології, відчутти силу трудівника, яка зближає середняка з робітничим класом. Він побачив, що життя не обмежується відокремленим селянським закутком і вирішив повернутись до міста, якщо батьки не дадуть згоди на його одруження з наймичкою.

„Там я вже найду собі роботу і не згину... В місті живуть люди і без землі. Тяжко живуть вони, це правда, але все-таки живуть, а часто і не гірше від нас“.

Отже, Кобилянська показала, що поведінка і вчинки Сави і Михайла зумовлені не біологічними чинниками, а суспільними умовами, ставленнями до навколишньої дійсності, їх характеристиками.

Івоніка Федорчук переживає страшну трагедію. Це соціальна трагедія батька-селянина, яка виростає на ґрунті боротьби селян за землю в умовах малоземелля і приватної власності. Івоніка Федорчук втрачає улюбленого сина і переконується, що вбивцею є його другий син. Але не тільки в цьому його нещастя. Івоніка втратив віру в те, в що вірив на протязі всього життя, — віру в землю, для якої так тяжко працював, відмовляючи собі у всьому необхідному. Він втратив віру в можливість побудувати щастя на своєму клаптеві землі. І лише після страшної трагедії, що сталася в його родині, Івоніка приходить до висновку:

„Не для тебе, синку, була вона (земля — А. К.), а ти для неї! Ти ходив по ній, плекав її, а як виріс і став годний, вона отворила пащу і забрала тебе! Дурень ти був на ній, дурень!.. Ходив, говорив, робив та й гадав, що для себе... Наймитом був ти, наймитом!“

Кобилянська в художніх образах розкрила глибокі суперечності капіталізму, коли „вільний“ селянин, тяжко працюючи на

землі, сам по суті є жебраком, а його господарство кожному хвилину перебуває під загрозою розорення і занепаду.

Кобилянська показала розходження між мріями селянина про щасливе життя на землі і дійсністю, що приносить йому тільки лихо. Про таке розходження мрії і дійсності добре сказав Коцюбинський устами Маланки: „Яка ти розкішна, земле, весело обробляти тебе, тільки ти тим не добра, що не горнешся до бідного. Для багатого пишаєшся красою, багатого годуєш, а бідного приймаєш лише в яму“.

Земля, вкрита золотом хлібів, приваблює селянина, обіцяє йому щастя, але вона також обагрена кров'ю людей, які борються за неї, і примушує селянина боятись її. Селянин ставиться до неї то з любов'ю і радістю, то з острахом, то з ненавистю і жахом. Але без землі в приватновласницькому суспільстві селянин існувати не може.

В повісті „Земля“ Кобилянська вірно відтворила процес зубожіння частини селянства, і зростаючий в зв'язку з цим заробітчаний рух.

Уже на перших сторінках твору Кобилянська говорить про „рік-річний“ вихід селян на роботу у Молдавію. Частина селян — „мешканці дрібних хатин“ є постійними працівниками у боярина. Тут Кобилянська виявляє певну обмеженість, твердячи, що селяни, які працюють на „бояра“, перебувають у порівняно кращому стані, ніж ті, що їдуть в чужі краї шукати роботи.

Докія довгі роки працювала у пана, Михайло ходить на заробітки до нього, не відриваючись від власної ниви. „Ім не було з тим лихо“, — твердить письменниця. Але це твердження сама письменниця заперечує художніми образами і дальшою розповіддю.

Чи щасливі ті селяни, що працюють на пана? Докія, Івоніка, Михайло, Анна — всі вони не мають щастя, всі вони жертви суспільних умов.

З великою любов'ю і співчуттям Кобилянська ставиться до наймички Анни та заробітчанина Петра. Цими образами Кобилянська прагнула накреслити позитивний план, створити позитивного героя. Петро має власний кляпоть землі, але разом з тим ходить на заробітки. Влада землі не тяжіє над ним, як над іншими селянами. Він навіть „відступає своє поле сестрі, при умові, що має прожити при ній до кінця свого життя“. Гроші також не полонили його, він не пройнявся грошовою гарячкою, характерною для часів капіталізму.

„З природи інтелігентний, бистрий, серцем м'який, мов дитина, а в роботі був, мов вогонь, коли хотів. Одначе гроші, зароблені фірманкою або в Молдаві, протрачував і вертав до неї (до сестри. — А. К.) з порожніми руками“.

В поглядах на одруження Петро також відрізняється від інших селян. Він не дивився на одруження, як на комерційну

справу. „Не був із такого роду, щоб оженившись іти на жіноче, або комірне“.

Петро — цілком самостійна людина, яка, не будучи залежною від пагубної влади землі — приватної власності, в своїх моральних якостях підноситься вище від односельчан-землеробів.

Анну також не полонила влада землі. Наймичка Анна не знала щастя у своєї матері „лихої, мов лихварка, на гроші лакомої“, не знала щастя і в наймах. „Була майже від 14 літ на службі у дворі, а забава і розривки її сільських ровесниць були для неї цілковито чужі“.

Своїми внутрішніми якостями, своєю поведінкою вона відрізнялась від інших селянських дівчат. В ній гармонійно поєднується зовнішня краса і повнота внутрішнього духовного світу.

Анна відрізняється від інших своїм добрим, щирим серцем, скромністю, охайністю, благородством, що викликає жорстокі жарти з боку односельчан.

„Вона вміє білля вигладжувати і наперстком шити, але тим вона не доробиться ані землі, ані чоловіка. До землі треба з сапою приступити, а до чоловіка—з повними руками“. Анна відчувала як „тяжко бути убогою: чоловік не для кого нічого не значить“.

Незважаючи на красу і хорошу вдачу, Анна не привертала уваги парубків. „Вона була убога та й тому не мала для них (сільських хлопців) ніякої вартості. Не мала ні землі, ні грошей. Землі не мала ніколи, бо її родичі були зарібниками, а гроші, коли були у неї хоч найдрібніші, відносила до матері“.

Трагедія Анни — в її глибокому і щирому почутті до Михайла. Вона вірить в його любов, але відчуває, що не рівня йому.

„Неначе злочинство, крила це в своїй молодій, смутній душі, не знаючи, що за тим почати, та купала свою любов ночами в своїх сльозах... До ворожки боялася йти, а хоч би й пішла, то що вона їй скаже. Вона ж була бідна наймичка, а він син багатих родичів“.

Наче злочин, криє вона від усіх свої почуття, зовні лишаючись спокійною. Бідність стає на шляху до її щастя.

Вірно показавши соціальну трагедію наймички, її високі моральні якості, Кобилянська відступає від правди, показуючи благородство Анни як наслідок „сходин з панєю і панною, чутивими і благородними жінками“. Це значною мірою знижує в цілому реалістичний образ наймички.

В повісті „Земля“ викрито також експлуаторську, реакційну суть духівництва, яке наживається за рахунок селян. Кобилянська сатирично висміює діяльність попа-паразита. Він є експлуатором, користується найманою працею. Проповідуючи любов до ближнього, він відмовляє Анні в службі, коли помічає, що вона незабаром має стати матір'ю.

Піп мріє лише про наживу. Він журиться, що люди не вмирають. Онуфрій з цього приводу зауважує:

„... Диви, який старий мудрий! Хоче аби ми вмирили. Гроші за похорон брав би, не має їх досить! Правда, вона (попадає.—А. К.) п'є, дома сидять чотири дівці, але тому маємо ми вмирати?!“

Піп вимагає, щоб прихожани давали більше грошей на службу богу, бо, мовляв, настане кінець світу. Найбільш огидно проявляє себе панотець в епізоді похорону Михайла.

„По прочитанню євангелія велів панотець підоймити домовину і забрати вистелений під нею дорогий гарний килим. По похороні діставався йому, звичайно, килим в дарунок, та, побоюючись цим разом якого випадку, що ненадійно вирвав би йому таку коштовну річ, приказав уже тепер віднести килим додому“. Цей нахабний вчинок зажерливого попа викликав обурення навіть у смирних і богобоязливих селян.

Не рахуючись з почуттям і горем убитого батька, який все готов був віддати, щоб якнайкраще спорядити сина в останню путь, піп дав наказ витягти з-під мертвого килим і віднести до його хати.

Отже, Кобилянська викрила облудливу проповідь духівництва любові до ближнього, показала його експлуаторську суть, довела художніми образами, що духівництво є не меншим хижаком-експлуатором, ніж панство.

В повісті „Земля“ письменниця правдиво показала безправне становище рекрутів у цісарській армії. Михайло розповідає батькові, як після виснажуючого маршу під час маневрів він, як і інші жовніри, кинувся до криниці, щоб напиться води, і ненароком штовхнув одного лейтенанта.

„Він (лейтенант.— А. К.) оглянувся і витяг мене з гурту. Тут потраяс мною з усієї сили, а відтак, як всадить мені кулаком межі очі... а відтак в ніс, відтак тарахнув ще по губах. Так мене справив, що потім Камрати не впізнали. Кров мене обілляла, і я стратив світ сперед очей. Вже як мені потім було, лише бог один знає та я. Голова боліла, аж лускала, а ще в такій спеці. Лице запухло, аж скривилося“.

Авторка правдиво показала жорстоку муштру в цісарській армії, яка супроводжувалася нелюдськими знущаннями та карами. Виснажуюча муштра, жорстокі фізичні кари приводили часто до смерті жовніра, але головні вбивці — цісар та його вірні слуги, залишалися безкарними.

Михайло довгий час не міг звикнути до „машинальності касарняного життя“, до нелюдських вчинків офіцерів, до приниження його людської гідності.

Письменниця разом з своїми героями протестує проти паліїв війни, які, готуючи криваву бійню для власної наживи, жорстокими карами хочуть примусити коритися своїй волі. Випроваджуючи Михайла до війська, Марійка шле страшне прокляття ворогам:

„Ті, що придумали військо та це, щоби сини покидали родичів у найкращому віці, бодай би й у гробі не нашли супокою, а тих, що видумали війну, нехай бог скарає, нехай їх тяжко скарає!“

Землі нехай наїдяться і най подавляться, кров'ю най уп'ються, коли їм уже чого іншого замало на цім світі!“

Михайло розповідає батькові: „Я плакав, як дитина, і качався в горячці по землі, аж інші термосили. Я проклинав, боже, як я вже проклинав“.

Після розповіді Михайла про життя в казармі навіть віковична покора Івоніки на хвилину поступилася перед почуттям обурення, ненависті, протесту.

„Перший раз у житті заграло обурення з невимовною силою в ньому, майже відібрало можливість йому гамувати себе. Все знялося в його душі до пімсти. Його дитину, над якою дрижав так, тіло і кров його, суть життя його — над ним так збиткувались? Хто мав право до того?! Хто мав таке право?!“

Але мораль дрібного власника, що залежить від клапця землі, думка про те, хто працюватиме на землі, якщо Михайло „здизертує“, примушує Івоніку заглушити почуття благородної ненависті і обурення проти беззаконня. Наперекір своїм почуттям Івоніка намагається переконати сина: „Тобі ще не одно доведеться стерпіти, та ти вже терпи“.

Вірно показуючи силу зростаючої ненависті селян Буковини проти австрійської воячини, письменниця в той же час показала і слабі сторони цього протесту. Селянин всією душею ненавидить порядки капіталістичного суспільства, бажає загибелі кривдникам, але разом з тим не може підвестися до усвідомлення необхідності революційної боротьби, яка привела б до зміни суспільних порядків.

Таким чином, у повісті „Земля“ Кобилянська розповіла про нестерпне становище трудящих Буковини під гнітом австро-цісарського ладу, показала, як в умовах малоземелля та приватної власності точиться кривава боротьба за володіння клапцем землі. Письменниця намалювала страшну картину залізного режиму австро-цісарської армії, викрила експлуататорську суть духівництва.

Для передачі своїх думок Кобилянська користується найрізноманітнішими засобами. Подібно до кращих своїх сучасників — письменників, вона прагнула заглянути у внутрішній світ своїх героїв, показати їх інтереси, почуття, переживання, розкрити соціальну обумовленість вчинків героїв.

І. Франко, говорячи про творчі особливості групи молодих письменників кінця XIX ст., на чолі яких ставить Кобилянську, відзначає, що вони „сприкривши собі широкі малюнки зверхнього оточення, головну увагу творчості поклали на психологію, головною метою твору штуки зробили: розбудження в душі читача певного настрою...“

Повість „Земля“ прийнята глибоким ліризмом, драматизмом і внутрішньою динамікою. Контрастні ситуації і образи допомагають письменниці яскравіше відтворити внутрішній світ своїх героїв і викликати відповідні настрої у читача. Для повноти розкриття

характерів своїх персонажів письменниця не обмежується авторською характеристикою, вона використовує засіб перехресної характеристики та самохарактеристики героїв. Про істотні риси характерів Михайла, Сави читач дізнається задовго до того, як вони починають діяти, з розмов інших героїв — Івоніки, Докії, Марії.

Портрет допомагає письменниці розкрити психологічний стан героя.

„Анна, панська наймичка, робітниця в покоях, марна й наче бронзова статуя стояла скромно в одному куті світлиці недалеко світла і дивилася великими, зворушеними, німим горем переповненими очима нерухомо на одну пару“.

Розкриваючи далі цей образ, письменниця розповіла про велику внутрішню трагедію Анни, ту трагедію, що сповнила очі дівчини німим горем.

При створенні портрету героя Кобилянська зосереджує увагу на якій-небудь окремій деталі, що передає істотні риси характеру. Ось, наприклад, портрет Сави:

„Він був високий ростом, вищий від свого брата, але ніжно збудований, як мати. З лиця подобав також до неї, і був би гарний, коли б не його безустанно заблуканий погляд, що мав у собі щось зимне і несупокійне“.

Читач ще нічого не знає про те, що Сава стане братовбивцею, але портрет насторожує його. Холодний заблуканий погляд свідчить про внутрішній неспокій, про певну жорстокість Сави, яка пізніше виявиться у страшному вчинку.

Письменниця часто користується порівняннями. Описуючи життя селян, вона бере порівняння з селянського оточення, з народної творчості. Відповідно дібрані порівняння допомагають виявити ставлення письменниці до зображуваних подій, посилити емоціональне звучання твору.

„Парасинка, мов та пташка, вешталася поміж старшими“, — порівняння Парасинки з пташкою має на меті підкреслити любов дівчини до волі, і разом з тим викликати ненависть до тих, хто силою зав'яже їй світ, віддаючи заміж за нелюбого.

Епітети і порівняння допомагають письменниці висловити своє ставлення до простих, гноблених, скривджених, але сильних волею і духом селян. Селяни — „високі, мускулясті постаті, з обгорілими лицами, з руками, мов залізними“. „Постать Петра перевищувала всіх, мов дуб“.

Зовсім інші порівняння використовує Кобилянська для характеристики ледачої, але ласої на багатство Рахіри: „Чоло волоссям заросло, а очі, як у чортиці або голодної собаки“.

Отже, як портрет, так і порівняння та епітети у повісті „Земля“ допомагають письменниці яскравіше передати свої думки, посилити соціальне звучання твору, викликати відповідні емоції у читача.

Велику соціальну функцію відіграє в творі пейзаж. Л. Українка назвала Кобилянську „кращим пейзажистом в українській літературі“. Пейзажі в повісті живі, рухливі, колоритні, образні, в них відчувається настрій, що відповідає почуттям героїв і підсилює їх або ж є контрастним фоном для відтворення протилежних почуттів героїв. Кожна пора року, змальована в повісті, співзвучна певній події, для кожної з них письменниця знаходить відповідні фарби. Сумному настроєві родини Федорчуків, яка відправляє Михайла до війська, відповідає похмурий осінній пейзаж.

„Настав жовтень. Небо звисало одною сірою, мрячною масою над землею... ліс... виглядав поважно і стурбовано, і лиш десь-не-десь дрижало замираюче пожовкле листя на чорному гіллію, зеленіла якась витривала ростинка на землі, зрештою лежали лиш грубі верстви обпалого листя у пнях дерев і панувала тиша...

Над лісом виглядало інакше. Густі маси мряк, здавалося, лежали в ліних формах, у німій боротьбі з чимось. Магічна сила лісу силувала їх клубитися над його понурим верхом, між тим, коли їх тягнуло в далечінь.

... Земля здавалася ще чорніша й голіша, і мимоволі прокинулася туга. Тяжка пригнічуюча туга, що укладалася над усім, гризлива туга, якої сила остільки зростала, оскільки йшло до днини. Ніжний дощ росив безнастанно. Нечутно усувався з понурої висоти, розкладав повітря і розсівав смуток холодною мокротою. Такого одного дня покинув Михайло своїх батьків і свою землю“.

При створенні пейзажів письменниця широко використовує метафоричні образи, часто поєднує звукові і зорові сприйняття.

„Вузькі, майже невидні стежки в'ються між золотистою пшеницею та шовково-шелестячою кукурудзою, ховаються непомітно в ті ліски“.

Для відтворення внутрішнього світу героїв Кобилянська користується вільною непрямою мовою або невласною прямою мовою, так званим „внутрішнім діалогом“. Вільна непряма мова служить майстрові слова гнучким і тонким знаряддям для змалювання психічного стану, обґрунтування вчинків, зображення особливостей характеру дійових осіб. Під пером Кобилянської ця синтаксична структура набирає великої сили. Потайні заміри Сави прекрасно передала Кобилянська, використовуючи внутрішній діалог.

„Сюди, до бурдеїв, прийшов Сава, молодший син Івоніки. Прийшов напоїти худобу і дати їсти великій собаці Соїці, що стояла коло стайні на припоні. Надійшов повільним і лінивим кроком. Вступив в стайню, глянув за товаром... не хотів його напоїти. Верне Михайло, то напоїть. Як піде до жовнів, він ще доста буде за нього робити... Що як що, а це вже жде його неминуче... Все має йому чимсь докоряти, чогось учити!.. І що це такого? Що це має його обходити... старший, то він — молод-

ший має його зараз у всім слухати! О, ні, це таки не так!.. І він не сміє інакше поступати. Га-га, це ще побачимо“.

Після коротких зауважень у вигляді ремарок автор нібито відходить на другий план, даючи можливість героєві виявити себе повністю. Звичайний сторонній оповідач замінюється людиною, яка розповідає про свої власні болі, страждання. Сава думає, говорить сам з собою, письменниця надає розповіді інтимного, глибоко ліричного звучання. В повісті Кобилянська неодноразово звертається до такого засобу, він допомагає читачеві краще зрозуміти психологію, пізнати внутрішній світ героя.

Для посилення лаконічності та емоціонального звучання мови письменниця часто використовує неповні речення з пропущеним підметом.

Синтаксична будова речень в повісті Кобилянської в основному відповідає граматичній будові української літературної мови. І лексика повісті свідчить про те, що Кобилянська орієнтується на українську літературну мову. Разом з тим в мові персонажів можна зустріти діалектну лексику. Цим письменниця прагне передати мовний колорит персонажів; проте часом і в мові авторки можна зустріти діалектні форми, як наприклад, барда, білля, фірманка і ін.

Великою заслугою Кобилянської, яка проживала в гнобленій Буковині, де провадилась політика денационалізації, де все було „опутане Німеччиною, мов павутинням“, є те, що вона прагне розірвати „павутиння онімечення“, досконало вивчити українську мову, ту мову, якою говорили і писали Шевченко, М. Вовчок, П. Мирний, Коцюбинський, мову, в основу якої покладений полтавсько-київський діалект.

Будучи вимогливою до себе, Кобилянська завжди відчувала незадоволення своїми творами, постійно вивчала мову.

В листі 7.XII.1909 р. вона писала:

„Я сама знала і відчувала, що не володіла своєю матірною мовою, як німецькою, та що ж могла я проти обставин вдіяти, котрі держали мене далеко від українців, в глухім гірським місті, де годувалась хіба самою красою природи“.

Потрібні були зусилля, щоб порівняно за недовгий час оволодіти українською мовою так, як володіла нею О. Кобилянська. Уже в 1899 р. Л. Українка в листі до Кобилянської писала: „Що ви пізно навчилися нашої літ[ературної] мови, дарма. Зате ви навчилися її тоді, коли інші одразу думали, що знають“¹.

Перебування в Східній Україні дало можливість Кобилянській ближче познайомитись з українською літературною мовою. Це позначилося на мові повісті „Земля“, в якій порівняно з ранніми творами значно менше вживається діалектизмів в лексиці та німецьких конструкцій в побудові речення.

¹ Лист Л. Українки до О. Кобилянської 20.V.1899 р. Цитую за автографом, який зберігається в музеї Кобилянської м. Чернівці.

Повість Кобилянської „Земля“ можна назвати найвищим досягненням письменниці. Сама Кобилянська писала в листі до Маковея: „Це одна з моїх праць, котру я як авторка завжди шанувати буду“.

Роки після написання „Землі“ були для творчої праці Кобилянської дуже тяжкі. Суперечність між зростаючим талантом і популярністю письменниці та тим становищем, в якому перебуває обдарована людина в умовах капіталістичного суспільства, стають причиною тяжкої моральної та фізичної недуги письменниці. Матеріальні нестатки, хвороба відривають письменницю на довгий час від творчої праці. Але, перемагаючи ці труднощі, Кобилянська знову береться за перо. В ці роки вона написала твори „Нюба“, „Ідеї“ та ін. і збирала матеріали для другої частини повісті „Земля“. В 1905 р. у листі до Алчевської Кобилянська повідомляє: „Збираюся цієї зими написати ще другу, себто послідню частину, бо життя мені само дало до того матеріали“.

В цьому ж році Кобилянська приступила до написання другої частини повісті. В лютому 1906 р. в листі до М. Павлика вона повідомляє: „Збираюсь цієї зими написати ще другу, себто послідню частину оповідання „Земля“, та через недугу матері перервала. Коли закінчу, не знаю, часом думки роєм налітають, але писати їх годі“.

Останнім часом музей Кобилянської придбав рукопис другої неопублікованої частини повісті „Земля“ (рукопис обривається на 67 сторінці).

В центрі другої частини повісті — образ Сави. Дія відбувається через дев'ять років після братовбивства. Сава одружився на Рахірі, має дітей, вісім років він намагався чесною працею здобути собі землю, бо від батька її не одержав.

„Газдував, працював, як пристало кожному чоловікові, шанував жінку“, — каже про Саву Івоніка. — Але і тоді він не мав спокою, „тужив за полем, до котрого прилягав всією душею, а котре батько чомусь по смерті брата не давав... він мріяв про те, щоб батько йому віддав поле, яке було колись Михайлові призначене“. На дев'ятому році після смерті брата Сава, втративши надію на те, що зможе чесною працею здобути собі землю, виявляє великий неспокій. Одержимий думкою про землю, він цурається хати, дітей, дружини, блукає полями та лісами, шукаючи „чогось“.

„Остогидло вже дома і коло жінки і коло дітей сидіти, мене тягне всесвіт, тут мені вже нічого не треба, коли б хоч ґрунту більше, то було би на чім робити, а так все по заробітках ходиш, мов той жебрак, не годен, остогидло“.

Перебуваючи в стані жебрака, Сава в той же час ненавидить жебраків. Натура дрібного власника, який хоче мати землю і багатство, але не любить працювати, викликає у нього ненависть до дружини, дітей, батьків. Він дорікає їм. „Жебраки ви, затроїли мене змолоду, а тепер хочете мене ще до решти доїсти... Я вже

не той дурний Сава, що був між восьма роками, я вже маю свій розум і мені вашого не треба". Він ненавидить Рахіру, бо, як каже він, „вона пожерла в мене все: і землю, і брата, і родичів, і людей, і цілий світ“. Його не мучить сумління, що він убив брата, але йому шкода, що не одержав землі. Прагнучи до збагачення, Сава убив брата, а тепер він готується до другого вбивства, підмовляє свою коханку убити Рахіру, бо та стояла, як йому здавалось, наперешкоді до його щастя.

В другій частині повісті „Земля“ Кобилянська накреслює еволюцію характерів своїх персонажів. В той час як у Сави посилюються егоїстичні тенденції, прагнення до збагачення — риси, характерні для куркульства, життя і трудова діяльність зовсім по-іншому впливають на характер Рахіри, яка раніш, подібно до Сави, була охоплена жадобою до наживи. Тепер вона чесною працею здобуває засоби для прожиття: „Це не та вже Рахіра, що була колись дівчиною. Дев'ять літ з своїми обставинами і подіями перестроїли колись з лінивої до праці дівчини в поважну задумливу жінку, запопадливу газдиню, мати і робітницю“.

Кобилянська розповіла також про дальший процес розорення селянського господарства, зростання заробітчанства. Неодноразово вона згадує про роботу селян на панській ниві. Івоніка говорить: „На світі тепер багато людей і без землі“. І всі вони, щоб прожити, змушені йти на заробітки. Письменниця вводить у повість образ знедоленої жінки-селянки, що все своє життя поневіряється по наймах, заробляючи на себе, на матір і на брата. Незважаючи на постійні матеріальні нестатки та тяжку працю, Марія не втрачає найкращих людських почуттів, з обуренням і ненавистю ставиться до людей, які кривдять інших.

Та все ж у другій частині повісті письменниця не зуміла так глибоко показати соціальний конфлікт. Основну увагу вона зосередила на особистих почуттях Сави, посиливши елементи містицизму. Відчувши слабкість другої частини, Кобилянська не закінчила її. Деяке послаблення таланту Кобилянської в цей час Франко пояснює так: „Певно, се не вина самої Кобилянської, а вина наших, головню буковинських обставин, що загризають усе краще, талановитіше, оригінальніше“¹.

Незважаючи на певну слабкість другої частини і на обмеженість світогляду О. Кобилянської, виявлену в першій частині, повість „Земля“ має велике пізнавальне, виховне і художнє значення, вона є виявом любові письменниці до гнобленого народу, до вітчизни. У високохудожній формі письменниця відтворила тяжке становище трудового селянства за часів австро-царського гніту. Вона довела, що мораль народу значно вища від моралі представників панівних класів. Висловлюючи тверду віру в краще майбутнє, заперечуючи капіталістичний світ з його приватною власністю, письменниця наштовхувала читача на висновок, що

¹ І. В. Франко, Літературно-критичні статті. К., ДВХЛ., 1950, стор. 396.

тільки знищення приватної власності на землю і засоби виробництва приведе до визволення людини з-під пагубного впливу землі. Проте сама Кобилянська не розуміла необхідності революційного перетворення суспільства.

Обмеженість світогляду О. Кобилянської пояснюється відсталістю Буковини, відірваністю її від Східної України та Росії, слабкістю революційного руху. Кобилянська не розуміла організуючої ролі пролетаріату в боротьбі за перебудову суспільства, орієнтувалась на селян, виражала думки та прагнення патріархального селянства.

В творчому методі та ідеології О. Кобилянської можна знайти багато чого спільного з творчістю Л. Толстого. В. І. Ленін у статті „Л. М. Толстой і сучасний робітничий рух“ писав, що „... Толстой стоїть на точці зору патріархального, наївного селянина, Толстой переносить його психологію у свою критику, у своє вчення... Толстой відбиває їх (селян. — А. К.) настрої так вірно, що сам у своє вчення вносить їх наївність, їх відчуження від політики, їх містицизм, бажання втекти від світу, „непротиставлення злу“, безсилі прокляття на адресу капіталізму і „влади грошей“. Протест мільйонів селян і їх одчай — ось що злилося у вченні Толстого“¹.

У творчості Кобилянської ми помічаємо подібне явище. З одного боку, вона проклинає капіталізм, висловлює протест селянства проти того нестерпного стану, в якому воно перебувало, але разом з тим вона відображає і відчай селян, їх наївність.

Вплив ідеології патріархального селянства на творчість О. Кобилянської проявляється і в тому, що, показуючи релігійні забобони селян, письменниця і сама частково впадає в містику, виправдовуючи це тим, що „поважну і глибоку роль грає містицизм, сни, ворожки і т. д. в нашого „мужика“.

О. Кобилянська хоче знайти вихід з становища, в якому перебували селяни за часів капіталізму. Вона мріє про зміну суспільного ладу, капіталізму протиставляє соціалізм.

„Я вірю в те і для того вірю, що з царством соціалістичних принципів зросте правдивий поступ, що світло знання і краси полетить широкою струєю скрізь, і що аж тоді виб'є для всіх досі гнетених... година дійсного людського щастя, розвинеться цвіт правдивої любові“, говорить письменниця в повісті „Царівна“.

Але правильних шляхів боротьби за новий суспільний лад О. Кобилянська не бачила. Вона накреслила шлях освіти, знання, а не революції. Анна і Петро готують своєму синові інше життя, ніж те, яким живуть напівдикі, замкнені в собі селяни. Анна відчуває, хоч ясно їй не розуміє, що сліпа залежність людини від землі породжує страшні трагедії, і тому вона сама, натерпівшись горя, вирішує „вивести свою дитину в люди“.

„Її колишне горе відтворило їй очі, й інстинктом своїм пізнала

¹ В. І. Ленін. Твори, т. 16, стор. 292.

життя, світ. Гарує і працює від рання і до вечора на здобуття засобів до науки для сина і щось мов силує її відірвати його від землі. З нього будуть люди, як покине землю.“

Отже, Кобилянська вважала, що лише освіта допоможе селянинові вирватися з-під пагубної влади землі і відкрити шлях до щасливого життя.

Говорячи про новий справедливий суспільний лад, — соціалізм, О. Кобилянська не розуміла справжнього наукового соціалізму, лишаючись на позиціях соціаліста-утопіста. Вона не зрозуміла законів суспільного розвитку, не могла побачити ту суспільну силу, яка здібна стати творцем нового суспільства, пролетаріату, який в той час вийшов на історичну арену як клас для себе. Кобилянська не змогла намалювати єдиного вірного революційного виходу з того стану, в якому опинилось селянство за часів капіталізму. Вона проклінала капіталістичне суспільство, заперечувала його, показувала його разучі суперечності, художніми образами кликала до його знищення, навіть мріяла про новий, справедливий суспільний лад, вірила в перемогу принципів соціалізму, але шляхів боротьби за нього не вказала.

Повість Кобилянської „Земля“, незважаючи на цю обмеженість, відіграла велику роль в розвитку українського реалістичного мистецтва, одержала високу позитивну оцінку з боку передової громадськості того часу. Л. Українка, І. Франко, М. Коцюбинський, В. Стефаник відзначали велике прогресивне значення повісті, вказували на її глибокий соціальний зміст, художні якості. Іван Франко в статті „Южнорусская литература“ писав:

„Она дала ряд прелестных картин из буковинской природы и жизни тамошнего народа („Битва“, „Некультурная“, „За готар“), а также большой роман из крестьянской жизни „Земля“, исполненный глубокой поэзией и рисующий потрясающую драму братоубийства из-за обладания землей“¹.

Високо цінуючи повість „Земля“, І. Франко наполягав на тому, щоб цю повість опублікували в „Літературно-науковому віснику“ і призначили її авторові найбільший гонорар. В статті „Маніфест Молодої Музи“ Франко пише:

„Я щиро тишився, коли вона згодилася друкувати свою „Землю“ в „Літературно-науковому віснику“, і на редакційній раді був першим за тим, щоб їй дати високий, як на ті часи, гонорар — 400 гультенів, якого, приміром, я ніколи за жоден свій белетристичний твір не одержав“².

Л. Українка вперше прочитала „Землю“ після опублікування її в „Літературно-науковому віснику“. Високо оцінивши повість, вона вирішила популяризувати її серед російського читача. Л. Українка просить дозволу авторки перекласти „Землю“ на російську мову.

¹ Брокгауз и Эфрон. Энциклопедический словарь. 1904, стор. 325.

² Іван Франко. Літературно-критичні статті. К., 1950, стор. 396.

Видатний письменник—революціонер-демократ М. Коцюбинський, прочитавши „Землю“, писав Кобилянській: „Пишу до вас під свіжим враженням від вашої повісті „Земля“. Я, звичайно, багато читаю, але признаюся, що давно читав щось таке гарне, так захоплююче, як „Земля“. Я просто зачарований Вашою повістю — все: і природа, і люди, і психологія їх — все це робить таке сильне враження, все це виявляє таку свіжість і силу таланту, що, од серця дякуючи за пережиті емоції, я радів за нашу літературу. Яка шкода, що ми не можемо мати Вашої повісті на Україні“¹.

Прогресивні діячі робили все можливе, щоб опублікувати повість „Земля“ на Східній Україні, але натрапляли на рішучий опір реакційно настроєних консервативних кіл націоналістичної інтелігенції.

Ще в 1902 р. Л. Українка зробила спробу опублікувати твори Кобилянської в „Київській старині“, але ця спроба завершилася невдачею. „Татко мені казав, що ваші нариси „Київська старина“ не може умістити, бо під їх програму не підходить (татко багато сперечався проти того, але нічого не вдіяв)“².

Пізніше Л. Українка зробила нову спробу опублікувати „Землю“, але і на цей раз спроба була марною.

Це не було випадковістю. Статті буржуазного націоналіста Єфремова, опубліковані в „Київській старині“, були спрямовані проти прогресивної письменниці Ольги Кобилянської. Єфремов зробив висновок, що твори Кобилянської „розтлінно впливають на нетверді уми“. Оцінюючи повість „Земля“, Єфремов робить все можливе, щоб замовчати соціальне звучання повісті, знецінити її і підкорити своїй ворожій теорії „єдиного потоку“. Він твердить, що факт братовбивства вмотивований „слабо і нібито виступає перед читачем „якось відразу несподівано, а дальша поведінка не зовсім ясна“. Подібно до Єфремова, буржуазний націоналіст Смаль-Стоцький та інші розглядали Саву як „знаряддя гріха“. Все це робилося для того, щоб применшити соціальне значення повісті.

Прогресивні письменники революційно-демократичного напрямку боролися проти такої оцінки повісті, вказували на її великий соціальний і художній зміст.

Молоде покоління революційних письменників Західної України, які об'єдналися навколо групи „Горно“ і видавали свій журнал „Вікна“, в ювілейні дні письменниці 1927 р. вмістили фотографію Кобилянської в журналі і дали високу оцінку її творчості.

„Ця глибоко вдумчива, спостережлива і задумчива поетеса принесла дуже багато нам, молодому й наймолодшому поколінню письменників і взагалі тієї молоді, що вміє ще серйозно, з

¹ Коцюбинський. Лист від 12.X.1902 р.

² Л. Українка. Лист від 20.VI.1902 р.

почуттям відповідальності ставитись до життя. Більше того. Її „Земля“ — річ, що повинна знайти дорогу до якнайширших мас. І вона її вже знаходить. Без Ольги Кобилянської не можна було б уявити собі цілої однієї ділянки надбань української літератури“¹.

Повість Кобилянської „Земля“ користується широкою популярністю серед радянського читача. Вона була видана на Радянській Україні в 1927 р. З 1940 р. повість видана загальним тиражем в 500.000 примірників. В перекладі на російську мову вона була за останній час видана тричі. Тепер повість включена в тритомне видання, яке вийшло у Держлітвидаві України та в „Избранные сочинения“ в перекладі на російську мову, у Львівському книжково-журнальному видавництві та Московському державному видавництві (1953 р.).

Повість „Земля“ була інсценована народним артистом СРСР тов. Васильком. Порівняно невелика кількість персонажів повісті, чітко окреслені характери, гостра інтрига, багатство мовних засобів дозволяють з успіхом перенести дію цього твору на сцену. Постановник зумів донести до глядача викривальний пафос твору. Василько підкреслив соціальну природу драматичного конфлікту. Весь спектакль сприймається як палке обвинувачення капіталістичному світу, де людина людині вовк. Разом з тим в постановці відтворено світлу віру людини в краще майбутнє.

В переробці Василька повість Кобилянської набула нового звучання. Тут широко використано народні звичаї, повір'я, обряди, що надає постановці національного колориту, але слід відзначити, що надмірне захоплення побутовими сценами часом приводить до затримки розвитку дії. Друга сцена, де подано весілля Парасинки, не пов'язана з розвитком сюжету і лише затримує його, сприймається як художній додаток, штучно вплетений в п'єсу.

Вперше п'єса „Земля“ була поставлена на сцені Чернівецького українського драматичного театру в березні 1947 р. з нагоди п'ятої річниці з дня смерті письменниці. За п'ять років п'єса була поставлена 158 разів і незмінно користувалася великим успіхом.

Одеський, Миколаївський, Станіславський драматичні театри також підготували і поставили на сцені „Землю“.

Великий успіх п'єси пояснюється її глибоким соціальним змістом та високими художніми якостями.

За рішенням Ради Міністрів УРСР Київська студія художніх фільмів здійснила зйомку кольорового фільму „Земля“. Сценарій написаний Олексієм Швачко за повістю Ольги Кобилянської.

Повість Кобилянської „Земля“ не втратила свого великого виховного значення і сьогодні. Вона допомагає пізнати прокляте

¹ „Вікна“, 1927, № 2, стор. 10.

минуле Буковини, ствердити сучасне щасливе колгоспного життя селянства Буковини.

Тов. Мельніков в промові на XIX з'їзді КПРС говорив:

„В повісті описано справжній випадок, що стався в селі Димка нинішнього Глибоцького району, Чернівецької області, де син місцевого селянина Сава Жижиян, щоб одержати наділ батьківської землі, вбив свого брата.

Чотири роки тому в цьому селі був створений колгосп. При врученні колгоспові акта на вічне користування землею колгоспник Іван Жижиян, син Сави, що вбив свого брата, сказав: „Ось вона, та земля, за яку вовком дивився сусід на сусіда, піднімав руку брат на брата. Лихі часи, коли земля була злою мачухою селянина, відійшли в минуле. Тепер для нас усіх вона стала рідною матір'ю“¹.

Радянська влада знищила економічну основу, на якій зростали різні протиріччя селян, що штовхали їх на боротьбу за землю. Немає вже землі — приватної капіталістичної власності. Немає тепер на Буковині темних затурканих селян, що в шаленій гонитві за клаптиком землі підіймали руку на брата.

Соціалістична система господарства, що утвердилась, як єдина форма землеробства, вирвала селян з-під залежності від сил природи. Колгоспне господарство забезпечило високу продуктивність праці, високі врожаї, знищило злидні. Людина відчула себе не рабом, а господарем землі.

По-новому живуть односельчани і нащадки Івоніки Федорчука в селі Димка. Свій колгосп вони назвали іменем Ольги Кобилянської. Місце людини в колективі визначається уже не кількістю землі, що є в його володінні, а чесним ставленням до праці, до соціалістичної власності. В селі Димка тепер є школа, клуб, медпункт, бібліотека, радіо. Заможньо і культурно живуть селяни села Димка.

„Придавлена культура буковинського народу, — говорячи словами О. Кобилянської, — ожила, дала свіжі паростки, щоб розростатися і розквітнути найчудовішим життям“.

Це стало можливим лише за радянської влади, завдяки неухабному піклуванню нашої Комуністичної партії.

Натхненні рішеннями XIX з'їзду КПРС, під керівництвом Комуністичної партії, при підтримці всіх народів Радянського Союзу і в першу чергу великого російського народу трудящі Буковини сміливо і впевнено крокують вперед до світлих вершин комунізму.

¹ „Радянська Україна“, 9 жовтня 1952 р.

О. БИКОВА,
кандидат філологічних наук.

НЕВІДОМИЙ ТВІР О. В. СУХОВО-КОБИЛІНА „СЦЕНА ИЗ СЕЛЬСКОЙ ЖИЗНИ“

Партія поставила перед радянською літературою завдання створити гостру бойову сатиру. Г. М. Маленков у доповіді на XIX з'їзді партії вказав, що нам потрібні свої Гоголі і Щедріни, орієнтував наших письменників на глибоке вивчення і творче використання традицій класичної сатири.

М. В. Гоголь високо оцінював силу сміху в художньому творі. „Без сміху, — писав він, — світ задрімав би, обміліло б життя, пліснявою й мулом вкрились би душі“.¹

М. В. Гоголь справедливо вважав, що в холодному зовні сміхові легко можуть знайтися „гарячі іскри могутньої любові“.

В цих словах письменника-патріота розкривається суть сатири в передовій літературі XIX ст., її значення в суспільному житті. В ній любов до багатостраждальної батьківщини органічно поєднується з ненавистю до поневолювачів.

Прогресивні письменники XIX ст. продовжували і розвивали гоголівські сатиричні традиції.

Гоголівські традиції визначили основний шлях розвитку російської класичної драматургії, особливо драматургії XIX ст. (Островського, Тургенева, Некрасова, Салтикова-Щедріна, Сухова-Кобиліна і багатьох інших). Твори кращих російських сатириків відзначаються гостротою сатиричного викриття, умінням глибоко відтворювати життєві конфлікти і майстерністю узагальнення матеріалу в типових і яскравих образах.

Глибоке вивчення цієї спадщини принесло б чимало користі і радянському читачеві і нашим драматургам. Проте до останнього часу вивчення гоголівських сатиричних традицій в російській літературі було зовсім недостатнім.

Так, несправедливо майже забутий радянськими театрами і літературознавцями талановитий драматург-сатирик школи Гоголя і Щедріна — Олександр Васильович Сухово-Кобилін. О. М. Горь-

¹ Н. В. Гоголь. Собр. соч., т. IV, Гослитиздат, М., 1949, стр. 258.

кий високо цинив твори цього видатного драматурга і називав його ім'я серед імен кращих творців комедії.

Літературна спадщина О. В. Сухово-Кобиліна вивчена дуже слабо. В свій час в оцінці його творчості мали місце вульгарно-соціологічні трактовки.

В працях окремих критиків, присвячених творчості Сухово-Кобиліна, відбилися впливи порочної концепції Веселовського.

Проф. Л. П. Гросман¹ прагнув довести, що автор драматичної трилогії („Весілля Кречинського“, „Справа“, „Смерть Тарелкіна“) дає лише варіації відомих сюжетів і образів світової літератури. З позицій буржуазного об'єктивізму написана і докторська дисертація І. Клейнера „А. В. Сухово-Кобылин в свете новых материалов“, яка теж не позбавлена помилок космополітичного характеру. Повна відсутність почуття любові до великої російської літератури, що зайняла провідне місце в світовій літературі ХІХ ст., характеризує згадані роботи.

Стаття З. Богуславської, надрукована в журналі „Театр“ № 1 за 1950 р., спрямована проти шкідливих трактувань творчості Сухово-Кобиліна в роботах Клейнера і Гросмана. В статті є чимало цікавих міркувань.

Творчість класика російської драматургії характеризується глибоким проникненням в життя. Життєва правда лежить в основі його творів. Вони тісно зв'язані з кращими традиціями російської літератури, особливо Гоголя і Шедріна. Твори Сухово-Кобиліна глибоко національні своїм змістом і формою.

Сатира Сухово-Кобиліна часто переростала задуми письменника-ліберала і влучно била по самодержавній Росії. Не випадково міністр внутрішніх справ царського уряду, забороняючи п'єсу „Смерть Тарелкіна“, називав її „сплошной революцией“.

Цим пояснюється і те, що на драматурга, за його висловленням, цензура, царський уряд „наділи довічний намордник“.

З трилогії Сухово-Кобиліна допущена до друку лише комедія „Весілля Кречинського“, яка була надрукована в революційно-демократичному журналі „Современник“. П'єса з великим успіхом ішла в Малому та Олександринському театрах. Яскравим свідченням великої популярності п'єси є той факт, що в 1880 році вона вже була поставлена українською мовою в Станіславському театрі на Західній Україні і користувалася великим успіхом. „Весілля Кречинського“ і досі не сходять зі сцени радянських театрів.

П'єса „Справа“ заборонялася цензурою на протязі 20 років, а „Смерть Тарелкіна“ — 30 років.

З великим сумом писав драматург, звертаючись до читача в „Смерті Тарелкіна“: „Всяка, думаю, неупередженість визнає, що доля моїх двох п'єс не могла звабити мене на дальшу діяльність

¹ Л. Гросман. Преступление Сухово-Кобылина. Л., 1927.

Л. Гросман. Театр Сухово-Кобылина. М.-Л. 1940.

для сцени... і багато що з накресленого а la prima так у своїх зародках і завмерло".¹

І справді, до цього часу, крім трилогії, ми не знали жодного твору Сухово-Кобиліна. Архівні матеріали письменника майже цілком згоріли під час пожежі в Кобилінці ще за життя драматурга.

Лише кілька років тому ГАУ МВС придбало архів дочки письменника. Знайдено невеличкий твір „Квартет“, а автору цієї статті пощастило знайти невідомий до цього часу твір Сухово-Кобиліна з селянського життя.²

Драматична сценка в останньому варіанті називається „Торжественное соглашение Батюшки с миром или Тариф на раздробительную продажу Даров Духа Святого („Сцена из сельской жизни“). Сухово-Кобилін зазначає в першому варіанті дату, коли написаний цей твір—5 грудня 1892 р.

Сцена має чотири варіанти: два перші написані власною рукою драматурга, два останні переписані, але з авторськими виправленнями. Перший варіант написаний олівцем, виправлення зроблені чорнилом; другий варіант написаний чорнилом, виправлення цього варіанту і двох останніх зроблені червоним чорнилом і звичайним олівцем.

Глибокий показ російської дійсності того часу, сатиричні засоби зображення тісно пов'язують цю сценку з усією літературною спадщиною О. В. Сухово-Кобиліна. В творі відчувається своєрідний і яскравий стиль драматурга, що з такою силою виявився в трилогії.

Як і в трилогії Сухово-Кобиліна, так і в „Сцені з сільського життя“, кажучи словами Гоголя, є „багато злості, сміху, солі“.

О. В. Сухово-Кобилін працював над своєю трилогією в 50—60-ті роки, коли в Росії, за характеристикою В. І. Леніна, склалася революційна ситуація.

Не приймаючи революційного шляху зміни існуючого життя, Сухово-Кобилін в той же час бачив „гнилість і безсилля кріпосної Росії“, які він зумів майстерно показати в своїх творах.

Продовжуючи сатиричні традиції Гоголя, Сухово-Кобилін створює п'єси, що характеризуються великою публіцистичною гостротою в розв'язанні важливих суспільних питань. Його драматичні твори вражають композиційною стрункістю, напруженістю конфлікту, викривальним пафосом, життєвістю і типовістю образів.

Великий критик В. Г. Белінський писав про „Ревізора“ Гоголя, що кожне слово його персонажів виходить із суті дії, характеру. Для Гоголя показовим є органічний зв'язок між характером і конфліктом, між характером і дією. Ця особливість гоголівських реалістичних творів знайшла свій дальший розвиток у творчому методі Сухово-Кобиліна.

¹ А. В. Сухово-Кобылин. Трилогия. Госиздат, 1947, стр. 397.

² Архів ГАУ МВС № 4932.

В своїй трилогії автор показав наступ капіталізму, розпад, виродження та зубожіння дворянства („Весілля Кречинського“), з особливою сатиричною силою висміяв увесь державний бюрократичний апарат, починаючи з кур'єра і закінчуючи першою особою в державі, перед якою, за іронічною характеристикою драматурга, „все, і сам автор, мовчить“. („Справа“); злим і гірким сміхом висміяв страшну сваволу і безконтрольність поліції і жандармерії, які затиснули в своїх брудних руках Росію. „Все наше і всю Росію зажадаєм“, — нахабно заявляє Расплюев, упевнений у своїй силі і безкарності („Смерть Тарелкіна“).

Трилогія Сухово-Кобиліна є яскравим ствердженням слів В. І. Леніна про урядовців тих років: „против всевластного, безответственного, подкупного, дикого, невежественного и тунеядствующего русского чиновничества восстановлены весьма многочисленные, и самые разнообразные слои русского народа“.¹ І, справді, ліберал Сухово-Кобилін подає нищівну сатиру на царську урядову бюрократію, перегукуючись в цьому з творчістю революціонера-демократа Салтикова-Щедріна.

Селянське життя показане в трилогії недостатньо, хоч з окремих зауважень можна зрозуміти, що драматург знав тяжке життя селян і, як письменник-гуманіст, з співчуттям ставився до них. Сумне слово про вітчизну каже селянин Іван Сидоров: „А земля наша что и смотреть жалостно: проболела до костей, прогнила насквозь, продана в судах, пропита в кабаках“.²

Стисло, але яскраво Сухово-Кобилін показав у трилогії і в „Сцені з сільського життя“ хижацьке ставлення поміщиків, урядовців і попів до селян. Муромський і Атуєва у „Весіллі Кречинського“ звикли дивитися на своїх слуг як на рабів. Пани переконані, що селяни без лайки нічого не зрозуміють. Ось чому, звертаючись до слуг, і Муромський і Атуєва насичують свою мову лайливими словами („рожа, дурак, разбойник, пьяная бутылка, болван“ і т. п.).

Міцним господарем, що любить одержувати прибутки з землі і з селян своєчасно і будь-якими засобами, змальовується Муромський. Довідавшись, що в одному маєтку не сплачено 7 тисяч недоїмки, він страшенно розгнівався на селян: „Я их знаю; им только повадку дай — копейки платить не будут... Кондратий! Ты так и напиши, — всех в изделье... Ты и Акиму то напиши. Я и его в изделье упеку. Он чего смотрит? Брюхо на прибыль, а оброк на убыль — порядок известный“.³

Багато страждань терплять селяни і від урядовців. Іван Сидоров у „Справі“ розповідає історію, коли довелося збирати гроші від сиріт і вдов, їхати в місто, де „гадов несть числа“, щоб

¹ В. І. Ленін. Твори, т. 2, стор. 179.

² А. В. Сухово-Кобылин. Трилогія. Госиздат, 1947, стр. 292.

³ Там же, стр. 86.

дати хабара пройдисвіту— урядовцю Креку, що займався скаргою селян.

В російській класичній літературі ми знайдемо чимало творів на селянську тематику, особливо після „реформи“.

В. І. Ленін писав, характеризуючи грабіжницький характер „реформи“: „Вся вообще „эпоха реформ“ 60-х гг. оставила крестьянина нищим, забытым, темным, подчиненным помещикам-крепостникам и в суде, и в управлении, и в школе, и в земстве“.¹

Революційні демократи в боротьбі за селянську революцію ставили перед літературою завдання допомогти читачеві побачити і зрозуміти нелюдське життя селянства, кликати до боротьби за кращу долю народу. Вони високо цінили твори, в яких письменник не прикрашував життя, а зображав „идиотизм деревенской жизни“, що був наслідком багатовікового гноблення селянства з боку поміщиків і царського уряду. Сухово-Кобилін належав до тих письменників, які, продовжуючи традиції критичного реалізму, не прикрашували, не ідеалізували життя селянства, а змальовували його таким, яким воно було.

Обмежений в своїх поглядах, Сухово-Кобилін не кликав народ до протесту, до боротьби; проте об'єктивно його твори доводили необхідність такої боротьби.

Незважаючи на те, що в „Сцені з сільського життя“ розкривається лише одна сторона життя народу— його ставлення до церкви, все ж драматург дає можливість зрозуміти, наскільки тяжким було становище селянства.

Сцена яскраво демонструє „идиотизм деревенской жизни“, що насаджувався за допомогою церкви, попів, які намагалися затуманити селянам голови церковними дурницями про потойбічний світ. Драматург показував, що ставлення селян до церкви засноване не на глибокій, щирій вірі, а на звичках. З попом у селянина встановлюються ділові взаємини.

Автор подає сатиричний малюнок торгу попа і його парафіян, предметом якого виступають „святі таїнства“. Вбивча іронія відчувається уже в самій назві твору.

Селяни і піп домовляються про ціну за таїнства „крещення, покаяния, причащения, за таинство брака, погребения, за прописку вида в царствие небесное, за получение всех благ земных и т. п.“. Драматург підкреслює здорове, іронічне ставлення селян до цих „таїнств“, що продаються за гроші. Вони звикли платити за всі церковні процедури, але хочуть виторгувати їх якомога дешевше.

Ось епізод зі встановленням такси за причастя. Селяни погоджуються платити 30 копійок, але просять: „только, отец, жижицы бы побольше“. „Кровь Христова“ в уявленні селян— це просте вино, а його за ці гроші можна давати й більше.

¹ В. И. Ленин. Сочинения, т. 17, стр. 95.

І піп, вбачаючи в цьому торзі не „кошунство“, а лише ділову розмову, в тон їм відповідає: „Будет тебе и того“.

Справжній торговельний азарт захоплює всіх парафіян, коли піп оголошує: „За таїнство брака пятнадцать рублей“. Всі хвилюються, чути вигуки: „Разбой!“ „Платить — плати, а товар какой?“

Особливо посилюється обурення присутніх, коли піп оголошує, що за поховання він буде брати п'ять карбованців. Селяни вважають, що поховати покійника піп міг би і безплатно, бо „потроха одне!.. Куда его, к примеру, покойника-то?“ Піп охоплений загальним азартом, одверто і цинічно заявляє: „Вам покойничек, — а нам товарец — ты это выкуси“.

Найдешевше, двадцять копійок, коштує „прописка вида в царствие небесное“. Ця ціна всіх влаштовує, бо на землі прописка коштує значно дорожче. „Ономнясь в Тьмутараканскую губернию прописывался. Двухрублевку сорвали. Во какovy нынче цены-то“, каже селянин Митроха.

Але особливо захоплення викликає оголошення панотця, що „За получение всех благ земных, Благорастворение воздухов, изобилие плодов земных и временех мирных и прочее — двенадцать копеек“. Цілковите задоволення від такої дешевої розцінки сполучається в селян з якимись практичними міркуваннями: „Ну, робя, мы на евтом стихе копейку зашибем“.

Правда, знаходиться скептик, який висловлює побоювання, чи не обдурить їх панотець. Він посилається на святе писання, в якому ніби то сказано:

„Стало, врет,
коль дешево берет“.

Торг закінчується, обидві сторони задоволені, кожна з них вважає, що їй пощастило обдурити протилежну.

З наведених уривків сценки бачимо, що в зображенні Сухово-Кобиліна і селянами і попом керує практичний розрахунок. Кожне „таїнство“ викликає зауваження парафіян, які свідчать про те, що в церковних процедурах вони особливої святості не відчують.

Саме так подаються стосунки селян з церквою і попом в усній народній поезії (казках, анекдотах, приказах тощо). Автор своєрідно відтворив зміст цих прислів'їв у комічній сцені торгівлі „святими таїнствами“. „У попа глаза завидущие, руки загребущие“, „Родись, крестись, умирай — за все попу деньги отдай“ — говорять російські народні прислів'я.

Революціонер-демократ В. Г. Белінський в своєму знаменитому листі до Гоголя, в якому В. І. Ленін побачив відгуки революційних настроїв кріпосних селян, писав:

„...Наше духовенство находится во всеобщем презрении у русского общества и русского народа... Не есть ли поп на Руси для всех русских представитель обжорства, скупости, низкопоклонничества, бесстыдства... По вашему, русский народ самый

религійний в мирі: — ложь! Он говорит об образе: годится — молиться, а не годится горшки покрывать... В нем еще много суевѣрия, но нет и следа религійности.“¹

Сатиричне викриття церкви з усією її обрядовістю ми знаходимо у Л. Толстого в його романі „Воскресіння“, де письменник висміює віру в перетворення вина й хліба в тіло і кров Христову. Попа в романі „Воскресіння“ стверджувало у вірі те, що „за исполненіе треб этой веры он 18 лет уже получал доходы, на которые содержал свою семью, сына в гимназии, дочь в духовном училище“. І піп і дяк знали, що „за теплоту, за поминание, за молебен простой и за молебен с акафистом — за все есть определенная цена, которую настоящие крестьяне охотно платят“.

І тут підкреслюється економічний, матеріальний зв'язок церкви з народом, в якому зацікавлені попи, поміщики і царський уряд. Безперечно, у Л. М. Толстого узагальнення значно глибше, яскравіше, воно подається на великому художньому матеріалі — у нього церква виступає як підсобниця держави у гнобленні народу. Таких узагальнень у Сухово-Кобиліна нема. Він лише розкриває невіру народу в церковні обряди, за допомогою яких наживається духівництво.

Цією сценою, яка випадково збереглася в архівах, ще раз спростовується неправильна думка, що Сухово-Кобилін як письменник зв'язаний виключно з тематикою, яка визначалася його судовим процесом.

Можливо, що драматург в ці роки працював не над однією лише „Сценою з селянського життя“, але, враховуючи долю попередніх п'єс, не друкував їх і не давав на сцену. Архівні матеріали показують, що період посиленої боротьби драматурга з цензурою за попередні п'єси збігається з часом, коли він написав цю сцену.

Сухово-Кобилін уміло використовує різні прийоми маскування, щоб зберегти основні сатиричні сцени, викривальні монологи, дошкульні афористичні вислови. В 1887 р. він зумів обійти цензуру і надрукувати „Справу“, зберігаючи в тексті найсильніші викривальні сцени всуміш з новими любовними сценами.

В 90-х роках драматург докладав всіх зусиль, щоб добитися постановки на сцені „Смерті Тарелкіна“. У 1892 році він звертається до артиста Олександрінського театру В. Н. Давидова з проханням прочитати „Смерть Тарелкіна“ у князя Мещерського. Але ця спроба знайти підтримку у вищих сферах залишається марною.

Тоді Сухово-Кобилін починає шукати форми маскування, щоб зберегти сцени і монологи, які викреслює царська цензура. В листі до В. Н. Давидова драматург писав: „Устал от этой ко мне ненависти, хлопот, шатаний и просительств. Каждая из моих пьес

¹ В. Г. Белинский. Собр. соч. в 3 томах. М., 1948, т. III, стр. 710.

есть процесс, который я должен выиграть против цензуры и прессы всякими принудительными подходами".¹

І, переборюючи всі ці труднощі, драматург добився свого. В рік смерті Сухово-Кобиліна виходить з друку варіант „Смерті Тарелкіна“, який свідчить про небажання автора пом'якшувати свою різку сатиру. Про це ж говорить і нова сцена, написана Сухово-Кобиліним у віці 75 років.

Уважний і спостережливий художник, Сухово-Кобилін відчував наближення революційних подій в Росії, але він не сприймав революції, боявся її. Так, 17 вересня 1871 р. він записав у своєму щоденнику: „Этот весь мир рушится, — или лучше уже разрушился — и меня качает. Я этой качки выносить не могу и в то же время сам не знаю — куда итти. Я сомневаюсь во всем“.²

Побоюючись революції, О. В. Сухово-Кобилін не міг прийняти й того життя, яке було навколо. Об'єктивно він допомагав руйнувати старий лад своїми викривальними сатиричними творами. Не випадково п'єси Сухово-Кобиліна найбільший успіх мали в перші роки після Великої Жовтневої соціалістичної революції. Вони допомагали глядачеві усвідомити, з яким жахливим минулим вони розірвали, щоб будувати нове радісне життя.

Чотири варіанти розглянутої п'єси з великою кількістю авторських виправлень дають можливість простежити кропітку, наполегливу роботу Сухово-Кобиліна над текстом.

О. В. Сухово-Кобилін був надзвичайно вимогливим до себе. В його щоденнику ми знаходимо виписку з Буало, в якій підкреслюється потреба великої, наполегливої праці над художнім словом:

„Спешите медленно; свое произведение
раз двадцать перечестъ имейте вы терпенье,
Отшлифовав свой труд, шлифуйте вновь всегда,
Почаще черкайте, прибавив иногда“.

Вивчаючи варіанти сцени, ми спостерігаємо саме таку роботу драматурга над своїм текстом.

На першому авторському варіанті сцени чорнилом була написана назва „Торжественное соглашение, или нормировка раздробительной продажи даров духа святого“. Ця назва закреслена звичайним олівцем і замінена новою: „Торжественное соглашение Батюшки и мирян по вопросу (незрозуміле слово викреслене і зверху написано „нормирования“) на раздробленную продажу пяти таинств Духа Святого“. Абстрактна назва замінюється більш конкретною; в ній зазначається, як це і належить в діловій угоді, між ким проходить торг і що продається.

¹ Никитенко. Два письма А. В. Сухово-Кобылина.
(Публикация). Журнал „Театр“, 1938, № 5, стр. 122.

² ГАУ МВС, Архів Сухово-Кобиліна. Дневники № ⁴⁹³² 781.

Над попередніми варіантами червоним олівцем написаний новий варіант назви: „Нормировка раздробительной продажи Даров Духа Святого“. Третій варіант простіший, стисліший, але в ньому нема тієї урочистості стилю, яка в різкому розходженні із змістом створювала особливу сатиричну гостроту. Враховуючи, як видно, це, автор в дальших варіантах повертається до першої назви, трохи змінюючи її. Сцена в останньому варіанті названа „Торжественное соглашение Батюшки с миром, или тариф на раздробительную продажу Даров Духа Святого (Сцена из сельской жизни)“.

В назві нема абстрактності першого варіанту. І в той же час залишається розбіжність між урочистим стилем і „діловим“ змістом.

В першому варіанті чорнилом написана лише перша назва п'єси. Весь текст і другий варіант написані олівцем. Очевидно, автор написав чорнилом назву сцени, але відразу далі не почав писати, а деякий час обдумував свій твір, а потім пише текст і в зв'язку зі змістом змінює і назву.

Особливістю творчої роботи драматурга є довге внутрішнє визрівання твору: між задумом і його здійсненням у Сухово-Кобиліна проходить значний період часу. Так, у щоденнику в січневому записі 1856 р. знаходимо рядки: „Часто подумываю о новой комедии“. Автор мав на увазі п'єсу „Справа“ і лише через 8 місяців (31 серпня того ж року) — знову нотатка про те, що написані „две первые сцены из нарождающейся новой комедии“.¹

Таке ж становище і з п'єсою „Смерть Тарелкіна“. Задум цієї п'єси відноситься до 1857 р. 17 серпня 1857 р. в зв'язку з 40-річчям О. В. Сухово-Кобилін підбиває підсумок своєї літературної діяльності і пише, що в нього уже „завязалась мысль новой маленькой пьески — Хлестаков или (слово густо закреслено) долг“.² Проте він починає писати п'єсу лише в 1861 р.

Своєрідним методом творчої роботи О. В. Сухово-Кобиліна є і те, що уважно і докладно продумавши задум, він накреслює кілька головних сцен, а вже потім пише майже щодня.

Сцена, яку ми розглядали, була чітко і детально продумана, а потім, очевидно, автор відразу написав її всю олівцем і переробив назву. Ось чому вже перший варіант був майже закінченим твором.

В наступних трьох варіантах драматург вносить в текст багато незначних на перший погляд виправлень, але вони істотно поглиблюють твір. Незначні зміни внесені в перелік дійових осіб. Якщо в першому варіанті читаємо: „Неверующий и прочие православные“, то в другому вже більш конкретно: „Неверующий, прихожане“.

¹ А. В. Сухово-Кобылин. Дневник. ГАУ МВС, № $\frac{4932}{782}$ а. 5.

² Там же, а. 14.

В кінці першого варіанту була вписана ще одна дійова особа („Неизвестный“), персонаж без слів. Спочатку, як видно, драматург не зовсім продумав необхідність цього персонажа в тексті і його роль. В дальших варіантах „Неизвестного“ вже нема.

Сухово-Кобилін приділяє багато уваги ремаркам. Змінюючи ремарки, він змінює темп, загальне емоціональне забарвлення тексту, окремих сцен. Так, у ремарці на початку сцени: „Батюшка читает. Мир приговаривает“ в другому варіанті додається лише одно слово: „Шум!“, але темп, в якому проходить сцена, вже змінюється. Дія йде з більшим напруженням. З самого початку всі, що зібралися, охоплені торговельним азартом, вони галасують, і попові доводиться весь час закликати парафіян до тиші. Поступово галас затихає, але читач вже відчув внутрішнє напруження цієї торгівлі, яке ось-ось прорветься.

Така ж, незначна на перший погляд, зміна і в наступній ремарці. В першому варіанті було: „Мир волнуется и кричит: Отцы наши! Разбой!!! (шум). Брат, сват!“

Автору, очевидно, не сподобалося, що вся громада виступає як одна істота. В другому варіанті перші слова обурення різко виділяються з загального крику, а далі кожний уже кричить своє. Сцена стає більш реальною, бо відчувається багато голосів.

Змінюється і кінцева ремарка. Було: „Довольны и расходятся“, в другому варіанті: „Все довольны и расходятся в надежде, что зашибут“. Цим ще різкіше підкреслюється діловий характер торгу „святими таїнствами“ між попом і селянами.

Змінюється і порядок, в якому піп перелічує всі „таїнства“: автор подає цей перелік в певній послідовності.

В процесі роботи над текстом Сухово-Кобилін скорочує діалоги, усуває зайві репліки або об'єднує кілька в одну, прагнучи досягти найбільшої стислості і сатиричної виразності.

Працюючи над мовою селян, драматург звільняє її від підкресленої неправильності, діалектизмів та вульгаризмів. Так, Митроха запитував панотця про ціну за хрестини: „Евто как будет, огулом, ай с рыла?“ Спочатку автор викреслив слова „евто как будет“, а потім закреслив все речення.

В іншому місці з слів Митрохи про те, що „за таинство брака плати, а товар какой“, викреслив речення далі: „Какой известно, вот к примеру мне бабу (незрозуміле слово) стерву (незрозуміле слово)“.

Чуття художника-реаліста вимагало звільнення твору від утрированої, викривленої мови селян.

Нам здається, що автор не зовсім закінчив свою працю над мовою в цьому напрямі.

Таким чином, навіть в цій невеличкій сцені автор залишається вірним собі.

Варіанти сцени свідчать про ретельну роботу автора над текстом: після тривалого періоду внутрішньої роботи над твором

він одразу написав усю сцену, але це лише початок довгої і наполегливої роботи. Далі текст удосконалюється, змінюється, переписується і знову змінюється.

Виправляючи, шліфуючи діалоги, окремі репліки, ремарки, Сухово-Кобилін прагне досягти більшої переконливості, більшої гостроти в розкритті теми, більшої стислості й виразності. Робота драматурга над текстом є взірцем роботи вимогливого до себе митця-реаліста.

Сцена цікава для нас не лише тим, що вона дає можливість познайомитися з творчою лабораторією О. В. Сухово-Кобиліна, раніше невідомою, а й тим, що вона єдиний твір, який свідчить про те, що драматург після створення трилогії не кинув пера. До цього часу доводилося вважати, що О. В. Сухово-Кобилін на протязі довгого часу (з 1869 до 1903 р.) нічого не написав. Тепер же є підстава гадати, що драматург не припиняв своєї творчої діяльності до кінця життя.

Не виключена можливість розшуків нових уривків або й цілих п'єс О. В. Сухово-Кобиліна, хоч пожежа в Кобилінці знищила багато рукописів.

„Сцена з сільського життя“, звичайно, не заповнює великої прогалини у вивченні літературної спадщини Сухово-Кобиліна з 1869 р. до його смерті, але все ж таки цей період не виступає вже цілком „білою плямою“ в творчій діяльності талановитого російського драматурга.

В ці роки О. В. Сухово-Кобилін запекло боровся з царською цензурою за свої п'єси і, можна припустити, працював над новими творами, з яких поки що знайдений лише один.

Можливо, що саме форма одноактної п'єси була властивою цьому періодові творчості Сухово-Кобиліна. Тяжко переживаючи долю своїх замуrowаних п'єс, автор навряд чи міг написати великі п'єси для театру, бо втратив надію бачити їх на сцені, але зовсім не писати він не міг.

Навіть у такому невеликому творі, яким є „Сцена з сільського життя“, виразно виступає вплив гоголівської сатиричної традиції, революційної сатири Щедрина з його загостреністю, умілим використанням народної мови, народного гумору. На окремому епізоді, піднімаючи його до значного узагальнення, драматург висміяв роль духівництва, як реакційної сили і показав, що у селянства віками вироблялося презирливе ставлення до попів з їх ненажерливістю, скупістю і нахабством.

„Сцена з сільського життя“ органічно пов'язується з усією творчістю видатного драматурга і тому інтересна для характеристики його творчого методу. О. В. Сухово-Кобилін бачив негативні сторони російської дійсності того часу і зумів дати твори, в яких сатирично викривав їх. Об'єктивно він допомагав своїми творами боротися проти дворянсько-буржуазного ладу, наштотував читача і глядача на висновок про необхідність докорінної зміни життя.

Твори О. В. Сухово-Кобиліна мають велике художнє, пізнавальне і виховне значення. Радянський читач і глядач, порівнюючи радісне сучасне життя з жахливими картинами минулого, вчиться ще більше цінити і любити своє прекрасне сьогодні і ще прекрасніше завтра. Сатира О. В. Сухово-Кобиліна має важливе значення і в плані боротьби за високу майстерність нашої радянської сатиричної драматургії. Визначний драматург досягав великої сатиричної сили в своїх узагальненнях, показував життя в його суперечностях та конфліктах, умів створити загострено-типовий образ.

Актуальність і життєвість гоголівських традицій, які розвивав і О. В. Сухово-Кобилін, в новій якісно радянській літературі знаходить також своє ствердження (Маяковський, Безименський, Якобсон, Михалков та інші).

Радянські майстри сатири звертаються до досвіду нашої класичної літератури, і це дає їм можливість боротися за здійснення вказівок партії про розвиток бойової радянської сатири.

Л. ЧЕРНЕЦЬ

РОСІЙСЬКА ЛІТЕРАТУРА НА БУКОВИНІ В ХІХ ст.

(До питання про російсько-українські літературні зв'язки)

В січні 1954 р. відзначено знаменну дату в житті українського народу — 300 років з дня Переяславської Ради, яка одноставно ухвалила возз'єднання України з Росією.

Возз'єднання України з Росією було великим прогресивним кроком в житті українського народу. Воно дало йому можливість зберегти своє існування, відкрило значні можливості у спільній боротьбі з російським народом за краще майбутнє.

Газета „Правда“ так писала про значення діяльності Богдана Хмельницького:

„...вершиною діяльності Богдана Хмельницького було рішення, прийняте українським народом в 1654 році на Раді в Переяславі. В об'єднанні братерських народів — російського і українського — величезна заслуга Богдана Хмельницького“.¹

Кращі представники російського і українського народів добре розуміли всю велич і значення цієї події. Критик-революціонер В. Белінський писав, що возз'єднання України з Росією відіграло визначну роль в економічному, політичному і культурному розвитку України, бо „...злившись навіки з єдинокровоною Росією, Малоросія відчинила собі двері до цивілізації, освіти, мистецтва, науки... Разом з Росією її чекає тепер велике майбутнє“.

Возз'єднання з Росією більшої частини України в 1654 р. лише закріпило і посилило ті давні зв'язки і братерське єднання, що існували між двома єдинокровними народами і беруть свій початок в спільному періоді життя з часів Київської Русі.

Виступаючи на ювілейній сесії Верховної Ради УРСР, присвяченій 30-річчю Радянської України, тов. М. С. Хрущов говорив: „Дружба російського і українського народів багатовікова і непорушна. В усі тяжкі часи свого життя український народ звертав свої погляди до Москви, до великого російського народу, і завжди діставав вірну, братерську допомогу і підтримку“.²

¹ „Правда“, 11 жовтня 1943 р.

² Возз'єднання українського народу в єдиній Українській радянській державі. Збірник документів і матеріалів, К., Держполітвидав., 1949 р., стор. 188.

Ця велика дружба братніх народів — російського і українського — не випадкове і не тимчасове явище. Вона складалася і міцніла протягом віків. В ній знайшли своє виявлення найкращі прагнення, думки і мрії народні. Вона зумовлена історичним життям цих народів, „таких близьких і мовою, і місцем життя, і характером, і історією“ (В. І. Ленін).

Переяславська Рада дала можливість приєднатися до Росії лише основній частині населення України.

Вікові мрії та прагнення українського народу про повне возз'єднання могли здійснитися лише після Великої Жовтневої соціалістичної революції, коли Комуністична партія повела весь народ на боротьбу за нове життя, коли була створена могутня соціалістична Радянська держава. В єдиній Радянській державі об'єдналися всі частини України.

В Гімні Радянського Союзу є яскраві слова:

„Союз нерушимый республик свободных
Сплотила навеки великая Русь“.

В цих словах підкреслюється провідна роль великого російського народу, який очолив і повів під проводом Комуністичної партії всі народи колишньої царської Росії до нового, світлого життя — до комунізму.

Будуючи своє щасливе життя, впевнено крокуючи до комунізму, трудящі Радянської України свято бережуть пам'ять про героїчні сторінки минулого, про визвольну війну 1648—1654 рр., про спільну боротьбу разом з російським народом за соціальне і національне визволення.

В час поступового переходу від соціалізму до комунізму радянська література набирає все більшого значення в ідеологічній роботі, як могутня зброя у вихованні мас. „Радянська література — це перша в світі література, яка в центрі своїх творів поставила трудящі маси, що стали справжніми творцями історії, активними будівниками нового життя“.¹ Завдання літературознавців — узагальнити цей досвід нашої літератури, багатонаціональної формою і соціалістичної змістом. Газета „Правда“ в передовій „Подолати відставання літературознавства“ пише: „Завдання літературознавців — показати прекрасний процес взаємозбагачення літератур братніх народів“.²

Цей процес буде розкриватися глибше і яскравіше, коли ми вивчатимемо не лише сучасний етап розвитку і братерського єднання літератур, а звернемося і до минулих часів і на конкретних літературних фактах покажемо, що плідний, благодіючий вплив великої російської прогресивної літератури був одним із визначальних моментів у формуванні демократичних літератур братніх народів.

¹ Передова „Правды“ від 9 червня 1953 р.

² Там же.

Особливо відчутно і благотворно позначився цей вплив на літературі українського народу.

Історична доля західноукраїнських земель, Буковини та Закарпатської Русі склалася так, що вони були відірвані від своїх братів, від батьківщини. Державні кордони перешкоджали можливості культурного єднання, вся система державних заходів була скерована на те, щоб денаціоналізувати ці частини населення — онімечити, полонізувати, мад'яризувати чи румунізувати населення Буковини. Але народ боровся за збереження своєї мови, своїх звичаїв, своїх братерських зв'язків з єдинокровним народом Росії.

Й. В. Сталін у своїй праці „Марксизм і питання мовознавства“ писав: „Історія відзначає велику сталість і колосальну здатність мови чинити опір насильній асиміляції. Деякі історики, замість того, щоб пояснити це явище, обмежуються здивуванням. Але для здивування нема тут жодних підстав. Сталість мови пояснюється сталістю її граматичної будови і основного словникового фонду. Сотні років турецькі асимілятори намагалися покалічити, зруйнувати і знищити мови балканських народів. За цей період словниковий склад балканських мов зазнав серйозних змін, було сприйнято чимало турецьких слів і виразів, були і „сходження“ і „розходження“, проте балканські мови вистояли і вижили. Чому? Тому, що граматична будова і основний словниковий фонд цих мов в основному збереглися“.¹

Це ж повністю стосується і стану розвитку мови на Західній Україні, Буковині і Закарпатті. Ні політика онімечення, полонізації, ні румунізація та мад'яризація не мали успіху, бо українське населення цих місць відчувало свою органічну єдність з великою Росією і Україною, звертало свої погляди на схід до братів, а мова була тією силою, що допомагала протистояти всяким спробам і заходам асиміляційного характеру.

Матеріали розвитку культури і літератури на Буковині, як одній із частин України, відірваних від єдиного організму, дають можливість яскраво і переконливо показати могутній вплив російської передової думки і літератури на формування прогресивних поглядів на Буковині і викривають огидну брехливість українських буржуазних націоналістів, які намагались роз'єднати, розірвати братнє єднання і дружбу двох народів — російського і українського.

Російська прогресивна література на найбільш важливих етапах суспільного життя завжди виступала як могутня сила, що допомагала і збуджувала кращі прагнення народу в його боротьбі за соціальне і національне визволення.

Історичне, економічне та культурне життя населення Буко-

¹ Сталін Й. В. Відносно марксизму в мовознавстві. К., Держполітвидав, 1950 р., стор. 23.

вини до возз'єднання проходило в складних і несприятливих умовах.

Лише на першому етапі існування Київської Русі в складі її знаходиться і Буковина. Це був період великого піднесення народу, коли він створив такі незабутні пам'ятки, як „Слово о полку Игореве“, він надзвичайно міцно ввійшов в життя нашого народу, залишив в народі глибоке почуття єдності і братнього зв'язку, почуття глибокої любові до своєї батьківщини, до „руської землі“, до „стольного Києва“.

В стародавніх руських літописах чимало знаходимо згадок про окремі міста Буковини, що існували вже в той час. Надалі землі Буковини входять до складу Молдавського князівства.

Дослідження істориків досить яскраво показують значення слов'янської мови і староруської культури для розвитку культури Молдавії.

„...В Молдавії навіть тоді, коли на колишній території Київської і Галицько-Волинської держав утворилась самостійна Молдавська держава, державною офіційною мовою продовжувала залишатись слов'янська; діловодство, богослуження і т. д. до другої половини XVII ст. велося на слов'янській мові“.¹

Хоч на початку XVI ст. Молдавія змушена була прийняти протекторат Турції і стала її васалом, зв'язки її з слов'яно-руською культурою не припинялися.

В 1769 р., під час російсько-турецької війни, на Буковині були російські війська, що теж мало велике значення в посиленні почуття єдності обох народів.

Сучасники відзначали великі симпатії населення Буковини до своїх російських братів і мрію його про приєднання до Росії, яка не здійснилася на попередньому історичному етапі — під час визвольної війни Богдана Хмельницького.

В 1774—75 рр. Буковина переходить під владу Австрії, а після першої світової війни — Румунії.

Отже, як бачимо, протягом століть Буковина була відірвана іноземними загарбниками від свого народу, від єдинокровної Росії. Але серед населення жила „пам'ять про єдність походження, про блискучий період політичної згуртованості під зверхністю „матері городів Руських“ і незгасима надія на взаємну підтримку в період тяжких переживань врятували роздрібнену Русь від остаточного роз'єднання і кінець кінцем привели братні народи до нової єдності“.²

Трудівники Буковини постійно повставали проти гнобителів (повстання Мухи в 1490 р., селянсько-козацькі повстання в XVII ст., коліївщина тощо).

¹ История Молдавии. т. I., Кишинев, Учпедгиз. 1951, стр. 94.

² Греков Б. Д. Крестьяне на Руси с древнейших времен до XVII в., М.—Л., 1946 р., стр. 3.

В XIX ст. розгортаються селянські, антипоміщицькі повстання. Селяни прагнуть добитися ліквідації феодальних відносин. Особливо широкого розвитку набирають повстання в 1848 р. Селяни нападають на поміщицькі маєтки, прагнуть добитися хоч деякого полегшення життя. Рух, очолений Л. Кобилицею, був особливо поширеним. Безперечно, що ці селянські повстання живилися вістями про повстання та виступи селян-кріпаків у Росії та на Східній Україні.

Процес розкладу феодально-кріпосницьких відносин і ріст капіталістичних елементів у XIX ст. на Буковині зв'язані з інтенсифікацією громадського життя.

Правда, умови розвитку культури і літератури на Буковині в першій половині XIX ст. були дуже несприятливі. Росія цього часу вже мала Радіщева, декабристів, О. С. Пушкіна. Під благотворним впливом російської прогресивної літератури формується і східноукраїнська література (Котляревський і Квітка-Основ'яненко, Гулак-Артемівський і поети-романтики, а пізніше Т. Г. Шевченко).

Школа і всі культурні заходи на Західній Україні і Буковині в цей час знаходяться в руках попівства, яке було вірною опорою австро-угорської монархії. В школі і літературі панує стара схоластична традиція.

В середині XIX ст. під впливом селянських заворушень відчувається деяка активізація громадського життя на Буковині. Консервативні кола намагаються скерувати його в річище реакційності, націоналістичної обмеженості, клерикалізму.

Утворюються культурно-освітні товариства, однак їх основним завданням була боротьба проти проникнення революційних ідей, виховання в монархічному дусі відданості австрійському царю. Українські буржуазні націоналісти, що були виразниками інтересів куркульства, створили в Чернівцях організацію „Руська Бесіда“. Австрійські загарбники в своїй політиці гноблення трудящих мас спиралися не тільки на чиновників, солдатів, поміщиків та капіталістів, але й на верхівку місцевих багатіїв-куркулів та їх організацію „Руська Бесіда“.

Представники реакції намагалися виступати і в літературі. Це, наприклад, брати Продани, Коморошан, Ферлеєвич, які тісно були зв'язані з клерикальними групами і були виразниками махрової реакції. Мова їх „творів“ була далекою від живої, розмовної мови, незрозумілою. В своїх віршах вони обробляли переважно церковно-релігійні теми і виступали апологетами царщини. За своїм напрямком це — епігони класицизму в його крайньому реакційному вияві. Вони не могли мати і не мали ніякого значення в розвитку літератури на Буковині.

Ці псевдописьменники намагалися стилізувати свої твори під Державіна, навіть брали з нього епіграфи, але вони не здатні були піднятися до рівня справжньої літератури.

Читачі ж мали можливість познайомитися з творами Державіна, бо у Львові в 1830 р. було видано оду Державіна „Бог“ трьома мовами і вона знайшла поширення на Буковині (в бібліотеці Чернівецького держуніверситету і досі зберігається один примірник цього видання).

Відставання Західної України і Буковини є природним наслідком того нечуваного гніту, під яким перебував народ на Буковині і в Галичині. Австрійські гнобителі штучно затримували розвиток продуктивних сил Буковини. Промисловість в області майже не розвивалась, бо австрійські загарбники перетворили Буковину на свою колонію.

У 1837 р. виходить альманах „Русалка Дністрова“, що свідчило про активізацію літературного руху на Західній Україні, але ширшого впливу на культурне життя Буковини він не зробив.

Саме через це особливого значення в ХІХ ст. набуває вплив прогресивної російської думки, який не дивлячись на заборони і кордони, поширюється і в областях, відірваних від Росії.

Ф. Енгельс відмічав значення Росії як центра для всього слов'янства і писав: „Так, австрійські поляки тяжать, як до свого центра, до російської Польщі, а русини — до інших, що об'єдналися з Росією, малоросійських областей“.¹

І дійсно, ніщо не могло затримати поширення російської та східноукраїнської літератури на Західній Україні та Буковині, бо ця література в той же час виступала і як пропагандист революційної думки.

Вже в середині ХІХ ст. цілком ясным стало значення передової російської літератури, як літератури світового звучання, що збагатила скарбницю світового мистецтва новими видатними іменами і творами.

В першій половині ХІХ ст. на Західну Україну і Буковину проникають твори О. С. Пушкіна, М. В. Гоголя, М. Ю. Лермонтова та інших представників прогресивної літератури поряд з творами Державіна і Жуковського. Поширюються на Буковині і періодичні видання: „Санкт-Петербургские ведомости“, „Отечественные записки“, „Современник“. Цілком імовірним є поширення герценівського „Колокола“, тим більше, що О. І. Герцен проявляє неабияке зацікавлення життям російських поселенців-старовірів у Білій-Криниці на Буковині.

Російська література поширювалася на Буковині різними шляхами. Російські книжки привозили з собою працівники російського консульства, яке було в Чернівцях з 30-х рр. ХІХ ст. Емігранти, що виїздили легально і нелегально з Росії, переходили кордон в різних місцях Західної України і також привозили з собою книжки. Крім того, книжки надсилалися з Росії окремим

¹ Маркс и Энгельс. Соч., т. X, стр. 390.

установам та особам. Частина студентів одержувала допомогу від російського уряду і виїздила на навчання в Росію і т. п.

Саме це має на увазі Ів. Франко, коли пише про торговельні, економічні відносини між австрійською і російською Україною і робить висновок: „Не диво, що тими самими дорогами, як інші товари, ходили також книжки, рукописи і інші культурні здобутки“.¹

Вивчаючи питання про поширення російської літератури на Буковині, треба зважати на ті великі випробування, що випали на долю населення Буковини. Переслідувалося все, що було в тій чи іншій мірі зв'язане з Росією, — конфіскувалися і знищувалися книги російською мовою, всіх, хто виявляв увагу до російського слова, обвинувачували в шпигунстві і зраді австро-царської монархії. Все це, безперечно, не дає змоги повністю відтворити картину культурних зв'язків обох народів, бо багато документів і книг було знищено, конфісковано, загинуло.

Не можна забувати і про те, що українські буржуазні націоналісти намагалися протиставити розвиток української культури російській і були вірними слугами німецького імперіалізму в його маячливих мріях про експансію на схід.

Панування австро-угорських магнатів, румунських бояр, німецько-фашистських загарбників також характеризувалося знищенням книжок і всього того, що зв'язане з Росією. Доводиться звертатися до окремих фактів, робити висновки на підставі книг, що зберігаються у приватних осіб.

Розглядаючи питання про поширення прогресивної російської літератури на Буковині, треба врахувати і те, що основним пропагандистом всього того комплексу волелюбних, гуманістичних ідей, що їх несла демократична російська громадська думка, була також і українська передова література східних частин України, особливо творчість геніального співця революційного селянства, однодумця російських революційних демократів Т. Г. Шевченка.

Шляхи розвитку культурного руху на Буковині, активне поширення російської передової думки органічно пов'язуються з діяльністю і творчістю Т. Г. Шевченка, М. Г. Чернишевського і Ів. Франка.

Твори Т. Г. Шевченка були відомі на Західній Україні ще в першій половині XIX ст.

На початку 40-х рр. сюди доходить альманах „Ластівка“, який видав Гребінка в Петербурзі 1841 р. В цьому альманасі надруковані і ранні твори Т. Г. Шевченка.

В 1848 р. у Львові відбувся „собор учених руських“. На цьому соборі виступив з промовою М. Устиянович, який закликав боротися за єдність слов'янства і з великим піднесенням го-

¹ Ів. Франко. Відродження в Галичині до р. 1848 „Хрест. крит. матеріалів“, т. I, 1947, стор. 92.

ворив про творчість Т. Г. Шевченка, спів якого долетів до Прикарпаття. „Аже хочемо узброїтись в кріпость“, — закликає він, — „послухаймо громкого Шевченка“.

Дуже часто поезії Шевченка поширюються нелегальним шляхом (в переписаних від руки списках, в літографованих збірках і т. д.).

В 1848 р. починає виходити у Львові „Дневник русский“, він доходить і до Чернівців. В цій газеті вміщено вірш „Мученикам вольності з р. 1847“, присвячений кирило-мефодіївцям, заарештованим царським урядом. З'являються і перші критичні огляди, в яких згадується ім'я Т. Г. Шевченка (напр. огляд Ів. Вагилевича).

Більшість сучасників, мемуаристів, дослідників визначають величезне значення Т. Г. Шевченка в активізації громадсько-політичного руху як на Буковині, так і в Галичині.

Шевченкові твори, його вогненне слово несли визвольні ідеї. Його твори друкуються на сторінках періодичних видань в Західній Україні в 60-х рр., а в 1867 р. у Львові виходить збірка поезій в двох томах (у виданні К. Сушкевича).

Творчість Т. Г. Шевченка проклала шлях поширенню літератури критичного реалізму та матеріалістичної естетики М. Г. Чернишевського.

Відомий поет-революціонер П. Грабовський в 1900 р. в тобольській газеті „Сибирский листок“ писав: „З творами Шевченка вперше проникли з Росії в Галичину кращі віяння визвольної епохи“.¹

У своїй боротьбі проти реакційних течій на Західній Україні М. Г. Чернишевський завжди посилається на авторитет Т. Г. Шевченка. Досить лише згадати статтю „Національна безтактовність“ в журналі „Современник“, яка була скерована проти шкідливої, глибокореакційної позиції органу „галицьких малоросів“ львівської газети „Слово“.

Викриваючи позиції цієї газети, яка стверджувала безкласовість української нації, ідеолог селянської революції М. Г. Чернишевський заявляв: „Ми бачимо також, що чимало панів у Галиції — чисті русини. Це засвідчено самим львівським „Словом“.

Якщо воно хоче бути представником інтересів русинського народу, хай воно питає у русинів, чи менше, ніж польські пани, брали повинностей ці русинські пани, чи більше від польських панів вони зробили поступок русинському народові, коротше сказати, чи краще було русинському поселянину у русинського пана, ніж у польського?

Чули ми про це свідчення від людини, яка не дуже любить лестити полякам, від людини, ім'я якої дорогоцінно кожному малоросові — от покійного Шевченка. (А проте, львівське „Слово“

¹ Кисельов. О. Павло Грабовський. Збірка статей та матеріалів. К., Академії наук УРСР., 1948, стор. 211.

можливо не визнає Шевченка своєю людиною, адже він не русин і в львівському „Слові“ напевно і не став би писати).¹

Показове тут і підкреслення політичних позицій Т. Г. Шевченка, який не став би співробітничати в реакційно-клерикальному органі.

Цю статтю видатний революціонер-демократ адресував західноукраїнському читачеві, підкреслюючи, що вона пишеться для них і її „пишемо з найщирішим співчуттям до них, з найживішим бажанням блага їм“.²

Виступ М. Г. Чернишевського дійшов на західні землі, він був надрукований і в польських газетах і окремо брошурою та викликав полемічну відповідь „Слова“.

Не лише філософські, естетичні та критичні погляди М. Чернишевського поширювалися тут. Велике поширення мав і роман „Що робити?“ — переклад якого зробив І. Франко. Він же неодноразово згадував про значення цього роману в суспільному житті.

М. Г. Чернишевський ставив питання про боротьбу за єдину українську літературну мову, рішуче виступаючи проти того „язичія“, яким друкувалися статті в львівському „Слові“.

Розглядаючи значення російської літератури, треба належним чином висвітлювати роль І. Франка як пропагандиста передової російської літератури. Його виступи, критичні статті, перекладацька діяльність, особисте листування відіграли вирішальну роль у поширенні російської літератури в західних землях України.

Організатор і редактор „Бібліотеки Української Видавничої Спілки“ у Львові І. Франко дбав, щоб народ знайомився з кращими творами російської літератури. В цій бібліотеці з'явилися переклади Гоголя і Пушкіна, Тургенева і Толстого, Чехова, Горького, Вересаєва, Короленка і багатьох інших російських прогресивних письменників.

Позиції І. Франка були цілком логічними, бо він бачив, що в Росію наприкінці ХІХ і на початку ХХ століття перемістився центр міжнародного революційного руху і передової суспільної думки. Пояснювалися вони розумінням того, що при всьому гнобленні царизмом перебування Східної України в складі Росії мало прогресивне значення, особливо щодо економічного розвитку краю та участі трудящих в спільній загальноросійській революційній боротьбі.

Переклади „Що робити?“ Чернишевського, „Російських жінок“ Некрасова, „Мертвих душ“ Гоголя, сатиричних творів С.-Щедрина та ін., визначення світового значення російської демократичної літератури цілком органічно пов'язуються у І. Франка з викриттям ворожих настанов російської консервативної літера-

¹ Чернышевский Н. Г. Сочинения, т. VII, М., ГИХЛ, 1950 г., стр. 791.

² Там же, стр. 775.

тури. І Франко писав: „Ми любимо в російській духовній скарбниці ті самі коштовні золоті зерна, та пильно відрізняємо їх від полови, від жужалю, від плодів темноти, назадництва та ненависті...“¹

І Франко жив деякий час у Чернівцях і вчився в Чернівецькому університеті, він листувався з діячами Буковини, відгукувався на літературно-громадське життя Буковини, рішуче заперечуючи лінію ліберальної та консервативної літератури. З цього погляду показовий його полемічний вірш „Дан. Млаці“, присвячений одному з представників поміркованих консервативних верств Ісидору Воробкевичу, де Франко пише:

„Не в тім співаче сила слова твого,
Що ти враз мок в сльозах і плакав в горі...
Ти будь керманич наш в бурхливім морі“.

У вірші яскраво виступає роль поета „керманича“, який протиставляється співцеві покори та сліз.

Відомі і дружні зв'язки І. Франка з О. Кобилянською.

І коли Франко у боротьбі за нові суспільні ідеали проголошував, що „завзята витривалість і високий польот російського духа витворили літературу світового значення“, то це знаходило свій широкий відгук і на Буковині, допомагало боротьбі за реалістичне мистецтво, за правильне розуміння зв'язків між двома братніми культурами.

Розглядаючи питання про російську літературу на Буковині, не можна ізолювати його від поширення російської книги в Галичині. Окремі журнали, твори Жуковського, Карамзіна, Пушкіна, Богдановича, Котляревського, Квітки-Основ'яненка вже знаходимо тут на початку XIX ст., але все це — видання зі Сходу.

На Буковині за час з 1801 до 1860 р. вийшло всього 13 книжок слов'янськими мовами (з них три польською). Власне, були дві друкарні на західних землях, які мали слов'янський шрифт, — ставропільська у Львові і Екгарта в Чернівцях (остання видала за 60 років всього 13 книг слов'янськими мовами).

Вже назви цих книг розкривають їх зміст. Наведемо лише деякі. 1804 р. виходить єдина книга за 10 років „Катехизис малый или сокращенное православное исповедание“,

в 1841 р. — „Чувствия любви и благодарения ко отечеству Буковинской семинарии питомцев на новый год“.

В 1845 р. виходять „Пісні з нотами“ Ферлеєвича Василя.

Правда, в ці роки у Коломиї виходить комедію-опера Ів. Озаркевича „Дівка на виданні“ (переробка „Наталки-Полтавки“ Котляревського).

Як бачимо, досить своєрідні видання. У Львові в цей час теж

¹ І. Франко про російську літературу. Зібрав і впорядкував М. М. Пархоменко. Львів, в-во „Вільна Україна“, 1947 р., стор. 60.

за винятком оди Державіна „Бог“ та кількох видань „язичієм“ нічого ґрунтового видано не було.

Значно змінюється становище в другій половині XIX ст., особливо в 70—90 рр., коли систематично видаються твори крадчих представників російської літератури.

Гоголь і Пушкін, Лермонтов і Кольцов, Белінський і Чернишевський, Писарев і Добролюбов, а далі Тургенев і Щедрін, Некрасов і Успенський популяризуються в Галичині та на Буковині. Переглядаючи приватні бібліотеки, знаходимо твори цих письменників. В записах приватних осіб знаходимо переписані поезії російських поетів, поширюються народні російські пісні. Цілком зрозуміло, що і періодичні видання не можуть стояти осторонь цього.

Для глибокого вивчення питання про поширення російської прогресивної літератури на Буковині в другій половині XIX ст. чималий матеріал дає перегляд періодичних видань і виявлення місця, яке займає російська література в цих виданнях. Активізація громадсько-політичного життя в цей час (друга половина XIX ст.) приводить до поживлення видавничої роботи, до організації періодичної преси. В 1870 р. починає видаватися „Буковинська зоря“, а далі й інші видання (газети, журнали, альма-нахи).

Серед періодичних видань, більшість яких проіснувала недовго, цікавий матеріал для вивчення питання про стан російської літератури на Буковині подає газета „Буковина“, яка почала виходити з 1885 р. Вона видавалася протягом значного часу і відіграла чималу роль в житті краю. В деякі періоди свого існування газета „Буковина“ переростала межі обласної і піднімала питання загальноукраїнського демократичного руху, наполегливо вела боротьбу за єдність українського народу, за єдину літературну українську мову. На діяльність газети впливало не лише внутрішнє політичне життя Австро-Угорщини, але й ті соціально-економічні зрушення, ті політичні події, які відбувалися в суміжній Росії.

Хоч кола, які визначали політичні позиції газети, були представниками переважно ліберальної буржуазії, але й сама ліберальна буржуазія вдавалася до маскування, заgravала з революційним рухом. Поряд з цими офіціальними керівниками співробітничала в газеті і молодь, яка виявляла демократичні прагнення.

Прогресивність поглядів і позицій газети „Буковина“ чіткіше виявляється, коли порівняти її матеріали зі змістом інших газет, які видавалися в Чернівцях, наприклад, газет „Православна Буковина“ і „Буковинские ведомости“.

Першим редактором газети „Буковина“ був видатний поет-демократ, активний громадський діяч Юрій Федькович.

Спочатку газета виходила двічі на місяць, з 1892 р. — раз на тиждень, а з 1895 р. — 4 рази на тиждень.

Газета з перших же днів свого існування зайняла чіткі позиції, вона боролася за єдність літератури і мови, виступаючи проти всяких спроб протиставити Буковину і Галичину Східній Україні.

Же в першому номері газети „Буковина“ знаходимо визначення завдань газети у боротьбі за єдність слов'янських народів.

В передовій статті від 16 травня 1885 р. газета знову повертається до питання про єдність українського народу: „Ми мусимо раз на завжди покинути наш смішний і для нас пагубний сепаратизм, ради котрого ми в закутку й віддільно дотепер жили, як якась нова, себто якась „буковинська нація“, і мусимо починати жити якими одним духом і одним тілом із прочим руським народом“.

Ця лінія стверджується конкретною практикою газети „Буковина“, яка залучає до складу співробітників письменників із Східної України і друкує матеріали про розвиток передової російської літератури.

В газеті чимало місця приділяється інформації про життя в Росії. Особливо ця увага до висвітлення життя Росії посилюється в умовах наростання в Росії революційного руху, а далі — подій 1905 р.

Газета передруковує матеріали з російських часописів, в яких висвітлюється питання про російсько-українські літературні та культурні зв'язки. Так, наприклад, в 1887 р. газета повідомляє про перебування театру Кропивницького в Петербурзі і театру Старицького в Москві і з захопленням пише про теплі, товариські зустрічі.

„Сердечна мелодія і краса нашої пісні, ніжність і м'яккість нашого слова очарували росіян і вони не можуть налюбуватися нашою драматичною штукою. Петербурзькі і московські газети величають український театр, а навіть укладають стихи в честь українського театру“.¹

Підтримка та визнання досягнень театру російським прогресивним глядачем мали велике значення у боротьбі за розвиток демократичного мистецтва на Україні, і тому газета з таким піднесенням інформує своїх читачів про всі ці факти.

Послідовно борючись за формування і дальший розвиток єдиної літературної мови, газета „Буковина“ бере за зразок мову таких письменників, як Шевченко, Марко Вовчок і Федькович, і знову звертається до прикладу братньої російської літератури: „...сам Пушкін, Тургенев, Толстой і майже всі інші першорядні поети і писателі російські придержувалися і придержуються і виговору загальнонародного, а не книжного, і в тім власне лежить їх краса і заслуга около свого язика“.²

На сторінках газети „Буковина“ розгортається досить гостра

¹ Газета „Буковина“ № 2, 1887.

² Газета „Буковина“ № 21, 1888 р.

дискусія між Б. Грінченком (П. Вартовим) та М. Драгомановим в питанні про ставлення до прогресивної російської літератури.

Б. Грінченко виступає як представник войовничої української націоналістичної буржуазії. М. Драгоманов заперечує ганебні і мерзенні випадки Б. Грінченка, та проте не піднімається до послідовно-демократичного розуміння питання, сповзаючи на позиції космополітизму, „європеїзму“.

Газета „Буковина“ в цій дискусії не змогла зайняти правильну лінію, найяскравішим виразником якої був І. Франко. Але конкретна практика газети — добір художнього матеріалу, переклади з російської прогресивної літератури, критичні статті, рецензії та інформації пропагували кращі твори російської літератури, підкреслювали її значення для розвитку української прогресивної літератури.

В 1898 р. Осип Маковей, один із провідних працівників газети, в своїй статті „З життя і письменства“, характеризуючи розвиток літератури в Галичині, підкреслює її відставання і досить гостро пише про те, що в Галичині літературу „мертвить реакція громадська, добровільна“.

Безперечно, в 90-ті рр. величезне значення у боротьбі за правильне розуміння значення російської літератури мала діяльність І. Франка та П. Грабовського, а пізніше Л. Українки і М. Коцюбинського. Їх виступи впливали і на ту демократичну частину інтелігенції, що гуртувалася навколо газети.

Цілком правильно і обгрунтовано кваліфікує М. Пархоменко газету, як найпрогресивнішу в усій Західній Україні в 900-ті рр.¹ Вона займала виразні позиції в боротьбі за реалістичне мистецтво. Лише в роки реакції після 1907—1908 рр. газета „Буковина“ потрапляє цілковито під керівництво людей з націоналістичного табору, які захоплюються антинародними, декадентськими авторами і перетворюють газету на войовничий орган буржуазних націоналістів, що люто ненавиділи російський народ, його прогресивну літературу.

Наприкінці 80-х та в 90-ті рр. особливо багато місця приділяє газета висвітленню творчості Л. Толстого, твори якого були найбільш поширені на Буковині.

На сторінках газети широко популяризуються твори Л. Толстого, друкуються переклади навіть таких творів, як „Воскресіння“, „Крейцера соната“ та ін. Систематично повідомляє газета про стан здоров'я, про літературну та громадську діяльність великого російського письменника. Вміщує газета і кілька критичних статей, в яких дає оцінку творчості Л. Толстого, як людини, яку „віра в народ врятувала від моральної погибелі в песимізм“.²

¹ М. Пархоменко. Горький і Західна Україна. Львів, в-во „Вільна Україна“, 1946, стор. 62.

² Газета „Буковина“ від 6 вересня 1898 р.

Досить велика стаття з нагоди 70-річчя з дня народження Л. Толстого докладно інформує про основні етапи біографії та літературної діяльності письменника. Особливо відзначаються такі твори як „Війна і мир“, „Анна Кареніна“. „Війна і мир“ оцінюється як великий епічний твір — російська Іліада.

Показовим є те, що газета, високо ставлячи Л. Толстого як письменника, досить стримано говорить про його філософські позиції, заявляючи, що „толстовство — ідеали, які з нинішнім науковим світоглядом в усіх деталях не годяться“.

Після виходу „Воскресіння“ Л. Толстого в 1900 р. газета друкує статтю польського письменника Б. Пруса про цей роман.¹ В оцінці твору Б. Прус виявляє обмеженість, але стаття цікава тим, що в ній роман визначається як явище світового значення, як один з „найвеличніших“ творів, „на які здобувся дух людський“.

Через два роки газета знову кілька номерів приділяє Л. Толстому, друкуючи велику статтю „Лев Толстой“², в якій підкреслюється велика популярність видатного генія слова, „що являється ліпшим висновком артистичних сил руського народу, його окрасою та гордістю“. І трохи нижче, стверджуючи почесну роль „патріарха російської літератури“, газета пише, що він посідає перше місце в світовій літературі.

Як ми знаємо, цей вплив Л. Толстого позначився і на творчості класика української літератури О. Кобилянської.

Проте початок 900-х рр. характеризується новими зрушеннями в суспільному житті, і вплив та авторитет „патріарха“ російської літератури Л. Толстого в епоху імперіалізму і пролетарських революцій поступився впливу письменника і громадського діяча нового типу — пролетарського письменника М. Горького.

Література початку ХХ ст. в особі її кращих представників органічно зв'язана з іменем Горького. Сердечна дружба Горького з Коцюбинським, увага його до творчості І. Франка, Л. Українки, В. Стефаника та інших українських прогресивних письменників — яскраве цьому свідчення.

В умовах поширення революційного руху, зростання бойової партії пролетаріату М. Горький виступає як співець нового класу, як буревісник революції. Його творчістю, діяльністю цікавляться всі трудівники нашої країни, бо життя видатного пролетарського письменника нерозривно зв'язано з революційним рухом в Росії.

На сторінках газети „Буковина“, починаючи з 1901 р., все більше й більше приділяється уваги інформації про життя та боротьбу проти самодержавного ладу в Росії, разом з цим активізується і увага до передової російської літератури, особливо до Горького.

¹ Газета „Буковина“ № 75, 1900.

² Газета „Буковина“ №№ 122—137, 1902.

Переклади творів Горького систематично друкуються в газеті. Так, в 1902 р. надруковані „Весняні мелодії“, повністю надрукована п'єса „Міщани“, а далі друкуються і інші твори, зокрема „Пісня про буревісника“. Основну увагу при доборі матеріалу зосереджують перекладачі на тих творах М. Горького, в яких звучить протест проти несправедливості і глибока віра в людину праці, в краще майбутнє світу.

Високо оцінюючи творчість видатного пролетарського письменника, газета друкує рецензії на його окремі книги та збірки творів.

Газета підносить свій голос протесту, коли Горький був ув'язнений царським урядом, і закликає об'єднати всі зусилля для того, щоб врятувати видатного революційного письменника, „віщуна бурі“.

Газета пише: „І ми питаємо оце всіх вільних громадян всіх цивілізованих країн, питаємо їх, чи хочуть вони оставитися байдужими на ті злочини, чи допустять до того, щоб російські власті тих письменників задавили в тюрмах кріпостей і в глибинах сніжистих пустирів Сибірі“¹.

Ім'я М. Горького, його благородна діяльність через газету „Буковина“, через твори, які поширювалися на Буковині, ставали прикладом і зразком, пробуджували почуття гідності у людини, сприяли виробленню соціалістичної свідомості у письменників.

В своєму огляді ми свідомо докладніше зупинились на ставленні до цих двох яскравих представників передової російської літератури. Адже імена Л. Толстого і М. Горького знаменували собою два етапи в пропаганді російської літератури на Буковині. Перехід до поширення творів М. Горького — це вищий етап, коли художнє слово стає засобом пропаганди ідей революційного пролетаріату.

Цілком зрозуміло, що обмежитись цими двома представниками російської літератури було б не можна, бо надто зростає зацікавленість і активність народу, що хотів знати про своїх єдинокровних братів.

Газета „Буковина“ систематично друкує загальні статті і огляди про політичний стан в Росії. Показова своїми методологічними позиціями стаття „Політичні стремління в Росії“.² В ній подається характеристика російського абсолютизму; але нас цікавить висвітлення літературно-громадського життя Росії. Ав ор статті визначає перший етап в активізації громадсько-політичного руху, який пов'язується з виступом дворянських революціонерів, декабристів. Називаючи імена Пушкіна, Лермонтова, Белінського та інших видатних діячів, він підкреслює, що „відтоді глибока і ширшає ідейність чимраз більше“.

¹ Газета „Буковина“ від 23 лютого 1903 р.

² Газета „Буковина“ №№ 176—179, 1897 р.

Другий етап пов'язується з піднесенням революційного руху кінця 50-х і початку 60-х рр., а потім згадується про заслання „...проводирів гостроопозиційних партій; як славного Чернишевського і Михайлова на Сибір“. Третій етап пов'язується з виступом нової сили, з розвитком індустрії, яка „заразом витворює класу капіталістів і робітників“ — і далі автор робить висновок, що ця нова сила „зробила російські політичні стремління свідомішими, більш реалістичними“.

З наведених фактів видно, що автор статті досить уважно вивчав історико-революційний рух в Росії, з глибокою прихильністю ставився до „славного“ Чернишевського, підкреслюючи його роль як представника найреволюційнішої частини прогресивної інтелігенції свого часу.

Знаменним є те, що автор усвідомлює підлу роль лібералів у громадсько-політичному житті Росії і знову посилається на авторитет одного з представників революційно-демократичної літератури в Росії: „Хто хоче пізнати російських лібералів, нехай лише прочитає твори славного сатирика Щедрина“. На основних положеннях статті яскраво відчутний вплив концепції І. Франка з його глибоким розумінням ролі таких видатних представників демократії середини XIX ст., як Чернишевський і Щедрін.

Звернення до Щедрина та його гострої політичної сатири було важливим засобом активізації сатиричної думки на Буковині.

Газета „Буковина“ в 90—900-ті роки приділяє велику увагу геніальному поетові світового значення О. С. Пушкіну.

В 1899 р. відмічалось 100 років з дня народження „сонця російської поезії“ О. С. Пушкіна.

Газета друкує передову статтю „Свято Пушкіна“¹, в якій наголошує на тому, що народ святкує пам'ять свого найбільшого генія.

Показуючи значення творчості видатного поета-гуманіста для всього слов'янського світу, газета пише: „Ми прилучаємося до всеслов'янського свята і віддаємо честь поетові, що розбудив в душі російського народу почуття ідеалів правдивої цивілізації, розбудив тугу за волею народів, за свободою одиниці, за справедливістю, що перший задумався над закріпаченим мужиком“.

Не з усім в цій оцінці можна погодитись. Автор статті не згадує, що Радіщев був одним з найбільш послідовних борців за долю закріпаченого селянства, але треба зважити на конкретно-історичну обстановку на Буковині в той час і тоді стане зрозумілим прогресивне значення цієї позиції „Буковини“.

В західних землях України досить активно відгукнулися на ювілей О. С. Пушкіна, але навколо пам'яті великого генія слова розгорнулася гостра класова боротьба. Досить виразно виступає тенденція реакційних кіл спотворити, фальсифікувати творчість поета, затушувати високі ідеї гуманізму, свободи, любові до лю-

¹ Газета „Буковина“ № 62, 1899 р.

дини, що проймали поезію основоположника нової російської літератури та літературної мови. Реакційні „москвофіли“ та українські буржуазні націоналісти чимало доклали зусиль, щоб у кривому дзеркалі подати творчість О. С. Пушкіна.

На сторінках журналу „Літературно-науковий вісник“ мерзенні націоналісти, як-от Єфремов, намагалися спалювати великий образ поета, заперечити його суспільне значення, поставити його в один ряд з представниками реакційної літератури, як Булгарін, Греч тощо.

Цій ганебній писанині газета „Буковина“ протиставить характеристику Пушкіна, як поета світового значення, борця за свободу, який „розбудив тугу за волею народів, який боровся за високі суспільні ідеали“.

Газета подає докладну біографію поета і особливо зупиняється на його ролі, як борця за нову літературу в Росії, та його значенні для всього слов'янського світу. По суті газета полемізує і заперечує тенденцію більшості ювілейних статей західноукраїнської преси, які намагаються трактувати О. С. Пушкіна як співця „чистого мистецтва“.

Треба відмітити, що і раніше в окремих періодичних виданнях на Буковині не лише друкувалися твори О. С. Пушкіна, а й подавалися короткі повідомлення про його життя і діяльність (як наприклад, в журналі „Родимый листок“ в 1881 р.).

Українські буржуазні націоналісти, агенти німецького імперіалізму закликали боротися проти „зросійщення“. Так, мерзений націоналіст Пигуляк в 1894 р. вбачав державну небезпеку навіть в тому, що в календарі вміщено вірші Пушкіна, Лермонтова, Кольцова.

Широкі ж демократичні верстви з глибоким зацікавленням ставляться до розвитку російської літератури і любовно вишукують книги кращих російських письменників. Газета відбивала ці настрої і думки, подаючи навіть короткі інформації.

Ім'я М. Гоголя широко знайоме читачеві Західної України, але газета вміщує переклад „Ревізора“ в 1901 р., наголошуючи цим на значенні його викривальної сатири.

Навколо кожного з письменників російського народу точилася досить гостра боротьба між реакційними і прогресивними групами на Буковині. Ця боротьба двох напрямів знаходить свій вияв і на сторінках періодичних видань. Пушкіна реакційні верстви намагаються трактувати, як „чистого лірика“, а Гоголя вони прагнуть представити як містика і консерватора. Таке висвітлення давали газети „Православная Буковина“, „Буковинские Ведомости“, ряд львівських видань. Їм протистоїть позиція газети „Буковина“, найбільш поширеного видання того часу.

В газеті знаходимо згадки і матеріали не лише про Пушкіна, Гоголя, Лермонтова, Некрасова, Щедрина, Тургенєва, але й про Г. Успенського, Жемчужнікова та інших представників літератури XIX ст.

Поряд з цим в 900-ті роки газета систематично знайомить з творчістю сучасників. Особливо багато в 1902—1904 рр. зустрічаємо перекладів з творів А. П. Чехова, одного з кращих новелістів (більш як 20 оповідань Чехова було надруковано в газеті). Друкуються твори В. Короленка, В. Гаршина, Скитальця, Вересаєва, частково твори Л. Андрєєва, особливо присвячені революційним подіям („Червоний сміх“, „Марсельєза“, „Перед стратою“).

З великим сумом у некролозі газети сповіщається про смерть А. П. Чехова¹, про нього газета раніше писала, як про одного з видатних майстрів слова, ім'я якого добре відоме читачеві і який разом „з Толстим і Горьким творить трійцю корифеїв російської літератури, якою захоплюється вся Європа“.²

Газета „Буковина“ в 90—900-ті роки, до часів поки вона стала органом послів і поки шовіністична австрофільська лінія стала визначальною (1907—1909 рр.) відіграла прогресивну роль через свій літературний відділ, навколо якого гуртувалася демократична молодь. Про значення „Буковини“ писав І. Франко, підкреслюючи, що „редагована живо і талановито, вона сильна особливо в критиці старого руського, а головню народовецького шлендріону і з того погляду певно заслуговує на повне признання“.³ І. Франко безперечно був одним із тих, хто допомагав в умовах галицько-буковинської відсталості вийти на широкий шлях життя, боротися проти клерикалізму, міщанства, обмеженості.

Навколо „Буковини“ згуртовується група демократичних письменників, що формувалися під впливом ідей революціонерів-демократів Чернишевського і Франка, а пізніше відчували на собі плідний вплив марксистських ідей.

В другій половині 90-х рр. і в 900-ті рр. на сторінках „Буковини“ друкуються твори не лише О. Кобилянської і В. Стефаніка, але й М. Черемшини, Л. Мартовича, а також Є. Ярошинської, Н. Кобринської та О. Маковея — письменників, які в своїй творчості широко зверталися до кращих зразків прогресивної російської літератури, виступали за мистецтво реалістичне, насичене високими гуманістичними ідеалами.

Зв'язки з прогресивною російською громадськістю допомагали у боротьбі проти вузькості і шовінізму буржуазно-націоналістичного табору. Зразком були кращі представники української літератури, такі як Л. Українка, М. Коцюбинський, які і в особистому листуванні, і в творчих зв'язках, і під час приїздів на Західну Україну та в Буковину допомагали демократичній письменницькій молоді, вводили її в коло тих напружених і бурхливих подій, які відбувалися в Росії напередодні революції 1905 р.

¹ Газета „Буковина“ №№ 81—82, 1904 р.

² Газета „Буковина“ № 73, 1904 р.

³ Газета „Буковина“ № 200, 1906 р.

Ніякі штучні кордони, ніякі забобони, ніякі переслідування не могли перешкодити цьому могутньому літературному єднанню, бо твори „...росіян мучили нас, порушували наше сумління, будили в нас чоловіка, будили любов до бідних і покривджених“¹, як писав полум'яний пропагандист російської передової літератури І. Франко.

У боротьбі з шовінізмом, буржуазним націоналізмом, тупістю і обмеженістю кращі представники української літератури зверталися до своєї рідної, єдинокровної Москви, яка створила літературу світового значення, про що неодноразово писав Іван Франко.

Це було зрозуміло кращим людям і на Західній Україні, і в Буковині, це знайшло своє яскраве відображення і на сторінках періодичної преси і в конкретній діяльності письменників Буковини.

Глибше дослідження дасть чимало яскравих фактів цього літературного єднання, яке здійснювалося не лише через пропаганду російської літератури демократичного напрямку, але й через поширення революційно-демократичної української літератури, особливо творів Т. Г. Шевченка.

Саме про це П. Грабовський в газеті „Сибирский листок“ писав: „З творами Шевченка вперше проникли з Росії в Галичину кращі віяння визвольної епохи, вперше відбулося на ґрунті цих віянь істинно братерське єднання між австрійською та російською Руссю,—те міцне, духовне єднання, яке врятувало русинське суспільство в Австрії від остаточного злиття з польсько-мад'ярсько-румунсько-шляхетськими елементами, а русинський народ, крім того, і від соціального поневолення своїм і чужим. І цих наслідків русини досягли в недовгий порівняно час шляхом освіти селянської маси і поступового засвоєння тих демократичних тенденцій, які через Шевченка і українську літературу пройшли з Росії“.²

Творчість Т. Г. Шевченка проклала шлях до поширення революційно-демократичних ідей, кликала до єднання двох братніх народів. Вона мала вирішальний вплив на формування поета-демократа, співця Буковини, Федьковича, допомогла Федьковичу позбутися елементів націоналістичної романтики і перебороти вплив містицизму та релігії, вона зробила основним позитивним героєм поезії Федьковича трудівника-селянина, орієнтувала його на міцний і постійний зв'язок з народом.

Соціальні мотиви, заклики до селянської революції, якими насичена творчість Т. Г. Шевченка — спільника і однодумця М. Г. Чернишевського, знаходять своє відображення і в поезіях-закликах Федьковича (наприклад, цикл поезій „З окошків“ та ін.).

¹ І. Франко про російську літературу. Зібрав і впорядкував М. М. Пархоменко. Львів, в-во „Вільна Україна“, 1947, стор. 47.

² О. Кисельов. Павло Грабовський. Збірка статей та матеріалів, 1948, стор. 211—212.

Інколи спостерігаємо навіть деякі текстуальні збіги, що дало підставу Л. Українці говорити про згубний вплив творчості Т. Г. Шевченка на Федьковича.

Нам здається, що в цьому питанні Л. Українка допустила перебільшення, бо в основних своїх віршах Федькович зберігав і своєрідність, і самостійність, виступаючи як борець проти соціальних і національних угисків.

Чи був Федькович знайомий з творами класиків російської літератури?

На поставлене питання треба відповісти ствердно. Передусім, Федькович міг познайомитися і знайомився з творами російської літератури в тих перекладах, які друкувалися в галицьких та буковинських виданнях (наприклад, в „Заре Галицкой“), у львівському журналі „Правда“, в „Родимом листке“ в Чернівцях та інших виданнях. Це були насамперед твори О. С. Пушкіна, М. В. Гоголя, М. Ю. Лермонтова, а трохи пізніше твори М. Салтикова-Щедрина, М. Некрасова, І. Тургенева.

Ми вже згадували про поширення творів Белінського, Герцена, Чернишевського та Добролюбова. Поширені були і твори кращих представників української літератури; а також збірники і альманахи, які видавалися в Харкові, Києві та інших містах Росії і України.

Ю. Федькович добре знав твори М. Вовчка, на яких яскраво відчувається благотворний вплив кращих традицій російської революційної літератури. Та й сама М. Вовчок була зв'язана особисто з такими представниками російської культури, як Добролюбов, Некрасов, Писарєв, Тургенєв, Герцен, Щедрін та ін.

Цілоком зрозуміло, що Ю. Федькович не міг стояти осторонь цього активного діяння і взаємозв'язку двох братніх культур.

Крім того, знаходимо і безпосередні згадки про заінтересованість буковинського поета російською літературою. Так, в листуванні між Горбалем і Федьковичем зустрічаємо окремі факти, коли йдеться про російську літературу. В 1867 р. Горбаль на прохання (як видно) Федьковича надіслати йому деякі книжки російських письменників відповідає: „Пушкіна не міг дістати на довгий час, Лермонтова обіцяли мені, та тільки дещо видів“.¹

Пушкін, Лермонтов, Гоголь — це письменники, яких читав Федькович, а деякі комедії Гоголя імовірно, бачив і на сцені.

Проте нема підтвердження тому, чи знав Федькович твори Чернишевського, Некрасова, Салтикова-Щедрина, хоч не можна припустити думки, що він не цікавився саме цими письменниками.

Твори російської прогресивної літератури поширювали і збагачували світогляд, допомагали чіткіше і яскравіше усвідомити суть суспільної боротьби, стати в лави демократичної літератури. Твори передової російської і української літератури впливали і на вироблення творчого стилю Ю. Федьковича.

¹ О. Маковей. Матеріали до життєпису О. Ю. Федьковича, Львів, 1910, стор. 87.

Ю. Федькович зберіг свою творчу індивідуальність, але знання життя разом з ознайомленням через літературу з життям Росії підносило рівень свідомості поета-демократа, збагачувало його.

Адже статті М. Г. Чернишевського про позиції органу галицьких „москвофілів“ „Слова“ мали величезне принципіальне значення для правильного розуміння класового розшарування. В них яскраво проходить думка про захист єдиної української літературної мови. На позиціях єдиної літературної мови стояв і Ю. Федькович. Досить нагадати „Слово на слово до редактора „Слова“ А. Кобилянського, в складанні якого брав участь і Федькович. Спрямоване „Слово... проти „язичія“. Це дає підстави думати, що і Федькович познайомився із статтями М. Г. Чернишевського „Національна безтактовність“ і „Народна бестолковость“.

О. Маковей в своїх матеріалах до біографії Ю. Федьковича наводить лист одного з громадських діячів проф. Цехановського до редакції „Вечорниць“, де він пише:

„Знаєте, я в захопленні від Федьковича, — це великий поет. Я читав з нього дещо Тургеневу (знаменитому романістові), — і він в захопленні, я передав йому прочитати і передати Марку Вовчку — вони що-небудь напишуть про Федьковича або з нього перекладуть“.¹

Широко відома та оцінка, яку давав творчості Федьковича видатний російський письменник І. Тургенев, який писав: „...тільки тут і б'є ключ живої води, а все інше або привид або труп“. Така характеристика збігалася з тими оцінками, які давав Ів. Франко тодішній літературі.

Думка Тургенева була виявом цікавості з боку передових представників російського суспільства до розвитку літератури на Буковині.

Літературні зв'язки здійснювалися і в плані організації перекладів. Якщо російська література поширювалася на Буковині, то і окремі найбільш яскраві виступи письменників західних областей знаходили увагу і поширення в Росії.

Відомо, що Павло Грабовський популяризував творчість Федьковича в перекладах російською мовою, що письменник М. Златовратський перекладав прозові твори Федьковича.

Дослідники відмічали зв'язок Златовратського з західно-українськими громадськими діячами. Був він обізнаний з розвитком літератури в Галичині та Буковині і відібрав для перекладів лише твори Ю. Федьковича. Оповідання Федьковича в перекладах Златовратського друкувалися в російській періодичній пресі, а потім ввійшли в збірку творів Златовратського.

Більше і органічніше зв'язана з російською літературою О. Кобилянська. Для О. Кобилянської російська та українська

¹ О. Маковей. Матеріали до життєпису О. Ю. Федьковича, Львів, 1910, стор. 49.

демократична література були визначальними в переборенні впливів сентиментальної німецької літератури.

Ще в дитинстві майбутня письменниця познайомилася з літературою слов'янського сходу з допомогою поета і громадського діяча Устияновича. Крім того, батько випишував деякі „москво-фільські“ видання і передплачував чернівецький „Родимый листок“.

Дівчина знайомилася з творами класиків російської літератури, хоч інколи і в спотвореному вигляді.

Свідченням цього є записи в щоденнику та записних книжках, що зберігаються в Чернівецькому літературно-меморіальному музеї О. Кобилянської. Там записані вірші Тютчева, Лермонтова, народні російські пісні.

В одному з листів брата письменниці Максима від 1883 р. знаходимо згадку про Тургенева: „Надсилаю тобі новели Тургенєва, а котрих між ними немає, то вони ще не перекладені. Це чудові твори, більшість з них я читав“.¹

У бібліотеці Кобилянської є книги Тургенєва, Толстого, Достоевського.

Особливо поширюється цікавість О. Кобилянської до російської літератури в 90-ті рр., коли вона постійно стала жити в Чернівцях.

В цей час О. Кобилянська все більше зближується з діячами прогресивного табору, налагоджує зв'язки з І. Франком, М. Павликом, знайомиться з В. Стефаніком, зв'язана дружніми взаєминами з Л. Українкою. Ці зв'язки сприяють утвердженню її демократичних поглядів. Знайомиться в цей час вона і з окремими творами класиків марксизму.

В своєму прагненні розширити кругозір, бути „робітницею свого народу“ О. Кобилянська більше і глибше звертається до джерел російської передової думки і літератури. Вирішальне значення в цьому відіграв І. Франко, в діяльності якого твори Шевченка і Чернишевського, Щедрина і Некрасова та інших представників прогресивної літератури були засобом пропаганди революційних ідей, бо вони „...порушували наше сумління, будили в нас чоловіка, будили любов до бідних та покривджених“².

В попередній частині ми наводили багато фактів про діяльність газети „Буковина“ в галузі пропаганди російської літератури. Там постійно друкували в 90-х і на початку 900-х рр. переклади, окремі критичні статті, присвячені російській літературі, і О. Кобилянська знайомилася, як читач і співробітник „Буковини“ з цими матеріалами. Російська література допомогла їй не впасти в болото декадентства та зоологічного націоналізму, вистояти у боротьбі проти обмеженості, клерикалізму та міщанства.

¹ Музей О. Кобилянської в м. Чернівцях. Архів листів.

² І. Франко. Літературно-критичні статті. К., Держлітвидав, 1950, стор. 36.

О. Кобилянська цікавиться Софією Ковалевською. Вона з захопленням читає „Що робити?“ Чернишевського. Це знаходить своє відображення не лише в листуванні, діяльності, але і в творчій практиці письменниці.

Звертаючись до прогресивної російської літератури, О. Кобилянська вчиться працювати над словом у великого знавця мови І. Тургенева, вмінно дати психологічний аналіз, відтворити внутрішні переживання людини у „патріарха російської літератури“ Л. Толстого.

В листах знаходимо чимало згадок про російських письменників та критиків революційно-демократичного табору.

У листі С. Окуневської до О. Кобилянської ще в 1889 р. знаходимо такі рядки: „Зараз я читаю Добролюбова. Малі рецензії, але так страшно остроумно написані, що я вже давно подібних не читала. Я мушу собі придбати і його більші твори“.¹

В творах О. Кобилянської знаходимо згадки і про статтю Писарева „Пчелы“ („Людина“) і про Росію, як „край потуги, будучності, край невідслонених ще таємниць і сил“ (повість „За ситуаціями“). В тій же таки повісті є переконливі рядки про велике майбутнє російського народу, про його літературу та інші факти безпосереднього творчого єднання з прогресивною російською літературою. Життя, поширення кругозору, певне звернення до соціалістичних теорій підносять усю творчість О. Кобилянської, збагачують її творчі можливості.

Із спогадів відомо, що вона вчила російську мову, і батько виписав їй російський словник з Москви.

В своєму листі до О. Маковоя 10.І-1898 р. О. Кобилянська згадує, що їй запропоновано перекласти окремі твори Л. М. Толстого німецькою мовою, але „Я не вмію так добре по російськи аби аж перекладати, хіба лише стілько, щоб читати повісті для себе“.

Достатньо вже відомо, як Леся Українка намагалася допомогти О. Кобилянській у її розвитку, дружньо, але наполегливо розкриваючи перед нею широкий світ боротьби за народ, за революційне перетворення світу. В цій своїй праці вона, надаючи величезного значення російській прогресивній літературі, прагне і письменницю Буковини ввести в коло тих ідей, якими живе високогуманістична російська прогресивна література, якими живуть демократичні письменники України.

Так, в листі до О. Кобилянської вона пише: „Далєбі Вам треба приїхати на Україну. Коли б Вам було цікаво познайомитися, наприклад, з російською літературою, то я з великою охотою в чім зможу, послужу вам“.²

В інших листах Леся Українка знову повертається до цього, а в листі до М. Павлика заявляє: „Збираюсь справити Кобилянську ще й в російську літературу, бо видно вона її з третіх рук

¹ Музей О. Кобилянської в Чернівцях. Архів листів.

² Лист до О. Кобилянської від 29 травня 1899 р.

знає, а по моему так наприклад Тургенєва і інших варто з перших рук приймати".¹

Тут Леся Українка не зовсім права, бо О. Кобилянська в той час уже досить багато читала не лише в перекладах, а й в російському оригіналі окремі твори класиків російської літератури.

Відчуття спільності з демократичними письменниками, як І. Франко, М. Коцюбинський, Л. Українка, В. Стефаник, безперечно мало велике значення в творчому розвитку письменниці. Показовим з цього погляду є листування В. Стефаника і О. Кобилянської.

Говорячи про прогресивну російську літературу, О. Кобилянська з особливою любов'ю пише про І. Тургенєва та Л. Толстого.

Нам здається, що найбільше визначив творче спрямування письменниці у боротьбі за правдиве відтворення життя реалізм Л. Толстого, до поглядів якого досить близько підходила О. Кобилянська, що глибоко відчувала, знала і в якійсь мірі відбивала настрої патріархального селянства Буковини.

Загальне піднесення творчості О. Кобилянської особливо яскравий вияв знайшло в її кращому творі „Земля“. Звертаючись до глибокого і правдивого зображення людського життя, людських почувань, письменниця наполегливо вчиться у видатного майстра критичного реалізму Л. Толстого.

Показовою є спроба О. Кобилянської в критичному плані розглянути творчість Л. Толстого. В літературно-меморіальному музеї О. Кобилянської в Чернівцях зберігається неопублікована стаття письменниці про Толстого. Вона написана в 1930 р. німецькою мовою. На превеликий жаль, передостання сторінка статті зникла.

В цій спробі критичної статті О. Кобилянська дає характеристику творчості Л. Толстого і намагається розібратися в складній і своєрідній постаті письменника. Треба сказати, що вона більше ставить питання, ніж розв'язує його. Обмежена в своєму світогляді, вона не може показати творче обличчя письменника в усій його складності і суперечливості. Проте Кобилянська підкреслює своє захоплення велетнем художнього слова, викривальну силу критичного реалізму письменника, який „відкривав нам очі на все те, що ми волочимо за собою по традиційному звичаю нашого суспільства: так багато неправди, так багато порожнечі, так багато фальшивого блиску, так багато дупловатої зарозумілості, так багато безлюб'я, так багато тверезості серця, лінивства, рівнодушності“.

Неодноразово в статті наголошується, що Л. Толстой — „могутній критик нашого життя“.

Говорячи про позитивні ідеали Л. Толстого, письменниця згадує і про те, що герої його близькі героям її творів (Івоніку Федорчука з „Землі“ порівнює з Єрошкою з оповідання „Козаки“ Л. Толстого).

¹ Лист до М. Павлика від 9 травня 1899 р.

Правильно розуміючи світове значення письменника, його рішучу і гостру критику суспільного ладу, Кобилянська називає його „гордість Росії“, „дарунок для світу“.

До кінця своїх днів не втрачала видатна письменниця Буковини своїх зв'язків уже з новою радянською культурою і літературою. Про це згадує О. Кобилянська в листі до газети „Комуніст“ 2 липня 1940 р., де пише, що вона по радіо „...слухала з захопленням наукові доповіді про Шевченка, Пушкіна, Франка. Жадібно і широко раділа тому, що в такій великій пошані у Радянському Союзі славні сини народу, видатні мислителі, вчені, письменники“.¹ Близькі до О. Кобилянської люди згадують, що вона читала книгу „Як гартувалася сталь“ М. Островського.

З захопленням вітала стара письменниця прихід Радянської влади, писала про те, що їй хочеться „жити і творити во славу Батьківщини, во славу нашого народу“.

Ці щирі, схвильовані слова яскраво підкреслюють почуття письменниці, яка глибоко і органічно відчувала постійний зв'язок з радянським народом, любила культуру братнього російського народу.

В свою 55-ту річницю літературної діяльності з усіх кінців Радянського Союзу одержувала вітання письменниця Буковини.

Від Спілки радянських письменників тт. Фадеєв і Корнійчук писали: „Гаряче вітаємо Вас, дорога Ольга Юліанівна, з славним творчим ювілеєм. Народи Радянського Союзу глибоко цінують Ваші чудові твори, в яких Ви відобразили з винятковою художньою силою думи і сподівання українського народу“.²

Не лише Кобилянська чи Федькович, а й вся демократична інтелігенція Буковини відчувала органічні зв'язки з братньою російською культурою, цікавилася життям російського народу, ніколи не протиставляла себе, незважаючи на мерзенні спроби українських буржуазних націоналістів, цих найлютіших ворогів народу, єдинокровному братові — російському народові.

Як не намагалися українські буржуазні націоналісти, вірні слуги австро-німецького імперіалізму, польського панства, боярської Румунії порушити ці зв'язки, пошкодити поширенню творів російських передових письменників на Буковині, вони не в силі були цього зробити. Народ з любов'ю і захопленням читав ці твори, бо єдність походження, спільна історична доля, територіальне сусідство, мовна спорідненість, близькість психіки та світогляду нерозривними узами зв'язували російський та український народи.

Взаємним збагаченням, благодіючим впливом передової російської культури на демократичну українську культуру позначена історія цих двох братніх культур.

¹ О. Кобилянська. Вибрані твори. К., Держлітвидав, 1952, т. III, стор. 322.

² Літературно-меморіальний музей О. Кобилянської в Чернівцях. Матеріали святкування.

Відірвані штучними державними кордонами, люди на Західній Україні і Буковині мріяли про щасливий час возз'єднання, а твори російських письменників гартували їх у боротьбі за своє соціальне і національне визволення з-під гніту загарбників, зміцнювали почуття єдності і братерства.

В 1654 р. відбувся історичний акт возз'єднання значної частини України до Росії, але лише в наші часи під проводом Комуністичної партії відбулося повне возз'єднання всіх українських земель в єдиній Радянській державі.

Для Радянської Буковини відкрилися необмежені можливості розвитку. Зростає і активізується культурно-мистецьке життя. Тисячними тиражами поширюються книги Горького, Маяковського, Шолохова і Фадєєва, Симонова і Суркова та багатьох інших провідних російських письменників і письменників братніх народів Радянського Союзу. В найдальші закутки і на верховини доходять твори Корнійчука і Бажана, Головка і Гончара. Зростає і на Буковині група письменників та драматургів, як З. Прокопенко— автор популярної п'єси „Весняний потік“, Г. Мізюн, народна поетеса Параска Амбросій, поет П. Василенко та ін.

Спільно, в єдиному творчому піднесенні всі народи Радянського Союзу творять свою соціалістичну змістом і національну формою передову літературу. Провідне, чільне місце в цьому великому творчому піднесенні належить першій серед рівних великій російській літературі.

О. ГУБАР

ТВОРЧИСТЬ ПАВЛА ТИЧИНИ ПОВОЄННОГО ЧАСУ.

В повоєнні роки Павло Григорович Тичина видав збірки поезій — „І рости, і діяти“ (1949 рік), „За Сталіна, за Вітчизну, за Мир“ (1951 рік), „Могутність нам дана“ (1953 рік), збірку критичних та публіцистичних статей і промов — „В армії Великого Стратега“ (1952 рік), поему „Пароплав „Мичурин“ в Індії“. Поет опублікував на сторінках періодичної преси багато статей, поезій, які не увійшли до названих збірок творів.

Одночасно Тичина продовжує роботу в галузі перекладу з літератур народів СРСР, з літератур народів країн народної демократії, творів окремих революційних зарубіжних письменників.

Радянська літературна критика і в повоєнні роки багато уваги приділяє творчості одного з провідних поетів Радянської України. Збірки Тичини повоєнного часу дістали позитивну оцінку в багатьох рецензіях. Ця стаття має на меті дати загальний огляд творчості поета після Великої Вітчизняної війни.

* * *

Основний естетичний принцип, яким керується Павло Тичина в своїй діяльності, є принцип комуністичної партійності і народності. Цей принцип Тичина обстоює в багатьох поезіях, присвячених темі мистецтва, в критичних і публіцистичних працях.

Уже в ранній збірці „Плуг“ (1920 рік), в знаменитому триптиху „Листи до поета“, в поезіях „Сійте“, „Я знаю“, „Один в любов“, „Плюсклим пророкам“, у збірці „Вітер з України“ (1924 рік) — у віршах „За всіх скажу“, „Марії Заньковецькій“ та інших, у багатьох поезіях збірок „Чуття єдиної родини“, „Сталь і ніжність“, у книзі публіцистичних і критичних статей „Магістралями життя“ Тичина обстоює принципи соціалістичної естетики.

В грізні роки Великої Вітчизняної війни в своїх програмових поезіях поет підкреслював органічний зв'язок своєї творчості з народом. В поезії „Тобі, народе любий мій“ він писав:

Перо мое — пісні мережить,
пісні, що закликають в бій.
Та сила ж їх — тобі належить,
тобі, народе любий мій!

Свої естетичні погляди поет поглиблює в поезіях, критичних статтях повоєнного часу.

Основою естетичної концепції Павла Тичини є марксистське вчення про мистецтво, вказівки Комуністичної партії з питань мистецтва, літератури.

Відстоюючи принципи партійності і народності мистецтва та літератури, Комуністична партія Радянського Союзу скеровує письменників і всіх працівників ідеологічного фронту на шлях непримиренної і рішучої боротьби проти проявів безідейності, аполітичності, естетства, сліпого схиляння перед гнилою реакційною культурою буржуазного світу, проти рецидивів рапівщини, буржуазного націоналізму та безрідного космополітизму.

Павло Тичина, виходячи з вказівок партії, неухильно бореться з шкідливими антипатріотичними, антипартійними, космополітичними і націоналістичними перекошуваннями, які мали місце в творах окремих письменників, працівників ідеологічного фронту. Викриваючи формалістичну цвіль, прояви безідейності, аполітичності, Тичина завжди наголошує на потребі творення глибоко народного, пройнятого комуністичними ідеями мистецтва. Потужна суспільно-перетворююча сила мистецтва визначається його народністю. Радянське народне мистецтво служить могутньою зброєю виховання радянського народу. „... Радянське мистецтво, — писав Тичина, — входить корінням в товщу народу, служить його інтересам, є знаряддям його ідеологічного виховання“.¹

Павло Тичина стверджує нерозривний зв'язок мистецтва з народом. Він цілком правильно підкреслює, що для радянського письменника найвищою честю, великою метою життя мусить бути священний обов'язок служити народові, що в радянській літературі немає і не може бути інших інтересів, крім інтересів народу, інтересів держави. Ідея служіння митця радянському народові — авангардній силі всього людства, цьому прекрасному і повносилному морю — є центральною ідеєю естетичного кредо Павла Тичини. Яскраво проголошує його поет в одному з кращих повоєнних творів — „Море говорить“. Звернення Тичини до радянського народу — моря звучить, як урочиста клятва вірності:

Море, о море! — метою святою
для мене є вічно служити тобі.
Не знаєш роздвоєнь, не знаєш застою,
ні сліз ані схлипувань в кислій журбі.

¹ П. Тичина. Песня и труд, „Правда Украины“, 1.V.1949.

Море, о море! — тобою пройнятись,
на хвилях летіти то вгору, то вниз...
Нічого у світі щоб вже не боятись,
нічого! — хай буду я молод чи сиз.

Письменник глибоко розуміє, що в народності, в комуністичній ідейності радянської багатонаціональної літератури, полягає її всесвітньоісторичне значення. Радянська національна формою і соціалістична змістом література революціонує народні маси зарубіжних капіталістичних країн. Запліднена великими ідеями комунізму, вона „... як птиця з широкими і могутніми крилами перелітає кордони і примушує тріпотіти серця трудящих капіталістичних країн, як провісник нового життя“.¹

Глибоко народна радянська література, — підкреслює Тичина, — виступає маяком, що приваблює погляди всього людства. Під впливом радянської літератури зростають революційні письменники зарубіжних країн. В своїх статтях Тичина досить часто називає кращих зарубіжних письменників — Мартина Андерсена Нексе, Пабло Неруду, Назима Хікмета, Емі Сяо, Луї Арагона, Рауль Гонсалес Туньона, які під впливом радянської літератури, соціалістичної дійсності підносять в багатьох творах теми, мотиви, що розробляються і радянськими письменниками. Революційні прогресивні письменники, ідучи за радянськими митцями, борються за мир і дружбу між народами, картають паліїв війни, відстоюють інтереси трудящих мас.

Бурхливий розвиток радянської дійсно народної літератури протистоїть занепаду і гниттю буржуазної літератури Європи та Америки. Тичина викриває антинародну суть цієї розтлінної літератури. Пристрасне засудження в статтях Тичини знайшло безглузде, пройняте зоологічною ненавистю до людини гасло реакціонера Анре Мальро — „людина збанкрутувала“. Тичина картає буржуазних писак, що підхопили це гасло, викриває занепадництво і песимізм, відірваність буржуазної літератури від життя народу. Поет показує, як ці риси занепаду і гниття з особливою силою виявляються в буржуазній американській та англійській літературах.

Тичина критикує американського драматурга Торнтон Уайлдера, який написав п'єсу „На волосину від смерті“, де доводиться реакційна ідея, що людство кожну хвилину знаходиться на волосину від смерті, а тому, мовляв, не варто жить. Проповідь песимізму проводиться цим письменником, як і багатьма іншими, з метою відвернути трудящих від боротьби за свої права.

Чорному песимізму буржуазної літератури Тичина протиставляє життєстверджуючий характер радянської народної літератури: „Ми ж говоримо, що не лише варто жить, а що ми живемо і **будем жить!** (підкреслено П. Г. Тичиною — О. Г.).

¹ П. Тичина. Песня и труд, „Правда Украины“, 1.V.1949.

І будемо боротися за утвердження щасливого і світлого життя на землі“.¹

Цілком правильно відзначає П. Г. Тичина, що сучасна буржуазна література виступає прислужником паліїв світової війни, панів черчіллів, блюмів, бевінів, сарагатів, рамадье та інших. В слугуванні паліям війни найяскравіше виявляється антинародність сучасної розтлінної буржуазної літератури.

Ідея народності літератури своєрідно стверджується П. Г. Тичиною шляхом перекладів на українську мову творів класиків літератур братніх народів СРСР, сучасних письменників соціалістичних націй на тему народності мистецтва. Так, Тичина здійснив переклад програмових поезій білоруського поета-демократа ХІХ ст. Ф. Богушевича — „Смик“, „Моя дудка“. В цих поезіях Богушевич, йдучи за Некрасовим, Шевченком, вимагав від літератури вірного служіння інтересам народу. Тичиною перекладена стаття В. Маяковського „Як робити вірші“.

Після виходу в світ редакційної статті газети „Правда“ — „Про одну антипатріотичну групу театральних критиків“ розгорнулася широка боротьба з проявами космополітизму, низькопоклонства перед іноземщиною в усій радянській літературі. Павло Тичина саме в цей час перекладає на українську мову одну з програмових поезій білоруського радянського поета Петруся Бровки — „Ах, мені б сосною стати“. Цей твір заімпонував українському радянському поетові тим, що стверджував ідею народності радянської літератури, ідею кровної спорідненості поета і народу, ідею животворного радянського патріотизму.

Перекладаючи твори класиків літератур народів СРСР, Тичина одбирає ті, де найяскравіше виявляють себе риси народності, реалізму.

Творчість самого Тичини є прикладом невтомних шукань, напруженої боротьби за високо ідейне, глибоко народне мистецтво. В кращих своїх творах Тичина зумів втілити великі ідеї комунізму в справді народну, зрозумілу мільйонам трудящих мас художню форму.

Головна тенденція мовних і стилевих шукань письменника в повоєнній творчості знаходиться в зв'язку з його естетичними настановами. Поет прагне наблизити мову поезії до живої розмовної мови, фольклору. Це видно на тому, що в поезіях Тичина широко використовує і застосовує розмовні формули, звороти, інтонації, діалогічні форми, прислів'я, приказки, поетику народних пісень, ідіоматику загальнонародної української мови. Засоби живої розмовної мови в поезії Тичини виступають в майстерному поєднанні з засобами публіцистики, з книжними елементами. Творчо підходячи до багатств загальнонародної мови, Павло Тичина збагачує її. Ряд афоризмів, створених поетом, увійшли міцно до фонду української загальнонародної мови.

¹ Тичина П. Животворный источник, „Литературная газета“, 10.II.1946.

Великі народні почуття водять пером Павла Тичини:

До ворога ненависть люта,
любов до рідної землі.

Рідна земля, Батьківщина змальовується в післявоєнній поезії Тичини осяяна щастям всесвітньоісторичної перемоги над німецько-фашистськими загарбниками. Вона вся охоплена пафосом мирної творчої праці. Образ Батьківщини постає перед нами, як край „налитий здоров'ям“, край „правди й свободи“, „достатку й довілля“. Наша Батьківщина — „єдина у світі“, бо вона стоїть на чолі боротьби народів усього світу за мир. Поет кличе любити Радянську Батьківщину, самовідданою працею множити її славу:

Любімо Вітчизну, як матір ласкаву!
До неї синовнє в нас серце лежить,
Трудом ми невтомно їй творимо славу,
а хто нас зачепить — тому вже не жить!

Вороги Радянського Союзу торочили на всі лади, що наша Батьківщина вийде з війни проти німецького фашизму послабленою. Але вони прорахувались. „Замість знищення або ослаблення Радянського Союзу вийшло посилення СРСР; зріс міжнародний авторитет Радянського Союзу“¹ — підкреслював Г. М. Маленков у звітній доповіді XIX з'їздові КПРС.

Поет відтворює могутній творчий ентузіазм радянського народу, його політичну свідомість, самовіддану працю на відбудові народного господарства, якому великої шкоди заподіяли німецько-фашистські загарбники. Народ-переможець свої загартовані роками єдиnobорства з фашистською зграєю сили віддає побудові нових гігантських споруд. Він впевнений в свою перемогу на будівничому, господарському фронті:

О, які ми зведем нові споруди!
О, як ми зростем ворогам на біду!
Хай глибоко дихають наші груди —
Любімо ж землю свою молоду!

Мотив відбудови народного господарства проходить в поезіях „Збудження весни“, „І рости, і діяти“, „Мій травню золотий“, „До землі Донбаської“ та в інших.

Палкою любов'ю насажені поезії Тичини до радянських людей, що своїм героїчним трудом підносять могутність і славу Радянської Батьківщини. Незважаючи на певну розтягненість поезії „До радянської молоді“, в ній поет зумів показати трудову напористість і доблесть нашої молоді:

¹ Г. Маленков. Звітна доповідь XIX з'їздові партії про роботу Центрального Комітету ВКП(б). Держполітвидав УРСР, 1953, стор. 5.

В труді — подвійні в тебе норми,
і мало днів тобі й ночей,
щоб відшукать нові форми
коло мартенівських печей.
Ти метод скоросних проходжень
вперед на шахтах шлеш вдогонь.
Чужа ти, молодь, розхолоджені!
Гаряча ти, як той огонь!

На трудовий подвиг надихає молодь палке почуття любові до Батьківщини. Це почуття визначило в роки Великої Вітчизняної війни безсмертні героїчні подвиги, проявлені нашою молоддю, зокрема кращими її представниками — Зоєю Космодем'янською, Олегом Кошовим, Лізою Чайкіною, Олександром Матросовим, Лялею Убийвовк і тисячами інших.

Павло Тичина підкреслює, що ратний і трудовий героїзм радянської молоді є прикладом для прогресивної молоді всього світу в боротьбі проти експлуатації, проти агресивних намірів паліїв війни. Радянська молодь є колючкою в оці для капіталістів:

Ну ясно, лорду-мастодону
ти ненависне (згинь, старе!), —
зате ж бо молодь закордону
тебе за приклад вже бере.

Могутнє творче збудження народу в роки мирного життя розкривається в бадьорому і життєрадісному тоні поезії, в мотивах радісного весняного збудження:

Це ж після війни
рани ми свої лікуєм.
Ще мільйон віків звікуєм!
Сонце! Нам у кров хлюпни
збудження весни.

Критик Л. Новиченко з цього приводу зазначає: „... поетична розповідь про відбудову стає водночас в П. Г. Тичини хвилюючою повістю і про молодість, і про кохання, і про красу світу, що його творять невтомні більшовицькі руки“.¹

Важливого значення набуває в радянській літературі тема життя робітничого класу. Тичина оспівує робітничий клас у віршах про Донбас. В „Пісні про Миколу Лукичова“ при допомозі народно-пісенних засобів створюється образ видатного донбаського шахтаря. Але це лише перші кроки поета в післявоєнний час в розробці робітничої тематики. В цих поезіях ще не дано широкого поетичного узагальнення, не показано на повну силу

¹ Л. Новиченко. Павло Тичина. К., 1949, стор. 37.

історичної заслуги робітничого класу в житті нашої країни. В українській поезії взагалі робітнича тема досі ще не знайшла глибокого художнього втілення.

Образ радянського народу змальовується П. Тичиною через діяння. Для радянської людини соціалістична праця — джерело естетичної насолоди: „труд — переростає у красу!“ Тичиною творчо реалізується настанова О. М. Горького про необхідність малювати образ радянської людини, становлення її характеру в труді, в діянні, в переборенні перешкод.

Поет славить повносилля радянського миролюбного народу. Радянський народ порівнюється Тичиною з усім могутнім, величним, що зустрічається в житті: з океаном („Океан повен“), з морем („Море говорить“). Народ-океан нещадний з усіма, хто посягає на його свободу:

Тільки розгніви його — будеш ти на дні його,
будеш знать, як займать і яка з ним війна.

Ідея незборимості радянського народу підсилюється і розкривається в цілому ряді влучних епітетів: „могутній“, „буремний“, „недремний“, „дужий“, „грізний“. Так, в поезії „Океан повен“ один із катренів включає в себе більшість з названих епітетів:

Грізний, буремний! Наш народ **недремний!**
Правдою живе він, убиває тьму.
Світ переверне! — з дороги не зверне.
Слава **могутньому!** Слава йому!

Одним з поширених художніх засобів для змалювання образу радянського народу в поезіях Тичини є засіб протиставлення. Миролюбний радянський народ протиставляється американо-англійським людоїдам, паляям війни. При цьому поет уміє використати і різноманітність ритміко-інтонаційних засобів. В цьому плані цікавою є яскрава за художніми особливостями і за багатством думок поезія „Море говорить“.

Коли поет говорить про радянський народ, про типові явища його повнокровного, барвистого життя, то інтонація твору витримується в формі спокійної розповіді:

Уже которий день, як я
приїхав ось сюди, на море!
Над морем небо незоре —
і сонце, сонце аж буя...

Для передачі героїчного діяння радянського народу, керованого генієм Комуністичної партії, поет знаходить також новий ритм, нові інтонаційні ходи. Поезія переходить в русло уро-чистого звучання:

Народ переміг наш — і встали заводи,
і встали колгоспи у всій у красі.

До дна ми просвічені сонцем свободи,
ми Сталіна вченням перейняті всі.

Для засудження ж паліїв війни — кривавих американо-англійських імперіалістів — включається зовсім нова інтонація, а саме — сатирично-гнівна:

За океаном „...чорная сила аж казиться з жиру“.

Для злості у неї — „добресенький“ жест:
ах, їм би „відкласти“ продовження миру!
ах, їм би „ручним“ ізробити Трієст!
А ці балачки про Дунай і протоки,
про нафту чужу — аж про той Хузїстан...
Так доки ж це буде такеє, о доки!
Прокинеться врешті народ-титан!

В поезії Тичини образи народу і Батьківщини тісно переплітаються, взаємопроникають. Часто поет вживає займенник „Ми“ в широкому значенні: в значенні „Ми“ — радянський народ, або в значенні „Ми“ — Радянський Союз. Такий стилістичний прийом дає можливість домогтися інтимності і теплоти образу, піднести його емоційність, а значить посилити його впливові, виховні можливості.

Треба відзначити, що при змалюванні образу народу, Батьківщини поет не позбувся окремих недоліків. Інколи доводиться зустрічатись з образами, зміст яких тяжко піддається розшифровці. У вірші „На співанці“ є такі рядки:

Хор співає: та дубова
скриня в нас—добра **докидь**

(Підкреслення мое—О. Г.).

Досить туманним є тут слово **докидь**.

Самокритично ставлячись до своєї творчості, Павло Тичина сам відкидає невдалі місця в окремих поезіях, постійно шліфує свої твори. Так, поезія „Могутність нам дана“, будучи вміщеною в збірці „І рости, і діяти“ (1949 рік), мала таку кінцеву строфу:

Грими, тридцятиріччя,
і славу в світ неси!
А ворогів каліччя,
а ворогів **коси** —
Косою й підкосиччям
на вічні часи¹.

¹ Тичина П. „І рости, і діяти“, стор. 80 (Підкреслення мої—О. Г.).

Тут очевидна невдача з оцим **КОСИ, КОСОЮ, ПІДКОСИЧЧЯМ**. Вміщаючи поезію до збірки „За Сталіна, за Вітчизну, за Мир“ (1951 рік), Павло Тичина зовсім усуває цю невдалу строфу. Трапляються подібні невдалі образи і в інших поезіях. У вірші „Мій травню золотий“ читаємо:

Там, де були воронки, ями, —
буяє зелень, квітне цвіль...
Летить наш кінь! Він копитами
на цілий всесвіт **КОПОТИТЬ**...

(Підкреслення мое — О. Г.)

Серед яскравих і барвистих образів цієї строфи, які малюють буйне цвітіння радянського народу, подвиги і труд якого захоплюють весь світ, вкрадається невдалий, знижуючий піднесеність тону вираз „копитами... **КОПОТИТЬ**“. На це вже вказувалося в окремих критичних статтях.

Непорушним гранітним фундаментом радянської держави, потужною силою розвитку соціалістичного суспільства, запорукою всіх здобутих перемог радянського народу на шляху до комунізму, джерелом сили і нездоланності нашої Вітчизни є ленінсько-сталінська дружба народів.

Партія Леніна—Сталіна постійно плекала, росила і гартувала дружбу між народами країни Рад, завжди берегла її від різномасних ворогів і, насамперед, від буржуазно-націоналістичних запродавців, безрідних космополітів. Визначаючи завдання Комуністичної партії Радянського Союзу в галузі внутрішньої політики, Г. М. Маленков у звітній доповіді XIX з'їзду партії про роботу ЦК ВКП(б) говорив: „Наша партія береже і далі берегтиме, як зіницю ока, єдність і дружбу народів СРСР, зміцнювала і далі зміцнюватиме радянську багатонаціональну державу“.¹

В радянській літературі Павло Тичина посів почесне місце одного з видатніших співців ленінсько-сталінської дружби народів. Тема „чуття єдиної родини“ є провідною темою літератур соціалістичних націй, є важливою темою сучасності. Розробляючи широко її в довоєнних своїх творах, в творах воєнних і повоєнних років, поет виходить з того, що дружба радянських народів є однією з тих підвалин, на якій тримається непереможність радянського народу. У виступі на українській республіканській конференції прихильників миру Павло Тичина підкреслював: „Могутність і сила Радянського Союзу мають своїм джерелом сталінську дружбу народів. Завдяки їй всі народи нашої Батьківщини відчувають себе рідними братами єдиної нерозривної сім'ї“.

¹ Г. Маленков. Звітна доповідь XIX з'їзду партії про роботу Центрального Комітету ВКП(б), Держполітвидав УРСР, 1953, стор. 76.

В повоєнні роки радянськими поетами написано багато творів про дружбу радянських народів. Про неї яскраво говорять в своїх книгах Тихонов, Симонов, Колас, Бровка, Кулешов, Сайфі Кудаш, Капутік'ян, Расул Гамзатов, Антанас Венцлова і інші письменники. Помітне місце в розробці теми дружби радянських народів займають твори українських радянських письменників — Тичини, Малишка, Рильського, Бажана, Воронька, Нагнибиди та багатьох інших. Вищим досягненням в розробці теми дружби радянських народів в українській післявоєнній поезії треба вважати збірку поезій М. Бажана „Біля Спаської вежі“, цикл віршів П. Воронька „Москва“, поезії П. Тичини.

Прекрасне „чуття єдиної родини“ проходить червоною ниткою крізь твори кращих радянських письменників. Про нього чудово говорить Сільва Капутік'ян в книзі „Мої рідні“, відзначеній Сталінською премією:

Хорошо жить в стране, где повсюду ты — дома,
Где тебе незнакомые люди — знакомы...

Успіх багатонаціональної радянської літератури в розробці теми дружби народів завдячує постійному керівництву і піклуванню про розвиток соціалістичної змістом і національної формою радянської культури з боку Комуністичної партії і Радянського уряду. Партія і уряд вчать радянського діяча культури, працівника мистецтва, літератури, що непримиренність до ворожої ідеології, ствердження ленінсько-сталінської дружби народів є патріотичним обов'язком. Партія кличе: „вести непримиренну боротьбу з усіма і всякими проявами націоналізму, безустанно пропагувати благородні ідеї радянського патріотизму, пролетарського інтернаціоналізму, оспівувати в своїх творах героїчні діла нашої великої Батьківщини, що буде комунізм“.¹

Стаття газети „Правда“ — „Проти ідеологічних перекручень в літературі“ піддала принциповій критиці творчість В. Сосюри, викрила буржуазно-націоналістичну суть його вірша „Любись Україну“, в якому відсутній образ дорогої радянській людині соціалістичної Батьківщини, Радянської України, складової і невід'ємної частини СРСР. Сосюра показував Україну поза часом, поза епохою, відірваною, відособленою від народів СРСР. Керуючись настановами статті „Правди“, радянські письменники України розгорнули критику і самокритику. В результаті цього було виявлено елементи націоналістичної обмеженості. Гострому осуду було піддано вірш Л. Первомайського „Жінка біля золотих воріт“, позначений буржуазно-націоналістичними впливами, вірш, що виражає буржуазно-націоналістичне прагнення відособитись і замкнутись у рамках своєї націоналістичної шкаралупи. Вірш не

¹ Проти ідеологічних перекручень в літературі, „Правда“, 2.VII.1951.

підносить почуття любові до великого російського народу, не вчить любові до братніх народів СРСР. В порядку самокритики виступав А. Малишко, що засудив свої помилки в зображенні України в циклі поезій „Україно моя“. Тенденції національної обмеженості, звуження поняття Радянської Батьківщини до поняття самої тільки України, відступ від змалювання дружби радянських народів у Великій Вітчизняній війні засуджено нашою критикою і в творчості М. Рильського.

П. Тичина зумів вірно показати образ Радянської України в своїх післявоєнних поезіях, як це робив він і на попередніх етапах творчості. Радянська Україна в зображенні Павла Тичини — невід’ємна частина Радянського Союзу, країна, яка пишно квітне в єдиній сім’ї радянських народів. Могутність Радянській Україні дала Москва, великий і славний російський народ, дала Комуністична партія. Могутність Радянської України загартована і насталена в боротьбі з різномасними ворогами під проводом партії Леніна — Сталіна. У вірші „Могутність нам дана“ поет наголошує, що тільки в дружбі з радянськими народами і насамперед в дружбі з великим російським народом під неухильним керівництвом Комуністичної партії український радянський народ добився видатних успіхів у будівництві комунізму. Поет пише:

Радянська Україна —
як самоцвіт сія...
В нас сталінська єдина
народів сім’я.
Прекрасна родина!
Прекрасна земля!

Надзвичайно багато уваги приділяє поет зображенню дружби українського народу з братнім російським народом, що цементує дружбу народів всієї нашої країни, є найбільш видатним народом, які входять до складу Радянського Союзу. Про російський народ Й. В. Сталін сказав: „Я піднімаю тост за здоров’я російського народу не тільки тому, що він — керівний народ, але й тому, що у нього є ясний розум, стійкий характер і терпіння“.¹

Уособленням величі російського народу і всієї багатонаціональної Радянської Батьківщини виступає в поезіях Тичини образ столиці СРСР — Москви. Образ Москви проходить в поезіях „Москва — нам мати“, „Могутня Москва“, „Москва“, „Могутність нам дана“. За мотивами твори Тичини про Москву стоять близько до циклу поезій М. Бажана „Біля Спаської вежі“, циклу поезій П. Воронька „Москва“, збірки „Моя Москва“.

Найчастіше поет порівнює Москву з ніжною і рідною матір’ю, до якої горнутья радянські народи-брати. Своєрідним образом-

¹ Й. Сталін. Про Велику Вітчизняну війну Радянського Союзу, стор. 183.

символом, який розкриває всесвітньоісторичне значення Москви, виступає в Тичини образ Кремлівських зір, які сяють на весь світ.

Москва — центр будівництва нового комуністичного світу, центр свободи, рівноправності і дружби народів. Весь світ слухає дихання Москви. Москва — втілення честі, совісті, могутності Радянської Батьківщини, уособлення законної радянської гордості:

І в нас Москва, у нас Москва, — ей, слухай!
Чи хочеш ти чи ні, а вже ж бо єсть:
все Людство це ж її дихання слуха
і зве її — і совість наша й честь.

Від Москви поширюються на весь світ найпередовіші людські ідеали. Вона — глашатай миру, прогресу, демократії, соціалізму. У вірші „Могутня Москва“ поет показав, як височить наша столиця непорушною скелею над зграєю „мерзотників у всесвітньому дому“ — над зграєю американо-англійських паліїв війни, над збіговиськом „дурних пророків і надпророків“ типу Черчілля, „покидьків з душею нації“, що розбризкують яд, по-гадючому „зорять проти нас зеленим оком“, хочуть „вкусити Москву“.

З гарячим патріотичним почуттям пише Тичина про відсутність в світі таких сил, які б змогли зламати міць Москви, розхитати дружбу радянських народів:

Хто може нас, могутніх, підкорити?
Хто в силі дружбу нашу розколоть?
(„Могутня Москва“).

До Москви — світоча правди, весни людства, міста всепермагаючих ідей марксизму-ленінізму линуть цілим серцем трудящі всього світу. Москва надихає їх на боротьбу проти „землі істуканів“ — американо-англійських імперіалістів.

П. Г. Тичина оспівує нерушиму віковічну дружбу українського та російського народів в творах, написаних в зв'язку з 300-річчям воз'єднання України з Росією („На Переяславській Раді“, „Пісня про Переяслав-Хмельницький“). Тільки в радянські часи під рукою Комуністичної партії ця дружба розквітла на повну силу:

Дружба наша з Росією — вічна.
Скільки щастя у ній і тепла!
Нам це Партія Комуністична,
нам це влада Радянська дала!

Віковічні культурні зв'язки еднають український народ з братнім російським народом. Про них в художній формі розповідає Тичина в поезіях „У гості кличе Горький Коцюбинського“, „Олександр Пушкіну“, „Пушкін в сім'ї декабристів“, „Гоголь наш, велике серце“.

Тичина підкреслює, що дружба між кращими синами російського та українського народів в минулому виростала на основі благородних патріотичних поривів — визволити народні маси від гноблення і експлуатації, піднести велич рідного краю, зберегти між народами мир, зріднитись в дружбі. Тому дорогі нам і Пушкін і Гоголь, Горький і Коцюбинський та інші діячі передової культури минулого. Оспівування їх в Тичини переростає в радісну пісню про соціалістичне життя, де знайшли своє здійснення найзаповітніші мрії великих синів наших народів, в гаряче ствердження животворного радянського патріотизму.

Тичина оспівує великих діячів демократичної української культури, які в свій час виступали палкими поборниками дружби українського та російського народів, нещадно таврували буржуазних націоналістів та безрідних космополітів. Тичині належить ряд статей, виступів про творчість Тараса Шевченка, Івана Франка. Поет опублікував статтю „Іван Франко — непримиренний борець проти українського буржуазного націоналізму“, де розкриває велику любов Франка до російського народу, його культури, показує, як Франко викривав мерзенне обличчя українського буржуазного націоналізму.

Ствержуючи дружбу радянських народів, поет оспівує багатьох передових письменників братніх народів — Богушевича й Купалу („До Білорусії“), Абовяна („Вірменії“), Донелайтеса („Литовському народу“). Тичина підкреслює заслугу письменників минулого, що проявлялась в орієнтації на великий російський народ, в ствердженні братерського єднання між народами.

В плані зміцнення ленінсько-сталінської дружби народів Тичина розглядав завжди роботу над перекладами з літератур народів СРСР. Коло інтересів Тичини як перекладача з літератур народів СРСР надзвичайно велике. В списку перекладених Тичиною письменників за післявоєнні роки знаходимо: з російських — Пушкіна, Рилєєва, Одоєвського, Бестужева, Горького, Прокоф'єва та ін., з білоруських — Бровку, Чорного, Богушевича, з литовських — Венцлова, Донелайтеса, Неріс, Майроніса, з вірменських — Сундук'яна, Боряна, Абовяна, Сільву Капутік'ян, з грузинських — Леонідзе, з осетинських — Хетагурова, з чуваських — Сеспеля, з молдавських — Балцана.

Разом з перекладами Тичина дає ряд критичних статей про письменників братніх народів. Він пише статті про геніальних художників слова великого російського народу — про Пушкіна — „Геній російської культури“, Про Горького — „Великий син великого народу“, про білоруського поета Янку Купала — „Народний поет Білорусії“, про казахського акина Джамбула Джабаєва — „Джамбул“, про народного осетинського поета — Косту Хетагурова — „Коста Хетагуров“.

В свою чергу в особі Павла Тичини радянські народи високо цінять співця радянського патріотизму, дружби народів. В одній

з післявоєнних поезій, присвячених Павлові Тичині, башкирський поет Сайфі Кудаш пише:

Я почуваю у твоїм диханні
любов до дружби, що горить в серцях.

Народна і партійна поезія Павла Тичини давно увійшла в арсенал братніх літератур народів СРСР. Вона стала здобутком народів нашої Батьківщини, будучи перекладеною на російську, білоруську, грузинську, вірменську, казахську, киргизьку, литовську, латиську, молдавську, таджицьку, туркменську, чуваську, якутську, татарську, мордовську-ерзя, мову комі і складає предмет законної радянської гордості не лише українського, а й усіх радянських народів. Киргизький письменник Акаєв з цього приводу зазначав в дні святкування 60-річчя з дня народження П. Тичини:

„Павло Тичина — гордість не тільки українського народу, а й мого киргизького... Своїми чудовими піснями Павло Тичина доніс до тянь-шаньських гір, до народу Алог-Тое биття серця братнього українського народу, що буде комуністичне суспільство, його радощі та гордощі за свій час, доніс пахощі квітів українських ланів.¹

В грізні роки Великої Вітчизняної війни, звертаючись до поета, учителі Молдавії писали про велику впливову силу його творів: „Нас воодушевляєт Ваш благородный пример, идеалы Вашей поэзии. Как они дороги нам! Они будят в нашем сердце самые лучшие чувства и стремления. Они зовут нас „перемагать і жить“. Мы полны желания преодолеть все трудности и препятствия на благо нашей Родины“.²

Високу оцінку в післявоєнний час творчості Павла Тичини дають Шагінян, Таджибаєв, Капутік'ян, Анна Ованесян, Наїрі Зар'ян, Аразі, Лахуті і багато інших письменників братніх радянських народів. В популяризації творчості Тичини веде перед російська радянська література. Адже найбільше поширюються твори Тичини в перекладах на російську мову.

Голос Тичини рідний і дорогий радянським народам тому, що в ньому живе душа громадянина соціалістичного суспільства. В цьому виявляється спільність між Тичиною і письменниками літератур народів СРСР. Дійсний член АН УРСР Максим Рильський на це вказував у статті „За дальше зміцнення дружби братніх літератур“: „Прочитайте Аветіка Ісаак'яна, про якого такі високі слова сказав ще Блок, Симона Чиковані, Олександра Твардовського, Гафура Гуляма, Якуба Коласа, Павла Тичини, Самеда Вургуну, Сайфі Кудаша, — хіба це не перегук братніх голосів, тільки тим і схожих один на одного, що всі вони щирі, всі вони міцні, всі вони — голоси радянських людей“.³

¹ „Літературна газета“, 8.II.1951.

² З архіву письменника.

³ „Літературна газета“, 10.VII.1947.

Павло Тичина неодноразово говорить, що тільки ленінсько-сталінська національна політика забезпечила небачений в історії розквіт літератур народів СРСР, визначила можливості міцних взаємозв'язків, взаємодопомоги, взаємного ознайомлення і взаємозбагачення скарбниці культури кожного народу.

Всі найважливіші досягнення СРСР, в тому числі й одно з серйозніших завоювань в ній, — ленінсько-сталінська дружба народів — пов'язується Тичиною з діяльністю сталевої волі Комуністичної партії, її вождів — Леніна, Сталіна.

Тема керівної і спрямовуючої ролі Комуністичної партії в радянському суспільстві проходить в поезіях „Гімн партії“, „З партією ми єдині“, „Про Сталіна“, „Вишиємо Сталіна портрет“, „Слухаємо про Леніна“, „До радянської молоді“ та в інших.

В поезіях „Гімн партії“, „З партією ми єдині“ продовжується мотив поезії „Партія веде“.

Партія веде народ від перемоги до перемоги. Це вона „ізвалила і змела хижака тевтона“ в роки Великої Вітчизняної війни, направила потужні творчі сили народу на підкорення природи. Партія і народ — єдине ціле. Партія веде народ до світлого комуністичного життя:

Всіх нас Партія веде,
в Комунізм веде!

Радянські письменники створюють образи позитивних героїв, образи комуністів і безпартійних, для яких найвищим законом життя є постійне піклування про краще життя трудящих. Тичина славить Комуністичну партію, яка скеровує весь розвиток нашої економіки в інтересах всього суспільства:

Крізь пустелі йдуть канали,
в стратосферу ж кораблі, —
щоб жили і розцвітали
люди на землі.

Партію Тичина називає матір'ю народів СРСР і народів всього світу, їх „захистом і обороною“, „душею свободи“. Велику роль у створенні образу партії грають виразні епітети. До партії прикладаються епітети — „всемогутня“, „дужа“, „героїчна“, „велична“, „смілива“, „самобутня“, „могутня“, „славна“.

Тичина розуміє, що сила партії — в кровному зв'язку з народом, що запорукою цього нерозривного зв'язку є політика партії, яка відповідає життєвим інтересам народу. Поет кличе до ще тіснішого згуртування навколо овіяних славою знамен Комуністичної партії, бути „пильним і твердим“ в ставленні до ворогів будь-якої масті. Честь і завдання комуністів — тримати високо і в чистоті почесне звання члена партії, бути скрізь і завжди „чистим,

як кришталіна“. Член Комуністичної партії — приклад поведінки для кожного трудящого.

Тема партії й народу проходить в поезіях, присвячених вождям Леніну і Сталіну, серед них найбільш сильним твором є пісня „Про Сталіна“. Тичина використовує широко поетику українських народних пісень, бере з самих народних вуст щирі й сердечні слова про великого вождя. Цей твір стоїть в ряді кращих, написаних радянськими поетами, — з „Песней о Сталине“ („На просторах родини чудесной“) О. Суркова, з „Словом к товарищу Сталину“ М. Ісаковського, з „Піснею про Сталіна“ М. Рильського, з поезією „Людина стоїть в зореноснім Кремлі“ М. Бажана, з піснею „Про батька народного, про Сталіна рідного“ Г. Плоткіна.

Велич радянського народу, Комуністичної партії, соціалістичної доби часто розкривається Тичиною в афористичній формі.

Можна сміливо сказати, що афористика П. Тичини іде від народної творчості, є результатом виконання настанов великого Горького про необхідність письменникові наполегливо вчитись на народних прислів'ях, афоризмах. Народна афористика навчила поета економності слова при передачі глибокої мудрості життя, нашттовхнула на творення оригінальних афоризмів.

Про велике значення афоризмів в творчій практиці письменника Горький писав:

„Взагалі прислів'я та приказки зразково формують увесь життєвий, соціально-історичний досвід трудового народу, і письменнику конче потрібно знайомитись з матеріалом, який навчить його стискувати слова, як пальці в кулак, і розгортати слова, міцно стиснуті іншими, розгортати їх так, щоб оголити заховане в них вороже завдання епохи, мертве.

Я дуже багато вчився на прислів'ях, — інакше: на мисленні афоризмами“¹

Спостереження над поезією Тичини повоєнного часу показують, що поет дає найчастіше афоризми про радянський народ, про Комуністичну партію, про дружбу народів, про вождів партії Леніна, Сталіна, про Москву. Наприклад: 1. Нас рідна партія навчила не відступать ні перед чим. 2. Всіх нас Партія веде, в Комунізм веде! 3. Від Леніна, від Сталіна могутність нам дана. 4. Народів дружба є для нас закон. 5. В нас дружи народів єдина сім'я. 6. Москва — ти нам мати. 7. Свобода там наша, де слава Москва і т. д.

Афоризми, вдало створювані Павлом Тичиною, є одним з плідних засобів збагачення фразеології загальнонародної української мови. Такі, скажімо, афоризми як „партія веде“, „чуття єдиної родини“ міцно увійшли до фонду не тільки української національної мови, а й мов братніх народів. Ними користуються досить часто поети, публіцисти, наукові працівники-літературознавці, критики. Афоризми П. Тичини проникають і до народних пісень.

¹ О. М. Горький. Літературно-критичні статті, К., ДВХЛ, 1951, стор. 33.

Візьмемо кілька прикладів з повоєнних фактів. Так, афоризм Тичини „партія веде“ знаходимо в творах маститих українських поетів:

У Максима Рильського: Ти не збочив з ясної дороги,
Ти ідеш путями перемоги,
Бо тебе, як сонце молоде,
Більшовицька партія веде!¹
(Підкреслення моє — О. Г.).

У Володимира Сосюри: Ми всі за мир, добра і правди військо,
Ми за життя щасливе, молоде!
І до мети, що сєє вже так близько,
як і завжди, нас партія веде!²
(Підкреслення моє — О. Г.).

У Андрія Малишка поезія має заголовок — „До комунізму партія веде!“³ (Підкреслення моє — О. Г.).

У Павла Усенка: Шагаєм уверенней, шире,
Нас партія смело веде!⁴
(Підкреслення моє — О. Г.).

Аналогічно використовують створений Тичиною афоризм поети Шпорта, Сліпчук, Нехода, Юренко, Ющенко та інші. Російський поет А. Чивилихин опублікував вірш під заголовком „Партія веде“ („Звезда“, 1953, № 4, стор. 9). Надзвичайно часто наші газети цим афоризмом озаглавлюють передові статті, дають шапку, дають назви статей із різних галузей життя. Ось кілька прикладів. В 1948 році афоризм Тичини зустрічається на сторінках таких газет — 1. „Вінницька правда“ (стаття Мазуркевича О. „Партія веде!“, 12.X.). 2. „Радянське слово“ (стаття Кузьменка І. „Партія веде“, 7.XI). 3. „Соціалістична Харківщина“ (передовиця — „Партія веде!“, 30.VIII). 4. „Літературная газета“ (стаття Ковальова П. „Партія веде“, 19.VII). 5. „Львовская правда“ (стаття Лесика В. „Партія веде“, 20.X). В 1949 році — в газетах: 1. „Комсомольская правда“ (стаття Первенцева А. „Партія веде“, 29.III), 2. „Літературная газета“ (стаття секретаря ЦК КП(б) Казахстану Омарова І. „Партія веде“, 7.V), 3. „Вільне життя“ (нарис Білецького М. „Партія веде“, 5.III), 4. „Чорноморська комуна“ (стаття без підпису — „Партія веде“, 25.I), 5. „Вінницька правда“ (передовиця — „Партія веде“, 6.XI), 6. „Радянська Україна“ (передовиця — „Партія веде“, 18.X), 7. „Сталинское племя“ (передовиця — „Партія веде!“, 20.X). Тут згадано газети лише за два роки. Треба відзначити, що використанця тичининського афоризму нашими газетами продовжується. Сам поет ним користується, як

¹ Рильський М. Наша сила. „Вітчизна“, 1951, № 9, стор. 84.

² Сосюра В. Ми всі за мир. „Літературна газета“, 30.IV.1953.

³ „Літературна газета“, 25.I.1949.

⁴ Усенко П. У гроба. „Советская Украина“, 1953, № 4, стор. 10.

свідчить попередній аналіз його творчості, в післявоєнних поезіях, в публіцистичних статтях. Інколи афоризм Тичини визначає ідейно-тематичне спрямування творів не лише літературних, а творів інших видів мистецтва. Так, А. Штогаренко пише вокально-симфонічну поему під назвою „Партія веде“.¹ Радянська критика вже неодноразово вказувала на використання афоризма Тичини в творах фольклорного характеру. Все це свідчить про те, що афоризм поета міцно увійшов до фонду загальнонародної української мови і вживається для виразу ідеї про керівну і спрямовуючу роль Комуністичної партії в соціалістичному суспільстві. Тут яскраво виступає творча перемога поета-мовотворця.

Важливе місце в післявоєнній творчості Тичини посідають мотиви дружби радянського народу з народами країн народної демократії — Болгарії, Польщі, з Народною Республікою Китаю. Тичина малює переймання досвіду радянського народу трудящими країн народної демократії по будівництву соціалізму, підкреслює, як зміцнення цієї дружби сприяє збереженню і зміцненню миру в усьому світі. Ці твори поетом написані на основі вивчення життя трудящих країн народної демократії, на основі вражень від подорожей по деяких з цих країн, на основі особистих знайомств з видатними діячами цих країн.

Тема дружби радянських людей з трудящими країн народної демократії Європи, з вільним народом Китаю знаходить своє художнє втілення в творах багатьох радянських письменників. Радянському читачеві відомі нариси О. Гончара про Китай, Чехословаччину, оповідання М. Чабанівського про життя румунського та болгарського народів (збірка „Свіжа скиба“), збірки поезій „Мости“ та окремі поезії М. Рильського, „Польща буде мир“ Л. Дмитерка, „Молода Болгарія“ П. Воронька, „На світанку“ О. Підсухи, „Заручини“ І. Гончаренка, поезії М. Нагнибиди, С. Олійника, Я. Шпорти та багатьох інших.

Рішення історичного XIX з'їзду КПРС зобов'язують наших письменників і надалі продовжувати поглиблену розробку даної політично значимої теми, що впливає прямо із завдань нашої партії в галузі зовнішньої політики. Про одне з них так говорив на XIX з'їзді партії Г. М. Маленков:

„Зміцнювати і розвивати нерушимі дружні відносини з Китайською Народною Республікою, з європейськими народно-демократичними державами — Польщею, Чехословаччиною, Румунією, Угорщиною, Болгарією, Албанією, з Німецькою Демократичною Республікою, з Корейською Народно-Демократичною Республікою, з Монгольською Народною Республікою“.¹

Найбільшу увагу приділив Павло Тичина в своїй поезії темі болгаро-радянської дружби. Розробку її знаходимо в таких творах:

¹ „Вітчизна“, 1953, № 5, стор. 188.

² Г. Маленков. Звітна доповідь XIX з'їздові партії про роботу Центрального Комітету ВКП(б). Держполітвидав УРСР, 1953, стор. 34.

„Болгарському народові“, „Миру запурука“, „Наш союз священний — буде вічний-вічний“, „Вазов в Одесі“, „На смерть Георгія Димитрова“, „Велике братерство“.

Зміцнення дружби болгарського та радянського народів втілюється поетом в ніжні, радісні, яскраві образи:

День який, — братове! — мов цвітуть лілеї...
Поміж нами дружба. Строяться мости.
Та немає радості більше за тієї,
як в єднанні жити, жити і рости.

Болгарський народ, — підкреслює Тичина, — вдячний радянському народові, Радянській Армії, які врятували його від фашистського поневолення, принесли свободу. Болгарські трудящі дбають за зміцнення дружби з радянським народом. Вони переймають досвід передовиків соціалістичної праці СРСР, будуючи в себе нове соціалістичне суспільство. Цікавий в цьому плані вірш „Миру запурука“. В ньому розповідається про факти, свідком яких був сам поет. В 1950 році, у вересні місяці, під час місячника болгаро-радянської дружби Павло Тичина разом зі знатною ткалею московського текстильного комбінату „Трьохгорна мануфактура“ Олександрою Штировою відвідав у Софії фабрику „Текстильна слава“. Тут же на фабриці на прохання болгарських текстильників Штирова передавала свій стахановський досвід. Болгарські ткалі радо переймали науку Штирової. Ця зустріч переросла в демонстрацію дружби братніх народів. В мирній праці, в дружбі з радянським народом трудящі Болгарії вбачають запуруку міцного миру:

І тут всі, підвівшися, закричали зично:
З радянським народом в нас дружба буде вічно!
Кат війну розпалює, ворог в двері стука, —
наша ж праця мирна є миру запурука!

В інших поезіях Тичина оспівує великих культурних діячів минулого болгарського народу, Комуністичну партію Болгарії, її видатного вождя Георгія Димитрова, славний болгарський народ, що будує соціалізм.

Враження від подорожі по містах демократичної Польщі лягли в основу поезії „На тракторному заводі УРСУС“. Твір написано в Кракові в 1949 році. Поезія говорить про розгортання творчої ініціативи польського народу на будівництві соціалізму, його незламний порив до прекрасного майбутнього, гартування ним почуття любові до радянських людей.

Тичина закликає всі слов'янські народи „стати усім родом“ на чолі з великим російським народом проти фашистського звіра, що „скиглить із-за туману“ — проти американо-англійського агресора.

Зміцненню дружби радянського народу з слов'янськими наро-

дами країн народної демократії — Польщі, Чехословаччини, Болгарії підпорядковує Тичина свою роботу по пропаганді культурних надбань народів країн народної демократії серед трудящих Радянського Союзу. Завдяки активній перекладницькій роботі поета, ми маємо змогу познайомитись з багатьма взірцями народної поезії слов'янських народів. В перекладі Тичина на українську мову вийшла ціла книга „Чеські, моравські та словацькі народні пісні“ („Мистецтво“, К., 1950), стали відомими чимало польських народних пісень. Тичина перекладав поезії польського поета-класика А. Міцкевича, великого болгарського поета, послідовника Чернишевського і Добролюбова — Христо Ботева, оповідання видатного болгарського письменника, борця за звільнення Болгарії від турецького гноблення, прихильника болгаро-російського зближення — Івана Вазова. Тичина редагував збірку перекладів оповідань цього письменника на українську мову. За редакцією Тичини вийшов українською мовою великий роман І. Вазова „Під ігом“. Про Вазова Тичина написав статтю, де дається характеристика творчого шляху цього видатного болгарського художника слова. З сучасних письменників Болгарії Тичина перекладав поезії Младен Ісаєва, Ніколи Фурнаджієва, Леда Мілева, Крума Велкова. Тичині належить переклад на українську мову високоідейної і високохудожньої п'єси „Боротьба продовжується“ сучасного болгарського драматурга Крума Кулякова, п'єси лауреата Димитровської премії Орліна Василева — „Земний рай“. Остання поставлена на сцені театру ім. Франка.

Болгарський народ високо цінить заслуги Павла Тичини — пропагандиста болгаро-радянського єднання, великого знавця культури братнього болгарського народу. Болгарська Академія наук обрала Тичину своїм членом-кореспондентом. Поезії українського радянського поета перекладаються болгарськими поетами, поширюються в народі, дістають високу оцінку з боку таких провідних майстрів болгарської літератури, як Людмил Стоянов. Президія спілки Болгарських письменників в своєму привітанні П. Тичини з нагоди його 60-річчя писала: „Ми любимо і цінимо Вас не тільки як великого радянського письменника, у якого ми вчимося, але й як одного з самих щирих поборників болгаро-радянської дружби. Ваші вірші про Болгарію, Ваші переклади творів болгарської літератури є цінним вкладом для розвитку дружби між нашими народами.“¹

Тема дружби радянського народу з вільним великим китайським народом знаходить своє втілення в поезії, присвяченій Лауреатові міжнародної Сталінської премії миру Сун Цзін-лін — „Сун Цзін-лін“.

Поет розкриває кращі риси громадської поведінки видатної китайської жінки, славної патріотки, неухильного поборника дружби китайського народу з радянським народом, енергійного

¹ „Сучасне і майбутнє“, 1951, № 2, стор. 22.

борця проти „змія Чан Кай-ші“, японських та американських імперіалістів, за мир між народами.

Все це зробило Сун Цзін-лін відомою для чесних трударів, які живуть на берегах Нілу, Рейну, Сени, для радянських людей.

Поезія завершується словами, сповненими віри в могутність вільного китайського народу, в його спроможність дати відсіч американській імперіалістичній потворі:

Сун Цзін-лін! Китай вже вільний!
А з Америки змію
одіб'є народ твій сильний,
свіжий, як в маю!

Поет малює ріст авторитету Радянського Союзу серед трудящих всього світу, які в особі СРСР бачать наймиролюбнішу країну, оплот дружби і свободи народів. Все це яскраво змальовано в поезіях „З Шотландського циклу“, „Ти живий і тепер, Леонардо да Вінчі“, в поемі „Пароплав „Мичурин“ в Індії“. Одночасно ці твори викривають американо-англійських палітів війни, показують ненависть до них з боку трудящих капіталістичних та колоніальних країн. За ідейним та тематичним змістом ці поезії Тичини мають багато спільного з такими збірками поезій наших письменників, як „Друзья и враги“ Симонова, „За синім морем“ Малишка, „Англійські враження“ Бажана.

В основі „Шотландського циклу“ лежать ті численні враження, що їх здобув письменник, відвідавши Англію в 1949 році як член делегації від СРСР на свято 25-річчя Товариства культурного зв'язку з СРСР. Деякі з цих творів були перекладені на російську мову.

З палкою любов'ю, з щирим задушевним ліризмом розкриває Тичина почуття, сподівання, думки демократичних сил Англії, Англії мозолястих робочих рук. В циклі показано любов англійських трудівників до СРСР, країни, що є для них надією на визволення від різних форм гніту, могутньою силою, спроможною зберегти мир між народами, прикладом будівництва вільного життя.

В чудовій поезії „На конгресі на захист миру“ розповідається, як у лондонському залі „Лайм Гроув Бас“, де проходив конгрес, виходили на трибуну робітники, домогосподарки, виражали свій протест і справедливий гнів проти експлуататорів, кидали „слово, як сокиру, в буржуазії клас“, закликаючи до дружби з Радянським Союзом, країною миру:

З радянським людом нам дружити треба!
До нього в нас братерські почуття.
Землі без атомної бомби! — й неба,
ясного й миролюбного життя!

Аналогічні картини змальовано в не менш яскравій по художній силі поезії „Танці на мечі“. Традиційний шотландський танець з мечами своєрідно трансформується в танець на мечі. Його виконують шотландки після прийому „радянських миру посланців“ в центрі одного з залів міста Ебердін. Меч, покладений на підлозі, навколо якого та цюють дівчата, символізує чорні сили війни, які хотіли б і шотландський народ перетворити в гарматне м'ясо. Горді і сторожкі кроки танцюючих: „не наступити б на меч“ — виражають настороженість народу, його готовність боронити мир. І поет натхненно славить ненависть народу до тиранії, його порив до свободи:

Не вб'є його (народ — О. Г.) ні біль, ні рана,
капіталіст не заляка.
Ненависть в нього до тирана
одвічна, грізна і тяжка.
Ненав сть він, як бритву, правив!
В нім крик свободи — не плачі.
Т к хто ж народ оцей поставив,
щоб танцював він на мечі?

Поезія говорить, як зріють сили миру серед робітництва, шотландських шахтарів, молоді. Все це хвилювало поета, підносило в ньому почуття патріотичної гордості за Батьківщину — прапорonoсця миру.

Ростуть і міцніють лави борців за мир і в Італії. В них оживає, — пише Тичина, „голубе минуле“ таких славних італійців, як Леонардо да Вінчі, одного з тих, кого Енгельс називав титанами „по силі мислі, пристрасті і характеру, по багатогранності вченості“, великого гуманіста, ненависника тронів і папських сутан. Народ сьогоднішньої Італії —

— Щоб милість? Не просить.
Він загарбників скине, уб'є, загребе,
бо знущань уже ж досить! —

пише Тичина в поезії „Ти живий і тепер, Леонардо да Вінчі“. Поезія розповідає про те, як гуркочуть громи робітничих страйків на заводах в Сесто Сан-Джівані, на сірчаних шахтах Сіцилії, росте протест проти „змії Атлантичного блоку“, що влізла в Італію. Ніщо не може зупинити борців за свободу народу — ні ґрати тюрми, ні голод, ні розстріли в Модені, ні „дарунки з США — канонерки й есмінци“.

Все більше піднімається людей з кличем „за мир!“ Їх веде Комуністична партія на чолі з Пальміро Тольятті. Як виросла і змужніла сучасна Джіоконда — італійська жінка! Вона знає шахтарське і заводське життя, „їй близькі робітничого класу права“, рідні ідеї Комуністичної партії, ідеї Леніна — Сталіна. Вона йде

також в лавах борців за мир, обстоює дружбу з миролюбним Радянським Союзом:

Вона знає Компартії силу могутню,
образ Леніна й Сталіна скрізь береже
і зорю п'ятикутню.

Це ж вона голосує за мир на землі;
це ж вона проголошує: геть королі! —
і обстоює дружбу з Радянським народом!
В боротьбі вона йде, щоб був хліб на столі
під ясным небозводом.

Хвалебною піснею на честь зростаючих сил навколо Радянського Союзу — сил миру — і пристрасною викривальною інвективною світу війни, імперіалістичного гніту, реакції звучить поема „Пароплав „Мичурин“ в Індії“.

Поема відзначається ідейно-політичною гостротою, життєвою правдивістю. Тема твору — життя індійського народу в умовах імперіалістичного гніту, наростання ненависті до гнобителів, зростання любові до Радянського Союзу — наймиролюбнішої країни в світі.

Тема життя індійського народу в радянській поезії не нова. Її підносив у свій час В. Сосюра в поемі „Навколо“, їй присвятив багато творів М. Тихонов — „Самі“, „Афганська балада“, „Індія в Москві“, „Індійський сон“. В післявоєнні роки яскравими творами про Індію треба вважати цикл поезій М. Тихонова „Два потоки“, Мірзо Турсун-заде „Індійська балада“, П. Тичини „Пароплав „Мичурин“ в Індії“.

Дія поеми П. Тичини відбувається в індійському порту Калькутта. Сумні і трагічні картини життя індійських трудящих виростають перед очима читача. Відомо, що Індія є країною найродючіших земель, невичерпних багатств. Про це красномовно сказано в одному з стародавніх написів на стіні „Червоного форта“ в Делі, цього видатного пам'ятника архітектури талановитого індійського народу — „Якщо є рай, то це тут!“. Але англійські криваві колонізатори перетворили цю багатющу країну в країну голоду і смерті. Мільйони людей вмирають у ній щороку від голоду. Відтворюючи це страхітливе явище в житті індійських народних мас, Тичина малює голодну старчиху — жінку, яка, ридаючи думає про жменю муки для голодних дітей; худе дівча збирає гній. А поблизу, прямо на землі, лежать хворі, висохлі від голоду індійці, палахкотять лихі огні, в яких спалюють мертвих.

Поема підкреслює, що всі страждання індійського народу — результат хазяйнування американських та англійських колонізаторів. Вони знайшли собі в Індії союзників в особі пузагої індійської знаті, цієї космополітичної мавпи, що торочить про вірність реакційної буржуазної „теорії“ Мальтуса і силкується

пояснити нею масове вимирання індійського трудового знедоленого населення.

Американо-англійські імперіалісти при допомозі індійських багатіїв намагаються перетворити Індію в поставщика сировини для воєнної промисловості, в воєнний плацдарм, ввозячи туди гармати.

Цілком у відповідності з історичними фактами змальовано в поемі пробудження індійських трудящих мас, показано їх прагнення до свободи і миру. Вони переконуються в облудності, антинародності реакційних ідей Ганді — про необхідність терпіння. Проти американо-англійських колонізаторів кипить їх гнів:

О, доки, Індіє, рабою
Чужинцям будеш ти служити?

Народ побачив ту реальну силу, яка одна спроможна привести його до щасливого життя. Такою реальною силою є комуністична партія Індії:

Одні лиш можуть комуністи
нас вивести на вірну путь.

Поет протиставляє американо-англійським чорним факельникам війни могутній форпост миру — Радянський Союз. Не гармати послала наша Батьківщина голодуючому індійському народу, а пшеницю. І трудящі Індії з прибуттям радянського пароплава відчули дихання наймиролюбнішої в світі країни, радянського народу. Безмежна радість охопила їх, бо є ж на світі велика опора, підтримка, яскравий приклад будівництва вільного життя — СРСР. Досвід Радянського Союзу в революційному оновленні життя в усіх його ланках, в тому числі й в галузі перетворення природи, наводить трудящих Індії на вірну думку:

Щоб в Індії трудящим жить,
то в ній потрібно і рослини
й державний лад перемінить.

„І грандіозним виростало прекрасне дружби почуття“ до радянського народу, і ще більше підносився гнів до уявлювачів трудящих Індії.

Якщо події 1-ої частини поеми про жажливе становище індійського трудового люду під п'ятою кривавих імперіалістів проходять на фоні похмурого, задимленого порту, де „брудну англійську лайку чути“, при основному настрої суму, то події, зв'язані з прибуттям радянського пароплава, змальовані на фоні сонячного простору з провідним настроєм радості. Сам образ радянського пароплава асоціюється з образом життєдайного сонця:

Мов ясне диво, сонце гріло,
а друге диво, що під ним,
в порту стояло — повно! зріло! —
Все майоріло, майоріло
червоним прапором своїм...

Ці слова повторені в поемі тричі і підсилюють мотив хвали на честь радянської Батьківщини.

Гнівним і грізним стає голос поета, коли він говорить про паліїв війни. Він вдається при цьому до випробуваної зброї сатири, маючи перед собою досвід у викритті імперіалістичних хижаків таких сатириків, як Горький, Маяковський. Ще в роки Великої Вітчизняної війни Тичина писав:

„Щоб написати великої ваги агітаційні речі, нам треба навчитися саркастичним сміхом убивати ворогів. Олексій Максимович Горький — в його політичних памфлетах — нехай послужить нам в цьому як приклад.¹“

Вістря своєї сатири поет скеровує проти американської імперіалістичної буржуазії, англійських „лордів проклятих“, проти осинового гнізда міжнародної реакції — Ватикану, проти інших вірних псів Уолл-стріту. В багатьох поезіях знаходимо вкраплені сатиричні рядки, направлені на ворогів миру.

Поет викриває дипломатичну гру підлоти, брехню, звірячу поведінку новоявлених претендентів на світове панування. Це вони роздмухували вогнище війни в Кореї, палили, руйнували міста і села цієї країни, катували ні в чому невинних мирних жителів. Це вони намагаються „слов'янам поробити коридори“ — посварити братні слов'янські народи, розколоти дружбу між миролюбними народами всього світу і Радянським Союзом, перешкодити росту міжнародного авторитету СРСР як наймиролюбнішої країни в світі, взяти під свій вплив, закабалити малі народи і малі країни. Рішучим і споеним гнівом словом поет застерігає паліїв війни:

Знайте ж, скажені кати з Уолл-стріту,
знайте ви, з Сіті потвори брудні:
хочете дати війну всьому світу?
згинете смертю самі у війні!

Вороги миру порівнюються поетом з усім огидним, жорстоким, ворожим людині: зі звірем, з скаженим псом, гієною, гадюкою і т. д. На означення людиноненависницької, варварської суті американо-англійських паліїв війни найчастіше у Тичини виступають лексеми — кат, тиран, бандит, деспот, вбивця і т. п.

¹ П. Тичина. Творча сила народу. Уфа, 1943, стор. 78—79.

Сатиричних ефектів досягає поет, вживаючи слова в переносному значенні. Графічно підкреслюючи переносне значення цих слів, поет бере їх в лапки:

Там чорная сила аж казиться з жиру.
Для злості у неї — „добресенький“ жест:
ах, їм би „відкласти“ продовження миру!
ах, їм би „ручним“ ізробити Трієст!

(„Море говорить“. Підкреслення моє—О. Г.).

Слова — „добресенький“, „відкласти“, „ручний“ в такому разі втрачають своє пряме значення, набувають значення протилежне з сатиричним відтінком: „добресенький“ — злий, „відкласти“ мир — зірвати мир, „ручний“ Трієст — Трієст, прибраний до рук американських агресорів.

Для Тичини органічним джерелом сатиричної лексики і фразеології, образів є усна словесна народна творчість. Правда, тут треба не закривати очей і на певні невдачі митця. У своїй доповіді на II з'їзді радянських письменників України О. Корнійчук, високо оцінюючи в поезії Тичини „суцільне шукання нового в нашому житті і відповідних форм до гострого творчого виявлення цього нового“, одночасно вказав на випадки механічного перенесення образної системи фольклору поетом до власних творів, без врахування того, „... що ця образна система сьогодні часто вже не відповідає рівню високої культури і соціалістичної свідомості українського народу“.¹

Дійсно, справедливість слів О. Корнійчука відчутна, коли читаєш такі рядки:

Сім'ї радянській, ні, не розколоться
хоч як хай **ходить сон коло вікон**.
Та то не **сон коло вікон**, а мряка,
мерзота у **всесвітньому** дому.

Або: В Європі дзвонять! Десь **чорти там гонять**.

(„Могутня Москва“. Підкреслення моє — О. Г.).

Підкреслені тут вислови взяті з усної словесної народної творчості. Механічно перенесені до твору, вони не допомагають розкрити зміст, притупляють гостроту ідеї.

Інколи трапляються штучні, надумані образи, позбавлені сатиричної гостроти. У поезії „До землі Донбаської“ читаємо:

Що нам країн тих людці хитромудрі?
Ось зараз хоча б... як говорять про мир --

¹ О. Корнійчук. Стан і чергові завдання української радянської літератури. К., 1948, стор. 43.

В них **голос у пудрі й манери у пудрі**,
а в серці на нас клекоче вир...

(Підкреслення моє — О. Г.).

Образи „голос у пудрі“, „манери у пудрі“ є явно невдалими.

Емоційної виразності, сатиричного звучання досягає поет вміло оперуючи ідіоматичними зворотами, народними прислів'ями, приповідками.

В Європі ж туман. Там ще сіється мжичка,
придушують знов там розбудження мас.
Там чорная сила аж **казиться з жиру**.

(„Море говорить“. Підкреслення моє — О. Г.).

Ідіоматичний зворот — „казиться з жиру“ влучно і уїдливо характеризує сказ імперіалістичної хижачні.

Сатиричного викриття ворога досягає поет, трансформуючи народні прислів'я. У вірші „Могутня Москва“ народне прислів'я „на вербі не ростуть груші“ трансформується так:

Тепер на інші стали ви дороги?
Вербу з Америки пересадить?
Хай рве Європа груші допомоги
і вас благословляє кожну мить...

(Підкреслення моє — О. Г.).

З народного прислів'я тут залишено тільки два слова: **верба** і **груша**. Всі інші слова нові і нічим не близькі до народного прислів'я. Вони в більшості відбивають сферу суспільного життя (Америка, Європа, американська „допомога“). Перед читачем постає жива картина „американського раю“ в Європі. Переосмисливши так народне прислів'я, поет створив гостру сатиру на ті взаємини, що їх нав'язала імперіалістична Америка сучасній Європі за „планом Маршалла“.

Зброєю сатири б'є Тичина по вірних підручних американо-англійського імперіалізму. На конференції миру в Москві в 1949 році поет прочитав поезію „На захист миру“. Закликаючи стати на чати миру, він в сатиричних образах викриває осине гніздо міжнародної реакції—Ватикан, папу римського, натхненника шпигунства і вбивства передових борців за мир і демократію, за соціалізм. Сатирично вбивче порівняння знаходить Тичина. Папа римський—це „пухле, трухле божество“, порівнюється з нявкаючим кошеням. В поезії „Лі син Ман приймав парад“ Тичина засобами сатири засуджує лютого пса американського імперіалізму, зрадника корейського народу — Лі син Мана.

Вся повоєнна поезія Павла Тичини пронизана ідеєю — мир переможе війну. Бо захищати мир на чолі з Радянським Союзом

піднявся трудовий народ в усіх кінцях землі. Нестримність народів світу в боротьбі за мир уособлена поетом в невмирущому образі Прометейя:

Розкувавсь Прометей!
З тьмою б'ється Прометей.

* * *

Післявоєнна поезія Павла Тичини оспівує заповітні почуття радянських людей — любов до Батьківщини, вірність ідеям Комуністичної партії, почуття законної радянської національної гордості. Поет славить натхненний труд радянського народу на будівництві комунізму, ленінсько-сталінську дружбу народів, єдність партії і народу, дружбу СРСР з країнами народної демократії. Він викриває новоявлених претендентів на світове панування — американо-англійських паліїв війни. Твори Павла Тичини перегукуються з творами багатьох письменників соціалістичних націй. Поетом Радянської України розвиваються славні традиції двох велетнів російської радянської літератури — О. М. Горького, В. В. Маяковського.

В. ЛИСИЦЬКИЙ

ПРО АТРИБУТИВНІ ВІДНОШЕННЯ ПРИКМЕТНИКА У ФРАНЦУЗЬКІЙ МОВІ

В лінгвістичній літературі ще з половини ХІХ ст. широко обговорюється проблема місця атрибутивного прикметника у французькій мові.

Інтерес до цієї проблеми, „яка стоїть зараз у центрі кожного вчення про порядок слів у сучасній французькій мові“,¹ був викликаний специфічними функціями місця атрибутивного прикметника, які майже не мають відповідників в інших індоевропейських мовах.

Ці функції були вперше докладно вивчені в працях Жиро дю Вів'є, Фр. Діца, А. Вейля, Ж. ле Культра, Г. Маркса, Г. Морфа і ін.², присвячених синтаксису, зокрема, порядку слів у французькій мові. В них же були сформульовані численні поняття, якими користуються і тепер романісти, що вивчають цю проблему.

Немає необхідності давати скільки-небудь повний огляд літератури по даному питанню, бо в величезній кількості досліджень зустрічається немало застарілих положень, які до того ж часто повторяють одне одного. Ми обмежимося тому коротким нарисом виникнення і розвитку основних понять проблеми.

Перш за все вчені звернули увагу на те, що у французькій (і до деякої міри старофранцузькій, латинській і в інш. романських мовах) одна група прикметників частіше ставиться перед означуваними іменниками, в той час коли друга майже завжди іде за ними. Так виникають основні поняття проблеми — препо-

¹ A. Blinkenberg, *L'ordre des mots en français moderne*, Копенгаген, т. 11, 1933, стор. 39.

² Ch. P. Girault Duvivier, *Grammaire des grammaires*, 8-me éd., Bruxelles, 1833, стор. 123; Fr. Diez, *Grammatik der romanischen Sprachen*, 3 Theil, Bonn, 1844, стор. 414; H. Weil, *De L'ordre des mots dans les langues anciennes comparées aux langues modernes*, 2-me éd., Paris, 1869 (1-е вид.—1844); Jules le Coultre, *De l'ordre des mots dans Crestien de Troyes*, Dresden, 1875; G. Marx, *Ueber die Wortstellung bei Joinville*, *Französische Studien*, 1, 1881; H. Morf, *Die Wortstellung im altfranzösischen Rollandsliede*, *Romanische Studien*, III, 1878.

зиція, яка означає, що прикметник ставиться **перед** означуваним іменником, і постпозиція, яка вказує на зворотний порядок цих елементів в реченні.

Більше ста років тому назад Ф. Діц, намагаючись намітити основні семантичні ознаки препозиції і постпозиції, писав: „Якщо прикметник передає менш своєрідну і більш загально виражену якість чи якість, по природі властиве поняттю, вираженому означуваним іменником..., воно ставиться на першому місці“¹. Наприклад: *cher ami* (милий друг), *deux parfum* (приємний аромат) і т. п. З другого боку, „якщо ця якість індивідуалізуюча, чи диференціююча, то прикметник, одержуючий окремий наголос, ставиться на другому місці“². Наприклад: *amande douce* (солодкий мигдаль), *soleil levant* (сходяче сонце).

Таким чином, у відношенні семантики прикметники французької мови виявляються розчленованими на дві великі групи (прикметники з специфічним значенням і з загальним). Однак цим поділом семантична характеристика препозиції і постпозиції прикметника не обмежується. „Багато прикметників,—пише Діц,—за допомогою місця визначають також і своє значення — одна з рис, чужих латинській мові. При вживанні в прямому значенні вони ставляться на своє власне, характерне переважно для цього виду слів, місце після іменника, в переносному значенні виступають перед ним“³. Наприклад: *verte jeunesse* (зелена молодість), *aveugle désir* (сліпе бажання), *vilain homme* (підла людина). Пор. *homme vilain* (сільська людина). Отже, поєднання препозиції і постпозиції може не тільки відображати поділ прикметників на дві великі групи (в залежності від того, чи виражають вони широке поняття чи конкретне, специфічне), але і розкривати в одному і тому ж прикметнику цілком різні значення.

Ці дві основні функції місця атрибутивного прикметника уточнюються Ф. Діцем в декількох додаткових спостереженнях. Дослідник відмічає, наприклад, тенденцію ставити короткі прикметники перед іменником. Препозиція, на його думку, характерна для прикметників, що означають власні імена. Після іменника, встановлює Ф. Діц, звичайно ставляться прикметники, що означають форму предмета, колір, смак: *table ronde* (круглий стіл), *habit noir* (чорний одяг) і т. п.

Постпозиції вимагають також прикметники, що виражають „зовнішні відношення“: *opinion commune* (загальна думка) *défauts naturels* (природні недостатки) і т. п.

Більш докладні класифікації атрибутивних прикметників за їх речовим значенням дані значно пізніше в вищезитованій роботі А. Блінкенберга і статті В. Бамме. Перший встановлює групи прикметників, які тяжіють по смислу до *bon—mauvais, petit—grand*,

¹ Fr. Diez, цит. твір, стор. 414.

² Там же.

³ Там же.

що виражають ступінь (напр. **absolu**), кількість (**double**) і т. п. Місце прикметника кожної групи розглядається автором в окремому розділі. Бамме ділить всі прикметники на об'єктивно-логічні і прикметники з переносним значенням. А група об'єктивно-логічних прикметників роздірюється, в свою чергу, на шість підгруп:

1. Похідні від назв країн, міст і т. п.
2. Які означають суспільне становище і професію.
3. Прикметники науки, мистецтва, техніки, ремесла і політичного життя.
4. Прикметники теології і церкви.
5. Прикметники „почуттєвої якості“ (які означають колір, смак, форму і т. п.).
6. Особливі ¹.

Прикметники з переносним значенням звичайно, на думку Бамме, вживаються в препозиції, з об'єктивно-логічним — в постпозиції.

Вищенаведені спостереження Діца довгий час не зустрічали суттєвих заперечень і часто майже тими ж словами формулювались як висновки з часткових досліджень ².

Фелькер, досліджуючи порядок слів в найстародавніших пам'ятках французької мови (до „Пісні про Ролланда“), констатує, що атрибутивний прикметник в цих творах майже завжди передує означуваному іменнику ³.

В зв'язку з цим він, не відкидаючи правил Діца, вказує, що на ранньому ступені розвитку французької літературної мови ці правила підтверджуються лише частково ⁴.

Відносно зміни значень одного і того ж прикметника в залежності від його місця Морф відмічає, що це правило Діца дійсне лише для сучасної французької мови, в той час як в старофранцузькій і інших романських мовах (Діц наводить також приклади з іспанської і італійської) воно в значній мірі обмежене ⁵.

Щоб показати специфіку вживання прикметника в сучасній французькій мові, дослідники часто притягують матеріали старо-

¹ W. Bamme, Die Stellung des attributiven Adjektivs im Französischen (Виклад. проф. Stimming'a), Jahrbuch der philosophischen Fakultät in Göttingen, Historisch-philologische Abteilung, 1920, стр. 70.

² H. Morf, цит. твір, стр. 264; L. Eichelmann, Ueber Flexion und attributive Stellung des Adjektivs in den ältesten französischen Sprachdenkmälern bis zum Rollandsliede einschliesslich, Marburg, 1879, стр. 29; G. Marx, цит. твір, стр. 318; J. Schlickum, Die Wortstellung in der altfranzösischen Dichtung «Aucassin et Nicolette», Franz. Studien, III, 1882, стр. 487.

³ B. Völker, Die Wortstellung in den ältesten französischen Sprachdenkmälern, Franz. Studien, III, стр. 487.

⁴ B. Völker, цит. твір, стр. 488.

⁵ H. Morf, цит. твір, стр. 265.

французької, латинської¹, а іноді і інших романських мов². На цьому ґрунті серед романістів виникає тривалий спір про перевагу того чи іншого порядку слів в комплексі на різних етапах розвитку французької мови.

Ще Діц помітив, що в старофранцузький період атрибутивний прикметник частіше передує іменнику, ніж в сучасній мові³. Точки зору Діца дотримувались Фелькер⁴, Шлікум⁵, Крон⁶ і інші.

Висловлювалась також думка, що в старофранцузькій мові прикметник частіше ставився перед означуваним іменником, ніж після нього⁷. Але більшість дослідників вважають цю думку необґрунтованою⁸. Г. Маркс, наприклад, стверджує, що у Жуанвіля (XIV ст.) діють уже правила сучасної мови.

Спір про перевагу того чи іншого порядку слів був основний на статистичному врахуванні препозиції і постпозиції прикметника в різних пам'ятках французької мови. Проти таких механічних підрахунків виступив уже Морф⁹, а слідом за ним Берген¹⁰, які закликали враховувати при аналізі місця прикметника ступінь його живності. Однак сам метод підрахунків довгий час залишався незмінним. До нього звертаються, наприклад, і автори однієї з останніх наукових граматики французької мови Ж. Дамурет і Е. Пішон¹¹.

Помітно поновили поняття проблеми представники мовознавчих напрямків, які сприйняли психологічний підхід до явищ мови. Так, Г. фон Габеленц¹², виходячи з твердження, що мова є засіб передачі уявлень від того, хто говорить до того, хто слухає, вбачав основну відмінність між препозицією і постпозицією прикметників в тому, що перша передає єдиний образ (*Gesamtbild*), єдине поняття, в той час як в постпозиції прикметник дає специфічну характеристику іменнику, і, таким чином, в комплексі виступає уже два самостійних поняття.

¹ R. Haida, *Die Wortstellung in der Peregrinatio ad loca sancta*, Breslau, 1928; A. Bergaigne, *La place de l'adjectif épithète en vieux français et en latin*, Mélanges Graux, 1884.

² K. Arnholdt, *Die Stellung des attributiven Adjektivs im Italienischen und Spanischen*, Romanisches Museum, IX Heft, Greifswald, 1919.

³ Fr. Diez, цит. твір, стор. 415.

⁴ B. Völcker, цит. твір, стор. 487.

⁵ J. Schlickum, цит. твір, стор. 40.

⁶ J. Cron, *Die Stellung des attributiven Adjektivs im Altfranzösischen*, Strassburg, 1891, стор. 86.

⁷ P. Krüger, *Ueber die Wortstellung in der französischen Prosalitteratur des dreizehnten Jahrhundert*, Berlin, 1876. Посилання на Морфа, цит. твір, стор. 266.

⁸ Пор. Н. Морф, цит. твір, стор. 268.

⁹ Н. Морф, цит. твір, стор. 266.

¹⁰ А. Bergaigne, цит. твір, стор. 534.

¹¹ J. Damourette et E. Pichon, *Des mots à la pensée, Essai de grammaire de la langue française*, Paris, t. II, стор. 114.

¹² G. von Gabelentz, *Weiteres zur vergleichenden Syntax*, Zeitschrift für Völkerpsychologie und Sprachwissenschaft, Bd. VIII, стор. 163.

Ця особливість смислових відношень іменника і атрибутивного прикметника часто відмічалась потім в роботах лінгвістів різних напрямків¹.

Властивість прикметника вступати в препозиції в тісний смисловий зв'язок з означуваним іменником розглядається багатьма мовознавцями (де Бур, Блінкенберг, Лерх і ін.) як основна передумова утворення відповідної групи складних слів—*bonhomme* (добряк), *bonsoir* (вечірнє привітання), *belle-fille* (падчерка, невістка) і т. п.².

Дальший розвиток понять препозиції і постпозиції прикметника був зв'язаний з виникненням в західноєвропейській лінгвістиці проблеми відношення логічного і емоціонального.

Принципи, висунуті в цьому відношенні психологістами, знайшли своє відображення у відомій формулі Гребера, згідно якої прикметник після іменника має об'єктивно-логічне, розсудкове значення, а в препозиції—суб'єктивне, емоціональне³.

Спостереження Гребера знайшло широке визнання серед мовознавців Заходу і до останнього часу більшістю дослідників розглядається, поряд з наведеним висловом Г. фон Габеленца, як основне положення вчення про місце атрибутивного прикметника у французькій мові⁴. Все ж формула Гребера приймається багатьма мовознавцями лише з дуже суттєвими застереженнями. Так, Шмідт⁵ вказує, що постійно діючі правила неможливо встановити взагалі, оскільки вживання прикметників в препозиції і постпозиції в значній мірі обумовлене суб'єктивним сприйняттям того хто пише чи того хто говорить. Лерх стверджує, що поряд с „афективною“ (емоціональною) препозицією прикметника

¹ J. Cron, цит. твір, стор. 24; Th. Schöningh, *Die Stellung des attributiven Adjektivs im Französischen*, Paderborn, 1896, стор. 11; Ed. Armstrong, *The French Shifts in Adjective Position and their English Equivalents*, *Studies in Honor of A. Marshall Elliot*, Baltimore, 1911, vol. I, стор. 253; L. Spitzer, *Zur Stellung des attributiven Adjektivs*, *Zeitschrift für französische Sprache und Litteratur*, Bd. 41 (1913), стор. 106; C. de Boer, *Introduction à l'étude de la syntaxe en français*, Groningue et Paris, 1933, стор. 62; A. Blinkenberg, цит. твір, стор. 45; E. Lerch, *Historische französische Syntax*, Bd. III, Leipzig, 1934, стор. 482. F. Brunot, *La pensée et la langue*, Paris, 1936, стор. 482.

² Хоча А. Дармстетер (*Traité de la Formation des composées dans la langue française comparée aux langues romanes et au latin*, Paris, 1875, стор. 21) показує, що значна частина французьких складних слів (біля однієї третини) утворена приєднанням до іменника, прикметника що стоїть в постпозиції.

³ G. Gröber, *Methodik und Aufgaben der sprachwissenschaftlichen Forschung*, *Grundriss der romanischen Philologie*, hsg. von G. Gröber, 2 Aufl., Bd. I, 1904—1906, стор. 273. Це положення іноді протиставляється попередньому. Пор. Th. Schöningh, цит. твір, стор. 12; R. Philippsthal, *Zur Stellung des französischen attributiven Adjektivs* *Zeitschrift für französische Sprache und Litteratur*, Bd. 40, стор. 104 і відповідь на цю статтю Л. Шпіцера (цит. твір, стор. 106).

⁴ J. Cron, цит. твір, стор. 17, 20, 33; Th. Schöningh, цит. твір, стор. 12; R. Philippsthal, цит. твір, стор. 104; W. Vammé, цит. твір, стор. 66; C. de Boer, цит. твір, стор. 43; E. Lerch, цит. твір, стор. 480.

⁵ H. Schmidt, *Beiträge zur französischen Syntax*, *Die Neueren Sprachen*, XXX, 1924, стор. 387.

існує препозиція „імпресіоністична“¹, коли прикметники, не маючи емоціонального значення, передують іменнику. Наприклад: *dans microscopiques tasses à couvercle* (в мікроскопічних чашках з кришками). З другого боку, логічне, на думку Лерха, не виключає емоціонального. Так, прикметник в реченні *il a fait une mauvaise action* (він зробив поганий поступок), вказує дослідник, має не тільки емоціональне, але і логічне значення.

Необхідно відзначити ще суто психологічне тлумачення, яке пропонують Г. фон Габеленц, Вундт, Лерх, Блінкенберг і інші західноєвропейські лінгвісти. Згідно психологічним теоріям мови, кожний вислів виражає сукупне уявлення (*Gesamtvorstellung*), яке складається з двох основних членів — психологічного предиката і психологічного суб'єкта². Перший передає нову і важливу частину вислову, другий сукупність уже відомих слухачу уявлень. Прикметник, що стоїть після іменника, згідно цієї теорії, звичайно виражає психологічний предикат. З препозицією прикметника пов'язується вираження психологічного суб'єкта. Так, в сполученні *des colonnes blanches* (білі колони) прикметник передає психологічно більш важливі поняття, предикат. В комплексі *fausse clef* (фальшивий ключ, відмичка) більш важлива частина вислову виражена вже іменником; а прикметник, отже, передає психологічний суб'єкт.

Викладеними концепціями, по суті, закінчується розвиток основних понять вчення про місце атрибутивного прикметника у французькій мові. Ми не зупиняємось тут на численних деталях проблеми як місце декількох прикметників при одному іменнику, кількох іменників при одному прикметнику, прикметника, означеного прислівником, прикметника при іменах власних і т. п. Зауваження дослідників в цьому відношенні не вносять суттєвих змін в зміст основних понять проблеми — постпозиції і препозиції прикметника, широкою і специфічною, емоціонального і логічного значень. Не зупиняємось ми спеціально і на дослідженні місця атрибутивного прикметника в латинській мові, оскільки ці дослідження проводились в основному в світлі тих же принципів, про які йшла мова вище. Тому обмежимося перерахуванням тільки деяких особливостей місця атрибутивного прикметника в латинській мові, відзначених різними дослідниками проблеми. Д. Роде³ вказує на переважання препозиції прикметника в адвербіальних

¹ E. Lerch, цит. твір, стор. 486. Pop. J. Haas, *Die Stellung des Adjektivs im Neufranzösischen, Romanische Forschungen*, XX, стор. 543.

² Вперше ці поняття сформулював Г. фон Габеленц (*Ideen zu einer vergleichenden Syntax: Wort und Satzstellung, Zeitschrift für Völkerpsychologie*, Bd. VI, стор. 378). Pop. H. Paul, *Prinzipien der Sprachgeschichte*, 5 Aufl., Halle, 1920, стор. 283; W. Wundt, *Völkerpsychologie*, Bd. I, *Die Sprache*, 2 Theil, Leipzig, 1900, стор. 259; E. Lerch, цит. твір, стор. 481; A. Blinkenberg, цит. твір, стор. 45.

³ D. Rodhe, *Adjectivum quo ordine apud Caesarem et in Ciceronis orationibus coniunctum sit cum substantivo*, Гамбург, 1884, стор. 2.

виразах (ablativus modi, accusativus adverbialis), наприклад: *longo intervallo* (через великий проміжок часу), *magno opere* (дуже, вельми), *magnam partem* (в значній частині). Е. Альбрехт¹ встановлює, що „єдине поняття“, про яке йшла мова вище, в латинській мові могло бути виражене і при постпозиції прикметника. Наприклад: *navis longa* (військовий корабель), *res publica* і т. п. Він же² вказує, що в постпозиції ставляться звичайно прикметники, утворювані від інших частин мови, а також прикметники, що означають колір, смак, форму предмета. Цікаві спостереження Ж. Марузо³, який показав, що всупереч твердженню Діца⁴, латинський прикметник, так само як і французький, міг розмежовувати свої значення за допомогою місця відносно означуваного іменника, наприклад: *praetor urbanus* (міський претор), *urbanus praetor* (культурний, освічений претор).

Таким чином, численні роботи, присвячені розглядуванню проблеми, безсумнівно, збагатили французьке мовознавство цінними спостереженнями над фактичним матеріалом і рядом змістовних спроб теоретично узагальнити особливості вживання атрибутивного прикметника у французькій мові.

Разом з тим, розглянуті вище положення мають в значній мірі суттєві недоліки, які особливо чітко виступають тепер, після виходу в світ праці Й. В. Сталіна з мовознавства.

Основний недолік розглянутих вище досліджень полягає в тому, що в них форми і значення атрибутивного прикметника розглядаються у відриві від розвитку основних сторін французької мови — граматичної будови і словникового складу. Внаслідок цього дослідникам не вдається виявити специфіку складного комплексу граматичних і лексичних явищ, що складає проблему атрибутивних відношень у французькій мові.

З другого боку, в основі теоретичних побудов більшості буржуазних мовознавчих шкіл лежать ідеалістичні уявлення про індивіда як основного творця і носія мови. Тому ряд складних явищ проблеми розглядався не як вираження специфічних відношень лексики і граматичної будови французької мови, а як відображення особливостей психічної діяльності людини.

Але теоретичні недоліки привели до того, що в працях західноєвропейських лінгвістів не знайшла висвітлення і частина дуже важливого фактичного матеріалу.

Таким чином, наведена оцінка недоліків західноєвропейського мовознавства у висвітленні проблеми визначає до певної міри і завдання даної статті.

„Але словниковий склад мови набуває величезного значення, коли він надходить в розпорядження граматики мови, яка визна-

¹ E. Albrecht, *De adiectivi attributi in lingua latina collocatione specimen*, Марбург, 1896, стор. 27.

² Там же, стор. 37.

³ J. Marouzeau, *L'ordre des mots dans la phrase latine*, Paris, 1922, стор. 14.

⁴ Fr. Diez, цит. твір, стор. 417.

чає правила зміни слів, правила сполучення слів у речення і, таким чином, надає мові стрункого, осмисленого характеру“.¹ В наведеному вислові Й. В. Сталін розглядає словниковий склад і граматичну будову як дві основні сторони мови. Кожна з цих сторін удосконалюється за своїми внутрішніми законами розвитку, але оскільки це все ж сторони єдиного явища — мови, то, природно, між ними постійно повинні виявлятися різні форми взаємозв'язку, взаємопроникнення. Звідси — важливий для нас методологічний висновок: при аналізі форм і значень атрибутивного прикметника треба чітко розмежовувати елементи лексики і граматичної будови і, разом з тим, виявляти конкретні форми зв'язку між ними, що виникають в даному випадку.

В світлі цього важливого принципу ми і будемо аналізувати основні моменти проблеми, частково уже відзначені у вищеведених спостереженнях зарубіжних філологів.

Для початку розглянемо найбільш своєрідне з описаних тут явищ, а саме, вираження різних значень прикметника за допомогою порядку слів (місця атрибутивного прикметника). Звернемося до прикладів.

brave. Цей прикметник в препозиції має значення „славний“, „хороший“.

Bouroche, exténué, ne répondait point. Puis, l'air brave homme: — J'ai fait pour le mieux, je ne voulais que tu claques, mon garçon... (E. Zola, *La débâcle*, стор. 300)².

Бурош, зморений, нічого не відповів. Потім, з виглядом славного хлопця: — Я зробив так, щоб тобі було краще, я не хотів щоб ти вмер, мій хлопчику...

В постпозиції цей прикметник звичайно виражає поняття „хоробий“. Vous parlez-là comme un homme brave et comme un homme honnête.

(V. Hugo, *Les misérables*, Oeuvres compl. t. VII, стор. 355)³.

Ви говорите як людина хоробра і чесна.

faux. Одним з основних розмежувань семантики цього прикметника за допомогою порядку слів (далеко, між іншим, не охоплюючим всіх можливих тут значень) є диференціація синонімічних понять „не справжній“, „даремний“ і „не такий яким треба бути“, „не точний“.

Ne m'as-tu pas flatté d'une fausse espérance?

(J. Racine, *Britannicus*, III, 6).

Чи не запевнив ти мене даремною надією?

¹ Й. Сталін, *Марксизм і питання мовознавства*. Держполітвидав УРСР, 1950, стор. 22.

² Вид. літератури на іноземних мовах, Москва, 1949.

³ Edition définitive d'après les manuscrits originaux, Paris, Société d'éditions littéraires et artistiques.

Les plus grands génies peuvent avoir l'esprit faux sur un principe qu'ils ont reçu sans examen.

(Voltaire, Dict. phil. Esprit) ¹.

Найбільші генії можуть мати помилкову думку про принцип, який вони прийняли без розгляду.

fier. В препозиції цей прикметник часто означає вищий ступінь якості, вираженої іменником, і перекладається в такому випадку словами „повний“, „повноцінний“, „досконалий“ і т. п.

Tout ça pourtant m'a coûté un fier baiser sur la joue.

(Beaumarchais, Le mariage de Figaro, V, 1).

Все це мені обійшлось, однак, міцним поцілуєм в щоку.

Після означеного іменника *fier* має найбільш поширене для нього значення „гордий“

Certaine fille un peu trop fière
Prétendait trouver un mari
Jeune, bien-fait et beau, d'agréable manière...

(La Fontaine, Fables, VIII, 5, La fille).

Якась дівчина трохи занадто горда захотіла знайти собі чоловіка молодого ставного, горного і ввічливого.

furieux. В XVII ст. цей прикметник розмежував свої значення в залежності від місця. З препозицією в даному випадку зв'язувалось уявлення про вищий ступінь якості, вираженої іменниками.

Voilà une furieuse impudence, que de nous envoyer quérir.

(Molière, George Dandin, II, 12).

Це ж надзвичайна безсоромність — посилати за нами.

В постпозиції до наших днів залишилось старе значення *furieux* — „скажений“, „лютий“.

L'onde s'approche, se brise, et vomit à nos yeux
Parmi des flots d'écume, un monstre furieux.

(J. Racine, Phèdre, V, 6).

Хвиля набігає, розбивається і викидає перед нами серед потоків піни люте страховисько.

...il...tirait parfois, d'un geste furieux, sa barbe qu'il semblait vouloir allonger encore.

(Guy de Maupassant, Boule de suif, стор. 39).²

...він час від часу лютим рухом смикав свою довгу бороду, неначе хотів зробити її ще більшою.

Оскільки перше значення прикметника „крайній“, „граничний“ в сучасній мові зникло, цілком природно, що тепер не відчуваються і розмежування даного типу в цілому.³

¹ Цит. за E. Littré, Dictionnaire de la langue française, t. II, Paris, 1885. ст. faux.

² За вид. Guy de Maupassant, Oeuvres choisies, Moscou, 1949.

³ J. Damourette et E. Pichon, цит. твір, стор. 49.

mauvais. При вживанні з деякими іменниками цей прикметник в препозиції виражає поняття „поганий“, „кепський“, в постпозиції — „злий“.

Un pli douloureux contractait les lèvres minces et sinueuses du maître qui me reprochait amèrement les incorrections dont fourmillaient mes devoirs et le mauvais goût qui achevait de les déparer à ses yeux.

(A. France, *La vie en fleurs*, стор. 55)¹.

Сумна складка стягувала тонкі скривлені губи вчителя, який гірко докоряв мене за помилки, які рясніли в моїх роботах, і за поганий смак, який надавав їм, за його переконанням, особливо жалюгідний вигляд.

...il me considérait comme un esprit mauvais et pervers.

(A. France, *La vie en fleurs*, стор. 55).

...Він дивився на мене як на злого і зіпсованого хлопчика.
méchant. Значення цього прикметника в його атрибутивному вживанні в певній мірі аналогічні значенням попереднього. Але роль місця даного прикметника протилежна. Поняття „злий“ (основне його значення) зв'язане з постпозицією прикметника.

...et pendant que je cherchais mes paroles, ils étaient à me regarder avec leurs figures méchantes en aboyant comme des hyènes.

(G. Flaubert, *La Tentation de saint Antoine*, стор. 18).²

...І в той час, як я підшукував слова, вони наставили на мене свої злі фізіономії, завиваючи при цьому як гієни.

В препозиції цей прикметник має значення „поганий“, „кепський“.

Que votre seigneurie m'excuse, dit-il, je ne vois ici qu'un méchant moine et point de Salamandre.

(A. France, *La Rôtisserie de la reine Pédauque*, стор. 47)³.

Хай простить мене ваша милість, — сказав він, — я бачу тут лише поганого монаха, але аж ніяк не Саламандру.

pauvre. В постпозиції цей прикметник має своє основне значення „бідний в матеріальному відношенні“.

Le jeune homme pauvre se donne de la peine pour avoir son pain.

(V. Hugo, *Les misérables, Oeuvres compl. t. VII*, стор. 90).

Юнак бідний (з бідної сім'ї) працює щоб заробити на хліб. В препозиції він в сполученні з певним іменником передає поняття „бідлаха“.

Quelle honte! Ah! Pauvre Antoine!

(G. Flaubert, *La tentation de saint Antoine*, стор. 21).

¹ За вид. A. France, *La vie en fleur*, Moscou, 1948.

² Bibliothèque-Charpentier, Paris, 1908.

³ Ed. Callmann-Lévi, Paris, 1925.

Який стид! Ах, бідний Антуан!

triste. Перед означуваним іменником цей прикметник передає звичайне поняття „жалюгідний“, „поганий“.

Et pendant qu'elle se promène, Dieu sait où tu fais un bien triste déjeuner mon pauvre Mouron.

(A. France, *La vie en fleurs*, стор. 65).

І поки вона прогулюється бог зна де, ти готуєш дуже жалюгідний сніданок, мій бідний Мурон.

В постпозиції воно зберігає своє основне значення „сумний“.

Mais pourquoi ce front triste et ces regards sévères?

(Corneille, *Horace*, II, 2).

Але для чого це сумне чоло і ці суворі погляди?

Подібне розмежування значень за допомогою порядку слів охоплює групу французьких прикметників. Серед них:

ancien, apparent, beau, bas, bon, cher, chétif, chic, commun, cruel, curieux, dernier, tutur, galant, gentil, grand, gros, haut, honnête, jeune, juste, maigre, malin, mur, mortel, noble, nouveau, petit, plaisant, plein, prochain, riche, rude, simple, singulier, vague, vilain і багато інших¹.

Необхідно, між іншим, відзначити, що наведені вище приклади аж ніяк не завжди виражають абсолютно тверду диференціацію значень прикметника. Наприклад, для препозиції *pauvre* характерне значення „бідний“, „достойний (заслужуючий) співчуття“.

Але пор. у Бальзака:

...vous excuserez de pauvres vigneronns qui n'ont jamais le sou. Les impôts nous avalent tout.

(H. Balzac, *Eugénie Grandet*, стор. 71)².

... Ви пробачте бідних виноробів, у яких ніколи немає ні копійки. Податки зжирають у нас все.

Тут в прикметнику виявляється значення, звичайно характерне для постпозиції — „бідний в матеріальному відношенні“.

Те ж саме виявляється і в семантиці прикметника *grand*, про що в дещо інакшому плані буде йти мова нижче.

Все ж, відзначена тут тенденція є достатньо широкою і вимагає свого пояснення. Як було показано вище, дослідники пояснювали цю особливість атрибутивного прикметника французької мови, головним чином, з боку лексики (вираження широких і специфічних, прямих і переносних, емоціональних і „логічних“ значень). А між тим, вказаний вище принцип вивчення кожного мовного явища з точки зору відношень відповідних елементів лексики і граматичної будови зберігає свою силу і в даному

¹ Пор. J. Damourette et E. Pichon, цит. твір, стор. 45 сл.

² *Bibliotheca romanica*, 81/83.

випадку. Слід підкреслити, що саме звертання до граматичного аспекту цього явища виявляє найбільш чітко його специфіку.

В цьому зв'язку необхідно перш за все зупинитись на ролі порядку слів в атрибутивних сполученнях прикметника і іменника. Відомо, що порядок слів звичайно розглядається як граматична форма, тобто як засіб вираження граматичних значень¹. І він дійсно є таким, особливо в мовах „аналітичної будови“. Зокрема, у французькій він виступає як засіб вираження категорій підмета і прямого додатку, стверджувальної і питальної форм речення; вставного речення і т. п.

Але в розглянутих нами сполученнях порядок слів не має безпосередньо граматичного значення, а виступає як форма вираження речових значень прикметника.

В цьому й полягає основна особливість проблеми, яка розглядається тут.

Однак, незважаючи на те, що порядок слів в наведених прикладах безпосередньо не виражає яких-небудь граматичних категорій, все ж деякий непрямий зв'язок речових і граматичних значень можна встановити і в даному випадку.

Насправді, легко помітити, що наведені вище приклади стосуються лише однієї групи французьких прикметників, а саме прикметників якісних. Таким чином, можна встановити, що якісні прикметники можуть вживатись як перед іменником так і після нього. Порядок слів тут на перший погляд не відіграє ніякої граматичної ролі. Однак, якщо подивитись, як в цьому відношенні стоїть справа з другою значною групою прикметників, з прикметниками відносними, то легко побачити, що вживання якісних прикметників зв'язане з певними нормами порядку слів у французькій мові.

Як було вказано, Діц, а за ним і інші дослідники відзначили, що прикметники, „специфічні“ за своїм значенням („індивідуалізуючі“, „технічні“), звичайно вживаються в постпозиції. І дійсно, відносні прикметники, для яких характерні перш за все специфічні значення, найчастіше зустрічаються після означуваного іменника².

Le Parti Communiste est un parti français.

(Florimond Bonte, *Le chemin de l'honneur*, стор. 104)³.

Комуністична партія—це партія французька.

Jamais sous la III-e République, un gouvernement n'avait osé infliger à un homme politique une promiscuité aussi dégradante.

(Florimond Bonte, там же, стор. 111).

¹ Пор. Ж. Вандриес, *Язык*, рос. переклад, М., 1937, стор. 81; Э. Сепир, *Язык*, рос. переклад, М.—Л., 1934, стор. 49 сл.; А. М. Пешковский, *Русский синтаксис в научном освещении*, М., 1938, стор. 69.

² Відносними вважаються також порядкові числівники. Пор. О. И. Богомолова, *Современный французский язык*, М., 1948, стор. 76.

³ Florimond Bonte, *Le chemin de l'honneur*, Moscou, 1951.

Ніколи за часів третьої республіки уряд не міг нав'язувати політичному діячеві таке ганебне співтовариство.

...de hauts personnages qui vont au front et y sont accueillis non pas par des tirs de mitrailleuses, mais par des panneaux leur souhaitant la bienvenue et, je crois, même par leurs hymnes nationaux.
(Florimond Bonte, там же, стор. 112).

...вищі чиновники, які їдуть на фронт і зустрічаються там не кулеметним вогнем, а плакатами з милостивим запрошенням, і думаю, навіть національними гімнами.

— Ne mettez pas en cause ni le gouvernement français, ni le gouvernement anglais.

(Florimond Bonte, там же, стор. 159).

— Не вмішуйте сюди ні французький уряд, ні англійський.

M. Lantin, alors commis principal au ministère de l'intérieur aux appointements annuels de trois mille cinq cent francs, la demanda en mariage et l'épousa.

(Guy de Maupassant, Les bijoux, стор. 131).

Пан Лантен, який служив тоді столоначальником в міністерстві внутрішніх справ з річним окладом в три тисячі п'ятсот франків, посватався і женився на ній.

Comment le sentiment paternel avait-il pu s'éteindre au fond du coeur de son père?

(H. de Balzac, Eugénie Grandet, стор. 94).

Як батьківське почуття могло погаснути в глибині серця її батька?

В науковій літературі широко вживані також словосполучення типу l'acide acétique (оцетна кислота), le triangle équilatéral (рівносторонній трикутник), l'accent tonique (музикальний наголос).

Таким чином, роль порядку слів в розмежуванні якісних і відносних прикметників полягає в тому, що друга група прикметників виділяється у французькій мові постпозицією.

Але звідси виходить, що специфічною рисою якісних прикметників є та обставина, що вони в протигагу відносним не виділяються ні постпозицією, ні препозицією, ні порядком слів взагалі. Саме ця байдужість їх до порядку слів, своєрідна „нулева морфема“, і виступає як одна з граматичних ознак якісного прикметника, які відсутні в прикметнику відносному.

Слід, однак, відзначити, що вказане тут в загальному послідовне розмежування відносних і якісних прикметників має немало протиріч, винятків, перехідних випадків, які власне становлять основну трудність у визначенні межі між обома категоріями.

Як відомо, і в російській мові „граматична межа між якісними і відносними прикметниками дуже рухлива і умовна“¹.

¹ В. В. Виноградов. Русский язык. М.—Л., 1947, стр. 204.

Так, граматисти в прикметнику „золотий“ виділяють ряд відносних значень: 1) який відноситься до золота, який містить золото: **золотые прииски, золотые россыпи**; 2) зроблений із золота: **золотая монета, золотое кольцо**; 3) обраховуваний золотом, по курсу золота: **золотая валюта, золотой размер, золотой стандарт**. Разом з тим, цей прикметник має і якісні значення: 1) такого ж кольору як золото: **золотые волосы, золотые кудри**; 2) щасливий, блажений, блискучий: **золотое время, золотая пора**; 3) прекрасний, дорогоцінний, заслуговуючий: **золотой человек, золотое сердце, золотые слова** ¹.

Подібним способом і у французькій мові розмежувальна лінія між категоріями якості і відношення часто проходить в середині системи значень, виражених одним і тим же словом. Цим і пояснюється багато винятків з наведених вище правил.

Якісний прикметник, поставлений перед означуванним іменником, часто одержує значення відносного. Наприклад:

ancien. В постпозиції цей прикметник передає своє основне, початкове значення „старий“, „древній“.

Il respecta les traditions anciennes et tous les monuments de la gloire et de la vanité des peuples.

(Montesquieu, De l'esprit des lois, XXI, 20, t. II, стор. 12).

Він поважав древні традиції і всі пам'ятки слави і марнолюбства народів.

В препозиції цей прикметник одержує значення „бувший“, тобто, вже втрачає основні якісні ознаки (ступінь порівняння, можливість вживання з цим значенням предикативно) ².

Il avait mangé avec les frères et amis une assez belle fortune qu'il tenait de son père, ancien confiseur.

(Guy de Maupassant, Boule de suif, стор. 14).

Він промотав зі своїми братами і друзями досить значну спадщину, залишену йому батьком, який був кондитером.

nouveau. В постпозиції цей прикметник передає суто якісне значення „новий“ в значенні „цілком новий“, „який ніколи до цього часу не існував“.

Au bout de quelque temps, une fois la première terreur disparue, un calme nouveau s'établit.

(Guy de Maupassant, Boule de suif, стор. 9).

Через деякий час, як тільки зник перший страх, наступив якийсь новий спокій.

„Новий спокій“ тут означає нове життя, яке починає Руан після захвату його німцями. Постпозиція цього прикметника передає поняття „новий“ в смислі „другий“, „який колись вже був“.

¹ В. В. Виноградов, цит. твір, стор. 204.

² Пор. О. І. Богомолова, цит. твір, стор. 76.

Il pensait maintenant se rendre plus utile au Havre, où de nouveaux retranchements allaient être nécessaires.

(Guy de Maupassant, Boule de suif, стор. 14).

Він сподівався тепер стати більш корисним в Гаврі, де незадовго повинні були стати потрібними нові окопи.

В даному випадку мова йде про одного з героїв „Пишки“ Корнюде, який з ентузіазмом займався будівництвом укріплень в Руані і тепер, після захоплення Руана німцями, сподівався проявити себе на цьому поприщі в Гаврі.

Madame Cornouiller fut victime d'un nouveau vol plus audacieux que le premier.

(A. France, Putois, стор. 91) ¹.

Мадам Корнуїє була жертвою нової краді, ще більш нахабною ніж перша.

plein. Для постпозиції цього прикметника в багатьох сполученнях характерним є значення „повний“. Але після означуваного іменника воно втрачає свої якісні ознаки і виражає поняття „цілий“.

un verre plein — повний стакан.

un plein verre — цілий стакан².

Але нерідко зустрічаються явища і протилежного порядку — відносний прикметник може одержувати значення якісного. І тоді препозиція виявляється засобом вираження цього нового значення. Наприклад:

mortel. В постпозиції цей прикметник означає „смертельний“, „який спричиняє смерть“.

De mille coups mortels son audace est punie.

(J. Racine, Britannicus, V, 8).

Тисячею смертельних ударів було наказано його нахабство.

Але перед означуванним іменником воно виражає вищий ступінь якості і перекладається на російську мову словами „крайній“, „страшний“ і т. п.

Je courus dans la direction d'où venait cette clameur de mortelle détresse.

(A. France, La rôtisserie..., стор. 327).

Я побіг в тому напрямку, звідки доносився цей крик смертельного (крайнього, страшного) лиха.

Пор. також вживання відносних прикметників в препозиції:
Nous logeons, Tournebroche et moi, à la Croix-des-Sablons dans un alchimique et délabré chateau...

(A. France, La rôtisserie..., стор. 224).

¹ Ed. Calmann-Levy, Paris, 1925.

² E. Littré, Dictionnaire de la langue française t. III, Paris, 1884, ст. plein.

Ми живемо, Турнеброш і я, в Ла Круа-де Саблон – в старому, алхімічному замку.

...soumises à des lois qui les gênent dans la satisfaction de cette double et fondamentale concupiscence.

(A. France, *La rôtisserie...*, стор. 305).

...Піддані законам, які заважають їм задовольняти цю сильну і глибоку пристрасть.

Mon bon maître et M. d'Anquetil tuèrent l'ennui de ce repos forcé en jouant aux cartes avec cette querelleuse sympathie dont ils s'étaient fait une habitude.

(A. France, *La rôtisserie...*, стор. 307).

Мій добрий наставник і пан д'Анкетиль вбивали скуку цього вимушеного відпочинку, граючи в карти з сварливою добродушністю, яка стала вже їх звичкою.

Порядок слів в розглядуваних словосполученнях може виражати і інші граматичні значення. Так, якщо порівняти вживання прикметника *certain* в препозиції і постпозиції, то поряд з диференціацією речових значень цього прикметника ми легко можемо виявити і граматичні значення визначеності і невизначеності, цілком аналогічні граматичним категоріям, які виражаються відповідними артиклями.

Pourtant, Cadette Saint-Avit m'en a parlé comme d'une chose certaine.

(A. France, *La rôtisserie...*, стор. 97).

Однак Кадетта Сен-Аві мені говорила про це, як про достовірну подію.

Et là dessus passait un certain croquant les pieds nus...

(*La Fontaine, Fables, II, 11, La colombe et la fourmi*).

А в цей час, переступаючи босими ногами, йшов один селянин.

Все ж подібні розмежування граматичних значень дуже рідкі. В основному диференціація стосується, як вказано вище, граматичних значень якості і відношення. І в цьому плані необхідно вказати ще на одну особливість атрибутивного вживання прикметника.

Як ми бачимо, порядок слів у французькій мові безпосередньо не є граматичним засобом (формою) вираження категорії якісного прикметника, який в наведених прикладах вживався і до означуваного іменника і після нього, змінюючи при цьому лише своє речове значення.

Але завдяки цій можливості препозитивного і постпозитивного вживання у французькій мові часто спостерігаються випадки, коли якісний прикметник не змінює суттєво свого речового значення в залежності від місця. Наприклад:

admirable. ...elle entra de la sorte, par une admirable humilité, dans la voie de la pénitence où elle accomplit des travaux merveilleux.

(A. France, *La rôtisserie...*, стор. 45).

...Таким чином, своїм дивовижним примиренням вона стала на шлях розкаяння і здійснила дивовижні справи.

Je sens qu'une seule page de ce livre admirable affermirait mon coeur...

(A. France, *La rôtisserie...*, стор. 228).

Я відчуваю, що одна сторінка цієї чудової книги зміцнила би моє серце...

agréable. Les idées, quand elles s'imposent, deviennent vite impertinentes. Il en est peu qui puissent faire autre chose que d'agréables passantes.

(A. France, *La rôtisserie...*, стор. 167).

Ідеї, коли вони заставляють себе визнати, швидко встають настирливими. Але лише небагато з них могли би являти собою дещо інше, ніж приємні незнайомки.

Je te voue à ta perte, au nom de Sardaliphon, qui présente à son maître les fleurs agréables et les guirlandes méritoires...

(A. France, *La rôtisserie...*, стор. 241).

Я прирікаю тебе на загибель в ім'я Сардалифона, який подарував своєму наставнику приємні квіти і достойні похвали гірлянди...

Аналогічне вживання можуть мати і прикметники *abondant, âge, actuel, adorable, aimable, avide, banal, barbare, charmant, clair, convenable, cruel, doux, éloquent* і багато інших.¹

Диференціація граматичних і речових значень за допомогою місця прикметника широко поширилась у французькій мові лише з XVI ст.² В світлі наведених вище висловів Й. В. Сталіна легко помітити, що її розвиток являє собою відображення складних процесів збагачення словникового складу французької мови (яке виразилось тут в розвитку речових значень прикметника) і удосконалення граматичної будови (в даному випадку — розширення функцій порядку слів).

Оскільки словниковий склад є найбільш рухливим елементом мови, то природно шукати початок розглядуваного тут процесу в галузі лексики.

Основний шлях збагачення словникового складу — це шлях „... поповнення існуючого словника новими словами, що виникли

¹ J. Damourette et E. Pichon, цит. твір, т. II, стор. 62.

² F. Brunot, *Histoire de la langue française des origines à 1900*, Paris, 1927, 2-me éd. t. II, стор. 482.

в зв'язку із змінами соціального ладу, з розвитком виробництва, з розвитком культури, науки і т. п.¹

Але разом з тим, збагачення словника знаходить своє вираження і в різноманітних семантичних процесах, які відбуваються в рамках уже існуючих слів (розширення, звуження, перенесення значень, перехід слів з однієї граматичної категорії в іншу і т. п.). В даному випадку звичайно виявляють свою дію різні допоміжні засоби вираження понять (порядок слів, контекст).

Внаслідок суспільних потреб деякі прикметники французької мови, починають з XVI ст. виражати ряд нових значень, які відмежовуються від старих за допомогою порядку слів (місця прикметника). Розвиток семантики французького прикметника зумовлений вищевказаними суспільними моментами, і треба вважати безпосередньою причиною появи розглянутих тут своєрідних зв'язків лексики і граматики, які складають специфіку даної проблеми.

Розглянемо тепер другу особливість атрибутивного прикметника у французькій мові — його здатність вступати в препозиції в тісний смисловий зв'язок з іменником, виражати єдине з ним поняття. Найбільш повне втілення ця тенденція одержала в таких словосполученнях, які розглядаються в граматиках як складні слова.

Наприклад: *une jeune fille*, *un bonhomme*, *un rouge-gorge*, (малиновка), *une plate-bande* (грядка кругом квітника), *une chauve-souris* (летюча миша) і т. п.

Якщо розглянути в цих прикладах відношення семантики і порядку слів, як ми це робили в попередньому випадку, то можна прийти до висновку, що і тут препозиція прикметника є засобом вираження нових понять. Різниця з попередньою особливістю буде полягати лише в тому, що в словосполученнях *un homme brave*—*un brave homme* нове поняття („славний“) виражається тільки прикметником (за допомогою місця), тоді як в прикладах типу *un rouge-gorge* нове значення передається всім словосполученням.

Однак в розглянутих словосполученнях є ускладнюючі моменти, на які в науковій літературі не зверталось достатньо уваги.

Справа в тому, що прикметник може виражати в комплексі з іменником єдине поняття не тільки будучи в препозиції, але і в тому випадку, коли він знаходиться після означуваного іменника. Наприклад: *la bête noire* (страховище), *le blé noir* (греча), *avoir le coeur gros* (пережити сум) і т. п.

Наявність цих словосполучень значно ускладнює всю тенденцію. Треба мати на увазі, що роль постпозиції прикметника у виразі такого роду „єдиних понять“ досить велика. А. Дармстетер,

¹ Й. Сталін, цит. твір, стор. 23.

який присвятив складним словам спеціальну роботу, вважає, що за допомогою постпозиції прикметника утворено біля третини слів цього типу.¹

Звичайно, при вираженні „єдиного поняття“ місце прикметника перед іменником зустрічається значно частіше, і можна говорити в даному випадку про певну тенденцію в будові французької мови. Однак не можна не помітити, що функції порядку слів тут виявляються значно послабленими порівняно з тією роллю, яку він виконував в прикладах першої групи.

Аналіз подібних словосполучень показує, що поряд з порядком слів тут як засіб вираження речових значень прикметника і словосполучення в цілому виступає ще одна форма, на яку дослідники не звернули уваги. Ця форма найбільш послідовно використовується в складних словах. Але разом з тим її можна легко простежити і в таких словосполученнях, де кожне слово зберігає свою самостійність.

Розглянемо, наприклад, атрибутивне вживання *doux*. В сполученні з іменниками цей прикметник може мати кілька різних значень: *un doux répos* — приймний (солодкий) відпочинок, *un doux ami* — милий друг, *un doux parfum* — приймний аромат, *le vin doux* — солодке вино, *l'eau douce* — прісна вода, *le fer doux* — м'яке залізо.

В кожному з прикладів прикметник виражає своєрідне значення, відмінне від значень цього ж прикметника в інших словосполученнях.

Якщо, наприклад, співставляти словосполучення *un doux répos* і *le vin doux*, то можна допустити, що в даному випадку місце прикметника є засобом вираження його семантики. Але якщо з *le vin doux* порівняємо таке словосполучення, як *l'eau douce*, *le fer doux*, то виявиться, що поняття, виражені прикметником, розрізняються не за допомогою порядку слів, а за допомогою смислових (неграматичних) відношень прикметника до іменника, тобто контексту.

Саме наявність цієї мовної форми дозволяє використати для вираження „єдиних понять“ не тільки препозицією, але і постпозицією прикметника.

Таким чином, в обох розглянутих тут групах прикладів (диференціація значень прикметника за допомогою місця і вираження „єдиних понять“) ми маємо справу з розвитком речових значень прикметника і комплекса в цілому. Цей розвиток викликає відповідну перебудову в галузі мовної форми.

В першому випадку ця перебудова полягає у використанні порядку слів для вираження речових значень прикметника, у другому — у використанні для цієї мети смислових (неграматичних) відношень, тобто контексту.

¹ A. Darmesteter, цит. твір, стор. 21.

Треба мати на увазі, звичайно, що для аналізу того і другого явища, ми їх штучно відокремлюємо з єдиного комплексу мовних фактів, які, власне, і складають проблему атрибутивного прикметника. Якщо взяти, наприклад, першу групу перекладів, де різному порядку слів відповідають різні значення прикметника (*mauvre homme—homme mauvre*) легко помітити, що в даному випадку ми маємо справу і з явищами другого порядку. Словосполучення з препозицією прикметника *mauvre homme* („бідолаха“) дає нам одночасно уявлення і про наявність більш тісного смислового зв'язку прикметника з іменником, про „єдине поняття“.

Розглянемо тепер слідує основне спостереження відносно місця атрибутивного прикметника у французькій мові. Згідно цьому спостереженню, прикметники, які мають найбільш загальне, широке значення, або які передають якості, за природою близькі означуваному предмету (пор. укр. „широкий степ“), ставиться перед іменником. Якщо ж прикметник виражає поняття про яку-небудь „технічну“ властивість предмета, більш вузьку за змістом, то він звичайно йде за іменником.

В зв'язку з цим граматисти виділяють групу прикметників французької мови, які стоять переважно в препозиції: *grand, petit, bon, mauvais, vieux, joli, haut, long, jeune, beau, vrai, gros*.

З другого боку, згідно цьому спостереженню, цілі групи прикметників, які означають кольори, форму предмета, смак, національність, так звані „зовнішні відношення“ (*opinion commune*) ставляться після означуваного іменника.

Відносно цього спостереження можна зазначити, що воно стосується суто семантичних явищ, а саме, тенденції розмежувати прикметники (за допомогою їх місця) за характером і обсягом понять, які виражаються ними. Відповідне розмежування спостерігається і в середині системи значень, виражених одним прикметником, а відзначена тут тенденція тісно пов'язується з більш чітко вираженим прагненням закріпити постпозицію за прикметниками відносними.

Між іншим, вже перше ознайомлення з фактичним матеріалом може показати, що і в даному випадку не менше відхилень і перехідних явищ, ніж в попередньому. Так, наприклад, прикметник *grand* (особливо при іменнику *homme*) в препозиції має значення „великий“ („знаменитий“), в постпозиції, — „високого зросту“.

Але пор. у Флобера:

Celui qui parlait contre moi, un grand homme à barbe frisée, lançait, d'un air tranquille, des objections captieuses.

(G. Flaubert, *La tent. de saint Ant.*, стор. 19).

Той, що виступив проти мене, високий молодий чоловік з кучерявою бородою, з спокійним виглядом кидав мені підступні заперечення.

Attale a le coeur grand, l'âme grande
Et toutes les grandeurs dont se fait un grand roi.

(Corneille, *Nicomède*, 11, 3).

У Аттали мужнє серце, великий розум, благородна душа і всі високі якості, властиві великому королю.

Основна особливість відзначених тут явищ порівняно з попередніми полягає в тому, що порядок слів в даному випадку не виступає як засіб вираження речових значень прикметників чи словосполучення і це докорінно відрізняє його від розглянутих вище особливостей атрибутивного прикметника у французькій мові.

Підсумовуючи наші спостереження, можна констатувати, що проблема атрибутивних відношень прикметника французької мови являє собою досить складний комплекс явищ, який відноситься як до лексики, так і до граматичної будови французької мови. Розглянуті тут зв'язки між цими основними сторонами мови і складають специфіку даної проблеми. Вони виникають внаслідок багатовікового процесу збагачення словникового складу і удосконалення граматичної будови французької мови.

З М І С Т

	Стор.
1. А. Коржупова. Повість Ольги Кобилянської „Земля“ . . .	3
2. О. Бикова. Невідомий твір О. В. Сухово-Кобиліна „Сцена из сельской жизни“	27
3. Л. Чернець. Російська література на Буковині в ХІХ ст. . . .	39
4. О. Губар. Творчість Павла Тичини повоєнного часу.	65
5. В. Лисицький. Про атрибутивні відношення прикметника у французькій мові.	93

СКЛАД РЕДКОЛЕГІЇ:

Проф. *Р. М. Волков* (відповід. редактор), доц. *В. М. Лесин*,
доц. *В. О. Лисицький*, доц. *О. С. Пулинець*.

Техредактор *Т. Д. Мартинець*

Коректор *В. В. Кушниренко*

БФ 00715. Зам. № 1021. Тираж 800. Обліково-видавн. арк. 8,7.

Папір 60×92¹/₁₆ = папер. арк. 3,63, друк. арк. 7,25.

Підписано до друку 10/І-1955 р.

Поліграфкомбінат Головидаву Міністерства культури УРСР,
м. Чернівці, вул. Щорса, 23.

